

**АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ЗАБОН ВА АДАБИЁТИ БА НОМИ
АБУАБДУЛЛОҲ РҶДАКӢ**

Ба ҳуқуқи дастнавис

ТДУ: 891.550(091)

ТКБ:83.3Точ

С -16

СИРОҶЗОДА ҶАМОЛИДДИН ҚИЁМ

**ТАШАККУЛ ВА ТАҲАВВУЛИ
АЙНИШИНОСӢ ДАР ТОҶИКИСТОН**

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади
илмҳои филологӣ аз рӯи ихтисоси 10.01.00 –
Адабиётшиносӣ (10.01.01 – Адабиёти тоҷик)

Душанбе – 2024

Диссертатсия дар шуъбаи адабиёти муосири Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакии АМИТ ба анҷом расидааст.

Роҳбари илмӣ: **Муҳаммадиев Шамсиддин Муродович** – номзади илмҳои филологӣ, муовини директор оид ба илм ва таълими Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакии АМИТ;

Муқарризони расмӣ: **Солеҳов Шамсиддин Аслиддинович** – доктори илмҳои филологӣ, профессор, мудири кафедраи назария ва таърихи адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни;

Муҳаммадизода Қарор Муҳаммадӣ – номзади илмҳои филологӣ, мудири кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

Муассисаи пешбар: Муассисаи давлатии таълимии “Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода”

Ҳимояи диссертатсия 06 майи соли 2025, соати 13³⁰ дар маҷлиси Шурои диссертатсионӣ 6D.KOA-067 назди Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ (734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21) баргузор мегардад.

Бо диссертатсия тавассути сомонаи www.izar.tj ва дар китобхонаи марказии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ бо нишони 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21 шинос шудан мумкин аст.

Автореферат санаи “__” _____ соли 2025 фиристода шуд.

**Котиби шурои диссертатсионӣ,
номзади илмҳои филологӣ**

Мухамедходжаева Р. А.

МУҚАДДИМА

Мубрамияти мавзуи таҳқиқ. Садриддин Саидмуродзода Айнӣ дар таърихи халқи тоҷик дар шумори бузургтарин суҳанвароне шинохта шудааст, ки дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва адабию фарҳангии халқи худ табаддулоте ба амал овардааст. Зухури ўро донишмандон на фақат барои тоҷикон, балки барои адабиёти ҷаҳонӣ “падидаи ҷомеаи ҷамъиятию таърихӣ ва фарҳангӣ”¹ ба шумор овардаанд.

Айнӣ аз зумраи шахсиятҳое буд, ки ҳамчун фарзанди бузурги замони худ эҳтиёҷоти маънавии ҷомеааро амиқ дарк карда, бо фаъолияти адабиву ҷамъиятӣ ва навоариҳои худ саҳифаи тозаеро дар таърихи адабу фарҳанги тоҷик вазъ намуд. Ба қавли М. Шакурӣ (М. Шукуров) Айнӣ “ба адабиёти халқи худ дигаргунии кулӣ дохил намуд, чунин тағйироте даровард, ки ба беҳу бунёди адабиёт дахл дошт, принципҳои асосии тасвири инсон ва зиндагиро дигар кард. Вай асосгузори адабиёти”² навини тоҷикӣ эътироф гардид.

Устод Айнӣ ба василаи ҳунари хос ва беназири нависандагӣ, шеваи тозаи нигориш, равиши бесобиқаи мазмунбандиву маънисозӣ ва тасвирпардозии вуқуъгароёна соҳиби чунин ҷойгоҳи баланд гардида, мақоми ҳунариаш ба ҷое расид, ки дар адабиёт тарзи хоси суҳангустарии айниёна ё ба қавли дигар “мактаби Айнӣ” ба вучуд омад ва ҷеҳраи соҳибашро ҷовидона кард.

Ҳамин ҳодисаи муҳимми адабӣ боис гардид, ки дар таърихи адабиёти тоҷик соҳаи мустақили айнишиносӣ ба вучуд ояд ва мустақиман ба таҳқиқ ва арзёбии замон, рӯзгор ва хусусиятҳои мундариҷавию сохторӣ ва бадеии осори нависанда пардозад. Айнишиносӣ, ба қавли И. С. Брагинский “истилоҳи хосест, ки вазъи воқеии омӯзиши ҳамаҷарафаи ҳаёт ва осори Садриддин Айниро тақрибан аз соли 1935 ба ин тараф дақиқ ифода мекунад”³. Ҷуғрофиёи ин соҳаи адабиётшиносӣ васеъ буда, шуравии собиқ ва кишварҳои Аврупову Осиёро низ дар бар мегирад, ки дар тӯли солҳо натиҷаҳои муҳимме ба бор овардааст.

Агар мақолаи Абулқосим Лоҳутӣ “Садриддин Айнӣ” ва нахустин таълифотҳои баҳсбарангез, аз ҷумла мақолаҳои Нарзуллоҳи Бектош,

---

¹ Брагинский, И. С. Итоги и перспективы айнианы / И. С. Брагинский // Ҷашнномаи Айнӣ. Ҷузъи 7. – Душанбе: Дониш, 1991. – С. 284-293. -С.284

² Шукуров, М. Насри реалистӣ ва таҳаввули шуури эстетикӣ / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 456 с. -С. 5.

³ Брагинский, И. С. Итоги и перспективы айнианы / И. С. Брагинский // Ҷашнномаи Айнӣ. Ҷузъи 7. – Душанбе: Дониш, 1991. – С. 284-293. -С.284

Баҳриддин Азизӣ ва Чалол Икромиро доир ба фаъолияти эҷодии Айнӣ ба эътибор гирем, айнишиносӣ дар Тоҷикистон аз солҳои бистуми садаи гузашта шуруъ шуда, то ба имрӯз идома дорад. Аз солҳои сиюми садаи бист, баҳусус ҳангоми таҷлили 30-солагии фаъолияти эҷодии Айнӣ марҳалаи нав ва босамари шинохт ва арзёбии ҳаёт ва осори ӯ шуруъ мегардад, ки моҳиятан зинаи нави тақомули айнишиносӣ мебошад.

Яке аз омилҳои асосии ташаккул ва таҳаввули айнишиносӣ дар Тоҷикистон, пеш аз ҳама, таваччуҳи зеҳнии мардум ва аҳли илм ба мавқеи иҷтимоиву ҳунарии Айнӣ дар ҷомеа ва концепсияи ҳоси иҷтимоиву адабии нависанда дар фарогирии воқеиятҳои иҷтимоии замон дар осори бадеӣ мебошад. Дар ин равиш дастовардҳои донишмандони тоҷик айнишиносии тоҷикро ғани сохта, ба сатҳи баландтаре бардошт. Ҳамчунин дар роҳи таъбу нашр ва арзёбии паҳлуҳои гуногуни рӯзгор ва осори Айнӣ қорҳои қобили мулоҳизае анҷом гирифт, ки аз бисёр ҷиҳат арзишманд буда, мутаассифона, то ба имрӯз дар алоқамандӣ бо марҳалаҳои инкишофи ин соҳа омӯхта ва баррасӣ нашудааст.

Солҳои ҳафтодуму ҳаштодум, навадуми садаи бист ва замони истиқлолро метавон марҳалаи нав ва пурмаҳсули айнишиносӣ унвон кард. Дар ин давраи инкишофи айнишиносӣ, баҳусус ҷустуҷӯҳои илмии М. Шакурӣ, И. Брагинский, А. Сайфуллоев, Ю. Бобоев, А. Маниёзов, Х. Мирзозода, Х. Шарифов, С. Амиркулов, А. Кӯчаров, Х. Асозода, А. Набавӣ, А. Маҳмадаминов ва дигарон қобили мулоҳиза буда, вежагиҳо ва афзалиятҳои зинаҳои инкишофи айнишиносии тоҷикро мушаххас месозанд. Тамоюлҳои навазарӣ дар шинохти рӯзгор ва сарнавишти ҳунарии Айнӣ ва кашфи дақиқи ҷеҳраи инсонӣ ва ҳунарии ӯ аз дастовардҳои тозаи минбаъдаи муҳаққиқони рӯзгор ва осори нависанда мебошад. Ба ин далел, айнишиносӣ дар Тоҷикистон марҳилаҳо, равишҳо ва хусусиятҳои хос дошта, таърихи он ҳанӯз ба таври марҳалавӣ омӯхта нашудааст. Беш аз ин, айнишиносии тоҷик дар тӯли замон хусусияти ҳоси ташаккул ва таҳаввулро тай карда, маводи дар ин замина мавҷудбуда ба омӯзиш ва арзёбии ҷомеа ниёз дорад, ки далели мубрами мавзуи таҳқиқи рисолавӣ мебошад.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯ. Мавзуи мазкур ҳанӯз ба таври алоҳида таҳқиқ ва арзёбӣ нашуда бошад ҳам, дар баъзе таҳқиқотҳои, ки доир ба ҳаёт ва эҷодиёти Айнӣ анҷом гирифтаанд, доир ба ҳадаф ва равишҳои ҷустуҷӯҳои муҳаққиқон ва саҳми ин ё он донишманд дар шинохт ва баррасии баъзе масоили рӯзгор ва осори нависанда иҷмолан ишора шудааст. Дар ин гуна таҳқиқотҳо вобаста ба мавзуи пажӯҳиш донишмандони соҳа дар бораи баъзе

мақолаҳо ё гузоришҳое, ки дар бораи Айнӣ ва осори ӯ навишта шудаанд, инҳори назар карда, паҳлуҳои мусбат ва манфии онро ба муҳокима кашидаанд, ки ҳамчун таҷрибаи омӯзиши ҳаёт ва осори нависанда аз аҳамият ҳолӣ нест.

Ин таърих бо мақолаҳои Абулқосим Лоҳутӣ “Садриддин Айнӣ” (1926), Қорӣ Очилӣ “Муваффақияти бузурге дар майдони адабиёт” (1927) ва Саид Нафисӣ “Намунаи адабиёти тоҷик” (1927) доир ба “Намунаи адабиёти тоҷик” шуруъ шуда, бо баҳсу мунозираҳои тезу тунд ва гоҳо ғайривоқеии Б. Азизӣ, Ҷ. Икромӣ, Н. Бектош, Ғ. Ализода ва баъзе муаллифони дигар дар солҳои бистуми садаи гузашта идома ёфтааст, ки дар мавридаш ба нақди онҳо хоҳем пардохт.

Аз солҳои сивум ба баъд доир ба ҳаёт ва фаъолияти эҷодии Айнӣ баъзе таҳқиқотҳое ба майдон омаданд, ки дар шинохт ва арзёбии рӯзгор ва осори Айнӣ ҳарфи бодалел ва ҳақиқиносона буда, марҳалаи нави айнишиносиро оғоз ниҳоданд. Дар ин замина метавон аз мақолаҳои К. Д. Обдинуф “Садриддин Айнӣ” (1936), Р. Ҳошим “Пире, ки чавон шудааст” (1937), И. Брагинский “Садриддин Айнӣ “Материалы к биографии и творческой характеристике” (1948), Ю. Бобоев “Жанри таърихӣ ва романи “Ғуломон” (1948), Р. Ҳодизода “Тадқиқоти илмии Садриддин Айнӣ оид ба таърихи адабиёти тоҷик” (1950), З. Ш. Раджабов “Садриддин Айнӣ-историк таҷикского народа” (1951), С. Табаров “Нависанда ва олим” (1951), М. Турсунзода “Садриддин Айнӣ” (1953), А. Маниёзов “Публицистика ва назми устод С. Айнӣ” (1918-1941), А. Сайфуллоев “Образи қаҳрамони мусбати мубориз дар романҳои устод Садриддин Айнӣ” (1960), “Мактаби Айнӣ” (1978), М. Шкуров “Хусусиятҳои ғоявию бадеии “Ёддоштҳо”-и устод С. Айнӣ” (1966), “Садриддин Айнӣ” (1978), Ҷ. Бақозода “Устод Айнӣ ва ташаккули афкори адабию эстетикӣ тоҷик дар солҳои бистум” (1978), Х. Асозода “Садриддин Айнӣ дар миён ҳаст ва хоҳад буд” (2013), А. Набавӣ “Мушкилаҳои навназарӣ ба эҷодиёти устод Айнӣ” (2008), А. Маҳмадаминов “Адабиётшиносӣ ва ҳудогоҳии миллӣ” (1998), “Айнишиносӣ ва замони ҳозира” (2005), А. Кӯчаров “Масъалаҳои матншиносии адабиёти тоҷик” (1994) ва таълифоти зиёди дигар ёд кард, ки дар онҳо арзёбиҳои мухтасар ё ишораҳои оид ба андешаи ин ё он муҳаққиқ оид ба рӯзгор ва осори Айнӣ дида мешавад.

Мурур ба таърихи омӯзиши мавзӯи нишон медиҳад, ки фаъолияти айнишиносон ва осори илмии дар ин замина таълифшуда ҳанӯз ба қадри кофӣ таҳқиқ ва арзёбӣ нашудааст. Он чи ки то имрӯз анҷом гирифта маҳдуд буда, баъзеи он фақат ҳамчун таҷрибаи таҳқиқ метавонад мавриди назар бошад. Бинобар ин, муқоисаи нишон дод, ки таълифоти то ин замон дар ин боб

анҷомгирифта тарзу тариқ ва равишҳои усулии айнашиносии тоҷикро фаро намегирад. Ин ҳолат зарурати таҳқиқ ва арзёбии ҷомеъ ва ҳаматарафаи айнашиносии тоҷик ва ҷустуҷӯҳои муҳимми муҳаққиқони соҳаро аз солҳои бисти садаи гузашта то имрӯз ба миён мегузорад, ки дар шинохти моҳияти масъала муҳим ба назар мерасад.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо ва мавзуҳои илмӣ. Масъалаҳои таҳқиқ бо барномаҳо ва мавзуҳои таҳқиқи илмӣ пайванди қавӣ дорад. Натиҷаҳои таҳқиқ ва арзёбии илмӣ метавонад дар таҳия ва такмили барномаҳои таълимиву омӯзишӣ ёрӣ расонад. Мавзуи диссертатсияи мазкур дар доираи яке аз самтҳои корҳои илмиву таҳқиқии шуъбаи адабиёти муосири Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакии АМИТ ва муртабит бо барномаҳои таълими адабиёт мебошад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ

Мақсади таҳқиқ. Ҳадафи рисола таҳқиқ ва арзёбии марҳалаҳо ва равишҳои ташаккул ва таҳаввули айнашиносӣ дар Тоҷикистон мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқ. Бо назардошти моҳият ва вусъати доираи омӯзиши мавзӯ, ки дар адабиётшиносии тоҷик бори нахуст мавриди таҳқиқ қарор мегирад, муаллиф вазифаҳои мушаххаси зайлро дар рисола ҳаллу фасл намуд:

- муайян намудани вазъи омӯзиш ва арзёбии рӯзгор ва осори Айнӣ дар Тоҷикистон;
- шинохти марҳалаҳои таҳқиқи осори Айнӣ ва хусусиятҳои он;
- раванди инкишофи айнашиносӣ дар солҳои бист ва баъди он;
- шинохт ва баррасии пажӯҳишҳо дар заминаи омӯзиши сохтори мундариҷавӣ ва ғоявию бадеии осори Айнӣ;
- мушаххас намудани дидгоҳҳои муҳаққиқон оид ба фаъолияти илмии Айнӣ;
- назари донишмандон дар бораи афкори адабӣ ва танқидии нависанда;
- арзёбии дидгоҳҳои муҳаққиқон оид ба осори забоншиносӣ ва таърихии Айнӣ;
- мушаххас намудани паҳлуҳои мусбат ва манфии айнашиносӣ дар марҳалаҳои гуногун;
- муайян намудани нақши айнашиносон дар таъйиди ҷойгоҳи ҳунарии Айнӣ.

Объекти таҳқиқ. Объекти асосии таҳқиқи диссертатсия таҳқиқ ва арзёбии афкори муҳаққиқон доир ба рӯзгор ва осори Айнӣ мебошад.

Предмети таҳқиқ. Предмети таҳқиқи диссертатсия баррасии ташаккул ва таҳаввули осори айнӣ дар Тоҷикистон аст.

Асосҳои назарии таҳқиқ. Асосҳои назарии диссертатсия ба дастовардҳои илмии адабиётшиносони ватанию хориҷӣ, ба монанди М. М. Бахтин, Ю. Л. Лотман, Д. С. Лихачёв, В. Жирмунский, Н. И. Конрад, И. С. Брагинский, И. Г. Неупокоева, М. Шакурӣ, Х. Шарифов, А. Сатторзода ва дигарон бунёд ёфтааст.

Асосҳои методологии таҳқиқ. Диссертатсия дар асоси методи муқоисавию таърихӣ ва таҳлили таърихӣ типологӣ таълиф шудааст. Ҳамчунин дар мавридҳои зарурӣ аз анвои методҳои таҳлилӣ: истидлолӣ, муқоисавӣ, матншиносии адабӣ, сабуқу услубшиносии матн, таҳлили мундариҷавии матн ва омӯрӣ истифода шудааст.

Сарчашмаҳои таҳқиқ. Сарчашмаи асосии диссертатсия осори таҳқиқии адабиётшиносони тоҷик мебошад, ки дар фосолаҳои гуногуни замони таълиф ва нашр шудаанд. Ҳамчунин осори адабию илмии Айнӣ ва муосирони ӯ, ёддоштҳо, таҳқиқотҳо оид ба таърихи адабиёти тоҷик, тазкираҳо, сарчашмаҳои таърихӣ, қомусҳои соҳавӣ ва ғайра, ки дар китобномаи диссертатсия омадаанд, мавриди истифода қарор гирифтанд.

Навгониҳои илмии таҳқиқ. Навгониҳои илмии диссертатсия дар нуқоти зерин зоҳир шудаанд:

- дар рисола бори аввал марҳалаҳои ташаккул ва таҳаввули айнӣшиносии тоҷик ба таври густурда таҳқиқ ва арзёбӣ шудааст;
- дар заминаи таҷрибаи донишмандони тоҷик моҳият ва равишҳои мусбат ва манфии айнӣшиносии дар Тоҷикистон муайян гардидааст;
- дараҷа ва савияи имрӯзаи дарки масъалаҳои мавриди назар водор намуд, ки тарзи ҳаллу фасли масъалаҳои рӯзгор ва осори Айнӣро бо назардошти дастовардҳои навини афкори таърихиву адабӣ дар алоқамандӣ бо ҷараёни инкишофи адабиётшиносии навин таҳлилу арзёбӣ ва мушаххас намоем;
- дар заминаи таҳқиқотҳои анҷомгирифта хусусиятҳои сохтори мундариҷавӣ ва бадеии осори нависанда ба таври густурда баррасӣ шудааст;

- дар рисола дастовардҳои адабиётшиносони тоҷик оид ба масоили баҳсноки рӯзгор ва осори Айнӣ ба таври мушаххас таҳлил ва арзёбӣ гардидааст.

Нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда

Нуктаҳои меҳварии зерин ба ҳимоя пешниҳод мешаванд:

1. Айнишиносӣ дар Тоҷикистон ҳамчун яке аз қисматҳои муҳимми адабиётшиносӣ чараён ва равишҳои усулии афкори адабӣ ва илмиро муайян карда, барои шинохти воқеии рӯзгор ва осори Айнӣ заминаи устувори илмиро ба вучуд овард. Дар ин замина масъалаҳо ва хусусиятҳои инкишофи афкори адабӣ дар шинохти марҳалаҳо ва тамоюлҳои равиши инкишофи айнишиносӣ арзиши бунёдӣ дорад.
2. Муҳаққиқони тоҷик дар шинохт ва арзёбии рӯзгор ва осори Айнӣ равиши таърихиву муқоисавиро асос қарор дода, саҳифаҳои муҳим ва мушаххаси рӯзгор ва арзиши бадеиву зебоишиносии осори нависандаро муайян намудаанд.
3. Ҷустуҷӯҳои бунёдии айнишиносони тоҷик ба усулҳои пешрафтаи илмиву назарӣ ва илмиву таҷрибавии таҳқиқ ва шинохти замони зиндагӣ, муҳити сиёсиву иҷтимоӣ, адабию фарҳангӣ ва тамоюлҳои хоси фикрию ақидатӣ (идеологӣ) асос ёфта, заминаи воқеиро барои дақиқ шинохтани чеҳраи инсонӣ ва ҳунарии нависанда ба вучуд овардааст.
4. Таърихи айнишиносии амалӣ дар Тоҷикистон аз мақолаи Абулқосим Лоҳутӣ “Садриддин Айнӣ” оғоз ёфта, чанд марҳаларо дар бар мегирад, ки ҳар кадоме хусусиятҳои хоси инкишофи худро дорад. Чараёни таҳқиқи рӯзгор ва осори Айнӣ дар ҳамаи марҳалаҳо мутаносибан бо таҳлил ва нашри осори Айнӣ идома ёфта, хусусиятҳои хоси худро дорад.
5. Марҳалаи аввали айнишиносӣ аз охири солҳои бисти садаи гузашта оғоз ёфта, то солҳои шастуми ҳамаи аср идома ёфтааст. Тадқиқоти ҷиддии дар ин марҳала анҷом ёфта, ки айнишиносиро зерин таъсири худ қарор додааст, осори илмӣ муҳаққиқоне мисли К. Д. Амдинуф, Р. Ҳошим, И. С. Брагинский, Ю. Бобоев, З. Ш. Раҷабов, С. Табаров, А. Маниёзов, А. Сайфуллоев, М. Шукуров ва баъзеи дигар мебошад.
6. Ташаккул ва таҳаввули марҳалаи баъдии айнишиносӣ, ки аз солҳои шастуми садаи гузашта то имрӯзро дар бар мегирад, ба номи муҳаққиқоне мисли М. Шакурӣ, А. Сайфуллоев, С. Табаров, Х. Шарифов, С. Амиркулов, Ҷ. Бақозода, А. Набавӣ, Х. Асосзода, А. Маҳмадаминов, А. Кӯчаров ва дигарон рабт дошта,

навзари моҳиятҷӯёна хусусиятҳои хоси таҳқиқоти ин донишмандонро дар таҳқиқи рӯзгор ва осори Айнӣ муайян ва аз марҳалаи аввал фарқ мекунонад.

Аҳамияти назарӣ ва амалии таҳқиқ. Дарки асосҳои илмӣ ва хусусиятҳои хоси ҷараёни инкишофи айнишиносӣ дар Тоҷикистон арзишҳои назарии рисолаи таҳқиқотиро муайян мекунад. Ба ин далел, осори илмии аз охири асри бист то рӯзҳои мо доир ба рӯзгор ва осори Айнӣ таълифшуда таҳлил ва арзёбӣ шуда, қонуниятҳои назарии масъалаи дармиёнбуда муайян ва мушаххас карда шуд. Аз ин ҷиҳат таҳқиқоти дар ин замина анҷомгирифта донишҳои назариро оиди масъалаи мавриди назар такмил мебахшад.

Дар рисола маводи фаровони адабиётшиносӣ гирд омадааст, ки онро метавон барои таълифи таърихи адабиёти тоҷик истифода кард. Ҳамчунин натиҷаҳои пажӯҳишро барои таҳқиқотҳои минбаъда оид ба айнишиносӣ, таҳия ва нашри матни интиқодии осори нависанда, навиштан ва мурағаб сохтани китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ, суҳанронӣҳо аз боби масъалаҳои назарӣ ва амалии таҳқиқоти типологӣ оид ба рӯзгор ва осори Айнӣ дар мактабҳои таҳсилоти умумӣ ва донишгоҳҳои олӣ ба қор бурд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия дар мавзӯи “Ташаккул ва таҳаввули айнишиносӣ дар Тоҷикистон” барои дарёфти дараҷаи илмии номзоди илми филология аз рӯи ихтисоси 10.01.01 – Адабиёти тоҷик мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии докталаби дараҷаи илмӣ. Саҳми фардии муҳаққиқ дар омӯзиш ва арзёбии амиқи масъалаи ташаккул ва таҳаввули айнишиносӣ дар Тоҷикистон ҷамъоварии маводи фаровони сарчашмаҳои адабӣ таърихӣ, омӯзиши назарияҳои донишмандони соҳа оид ба таҳқиқоти типологӣ ва қорбасти таҷрибаҳои муфид дар ин замина, муайян кардани хусусиятҳои усулии равишҳои пажӯҳишӣ дар айнишиносии тоҷик, омода намудани мақолаву маърузаҳо ва нашри рисола доир ба мавзӯи таҳқиқ зоҳир мегардад. Таҳқиқоти мазкур натиҷаи заҳмати чандсолаи муаллиф буда, дар шакли диссертатсияи мукамал ба анҷом расидааст.

Тасвир ва амалии натиҷаҳои диссертатсия. Мундариҷаи асосии диссертатсия дар суҳанронӣ ва маърузаҳои докталаби дараҷаи илмӣ дар конференсияҳои ҷумҳуриявӣ, аз ҷумла Конференсияи илмӣ –амалӣ бахшида ба “Ҳафтаи илм” дар Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, 02-16 апрели 2024 дар мавзӯи “Нигоҳе ба таҳқиқи фаъолияти адабиётшиносии устод Айнӣ”, конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ таҳти унвони “Мақоми Соҳиб Табаров дар нақд ва адабиётшиносии тоҷик” ба муносибати 100-солагии ӯ дар

мавзуи “Дидгоҳи ноқидии Айнӣ дар таҳқиқи адабиётшиносии тоҷик” ва маҳфилу конференсияҳои ҳайати устодону кормандони Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, автореферат, рисола ва мақолаҳои ҷудоғонаи муаллиф, ки дар маҷмуа ва маҷаллаҳои гуногуни илмӣ ба таърифи расидаанд, инъикос гардидааст.

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Хулосаҳои асосии диссертатсия дар рисола, 7 мақола, аз ҷумла 5 мақола дар маҷаллаҳои тақризишавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва КОА-и ФР ба ҷоп расидаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулоса ва рӯйхати адабиёт фароҳам омадааст. Ҳаҷми умумии диссертатсия 173 саҳифаи компютери ро ташкил медиҳад.

ҚИСМИ АСОСИИ ТАҲҚИҚ

Дар муқаддима зарурати таҳқиқи мавзу, дараҷаи омӯхта шудани он баён гардида, мақсад ва вазифаҳои асосии муаллифи рисола мушаххас шудаанд. Дар баробари ин, сарчашмашиносӣ ва методологияи тадқиқ, арзишҳои назарӣ амалӣ, навгониҳои илмӣ ва меҳварҳои аслии барои дифоъ манзуршаванда, саҳми фардии муаллиф ва татбиқи натиҷаҳои таҳқиқ шарҳу тафсир ёфтаанд.

Боби аввали рисола “Марҳалаҳои пайдоиш ва тамоюлҳои инкишофи айнаишиносӣ дар Тоҷикистон” унвон дошта, аз се фасл иборат мебошад. Дар фасли аввал, ки “Ҷустуҷӯҳо дар шинохт ва арзёбии зиндагинома ва осори Айнӣ” ном дорад, равишҳо ва тамоюлҳои марҳалаи аввали айнаишиносӣ, ки аз солҳои бист то шастуми садаи гузаштара дар бар мегирад, баррасӣ шудааст.

Айнаишиносӣ бо арзёбии фаъолияти шоирии устод Айнӣ шуруъ шуда бошад ҳам, дар заминаи таҳқиқ ва таҳлили қисми муаллифи рисола ба ин натиҷа расид, ки марҳалаи аввали ташаккул ва таҳаввули айнаишиносӣ дар Тоҷикистон аз нимаи дууми солҳои бистум оғоз ёфта, то охири солҳои шастуми садаи бист идома ёфтааст. Ин марҳала бо хусусиятҳои хоси равиши инкишоф, фарозу фурӯд ва гароишҳои ҳунариву ақидатӣ аз давраҳои баъдӣ тафовути ҷиддӣ дошта, зеро таъсири сиёсати хизбу давлати шуравӣ дар соҳаи адабиёту фарҳанг, аз ҷумла нақди мафкурави ва илмии иҷтимоӣ-ғаро шакл гирифтааст. Бо вучуди баъзе паҳлуҳои манфиаш, ин давра дар шинохт ва

арзёбии ҳаёту осор ва нақши Айнӣ дар инкишофи адабиёти навини тоҷикӣ муҳим ва таъсиргузор мебошад.

Айнишиносӣ дар Тоҷикистон бо баҳсҳо дар бораи “Намунаи адабиёти тоҷик” ва повести “Одина”-ву романи “Дохунда”-и устод Айнӣ оғоз ёфта, аввалин иттилоъро дар бораи “Намунаи адабиёти тоҷик” ҳанӯз қабл аз нашри он таҳти унвони “Ба ошиқони адабиёти тоҷик” худи устод Айнӣ дар рӯзномаи “Овози тоҷик” (2-уми март соли 1925) ба шакли “мақолаи хурд” нашр карда, дар бораи эҷоди ин тазкираро ба зимаи ӯ гузоштани “ҳукумати республикаи ҷавони Тоҷикистон” хабар дода будааст¹. Баъдтар ҳамин нашрия мақолаи “Ба дӯстдорони адабиёти тоҷик”-ро дарҷ карда, ба қавли А. Маҳмадаминов “падид омадани ин асарро чун руҳдоде дорои аҳамияти бузурги фарҳангӣ”² ба шумор меоварад. Баъди ба чоп расидани “Намунаи адабиёти тоҷик” низ ин рӯзнома хабари муфассалеро бо номи “Дер намонед, шитобед!” чоп карда, аввалин бор доир ба хусусияти тазкираи устод Айнӣ, дар он дарҷ шудани “намунаи ҳазорсолаи адабиёти тоҷик” ва “аз адабиёти кӯҳнаву нав ва адабиёти инқилобӣ хеле порчаҳои қиматбаҳо интиҳоб” (Овози тоҷик.-1927. – жонвия, шумораи 128) шудан хонандаро огоҳ месозад.

Вале мақолаҳои Абулқосим Лоҳутӣ таҳти унвони “Садриддин Айнӣ”, Қорӣ Очилӣ “Муваффақияти бузурге дар майдони адабиёт”, Саъид Нафисӣ “Намунаи адабиёти тоҷик”, тақризҳои Баҳриддин Азизӣ ва Ҷалол Иқромӣ, мақолаҳои Раҳим Ҳошим “Пире, ки ҷавон шуд”³, “Якумин қиссаи инқилобии тоҷик”⁴, Н. Бектош “Садриддин Айнӣ дар адабиёти инқилобии тоҷик” (1931), рисолаи ӯ “Садриддин Айнӣ ва эҷодиёти ӯ” (1933), мақолаи М. Солеҳов “Як мулоҳиза дар бораи румони “Дохунда”⁵ ва ғайра аз таҳқиқотҳои аввалине буданд, ки ҳаёт ва эҷодиёти “устоди адабиёти пролетарӣ”- Садриддин Айниро аз мавқеи нақди адабии он рӯзгор, ки бештар хусусияти иҷтимоъгаро дошт, баррасӣ кардаанд.

---

¹ Ҳодизода, Р. Оид ба аҳамияти таърихии “Намунаи адабиёти тоҷик” / Р. Ҳодизода // Ҷашнномаи Айнӣ. Ҷузъи 3. – Душанбе: Дониш, 1966. С. 16-21.-С.17.

² Маҳмадаминов, А. Адабиётшиносӣ ва ҳудогоҳии миллӣ (Тазкираи С. Айнӣ “Намунаи адабиёти тоҷик”) / А. Маҳмадаминов. – Душанбе: Сино, 1998. – 211 с. -С.41.

³Маҳмадаминов, А. Адабиётшиносӣ ва ҳудогоҳии миллӣ (Тазкираи С. Айнӣ “Намунаи адабиёти тоҷик”) / А. Маҳмадаминов. – Душанбе: Сино, 1998. – 211 с. -С.41.

⁴ Ҳошим, Р. Якумин қиссаи инқилобии тоҷик “Одина” / Р. Ҳошим // Раҳбари дониш. – 1928. – № 6(9). – С. 30-37.

⁵ Солеҳов, М. Як мулоҳиза дар бораи румони “Дохунда” / БАС. – 1936. - № 6. – С. 24-27.- № 7. – С. 15-22.

Дар ин фасл охири солҳои чилум ва солҳои панҷоҳуму шастуми садаи гузашта ҳамчун марҳалаи нави таҳқиқ ва арзёбии ҳаёт ва осори Айни таъбир шуда, даи ин замина таълифоти И. С. Брагинский “Садриддин Айни”, мақола ва рисолаҳои М. Шукуров “Анъанаи ёддоштнависи классикӣ дар “Ёддоштҳо”-и устод Айни” (1955-1957), “Саҳифаҳои нафрат ва тамасхур” (1959), “Ҳачв дар “Ёддоштҳо”-и устод С. Айни” (1963), “Хусусиятҳои ғоявию бадеии “Ёддоштҳо”-и устод Айни” (1966), А. Маниёзов “Публицистика ва назми С. Айни” (1958), “Мулоҳизаҳо доир ба ташаккули насри С. Айни” (1963), С. Табаров “Нависанда ва олим” (1951), “Айни ва тарҷумаи “Қамар”-и Фердинанд Дюшен” (1963), М. Турсунзода “Садриддин Айни” (1953), Ш. Ҳусейнзода “Айни ва баъзе масъалаҳои адабиёти тоҷик” (1953), Х. Мирзозода “Садриддин Айни-аввалин адабиётшиноси советии тоҷик” (1958), Р. Ҳошим “Айни ва назми тоҷик дар даҳ соли аввали Октябр” (1961), “Таҷрибаи омӯхтани як шеър” (1996), Н. Маъсумӣ “Рол ва мавқеи С. Айни дар инкишофи забони адабӣ ва забони адабиёти тоҷик баъд аз револютсияи Октябр” (1966), А. Сайфуллоев “С. Айни-мусаввири забардасти манзараҳои табиат” (1963), “Романи устод Садриддин Айни “Дохунда” (1966), Ҷ. Азизкулов “Мероси адабии С. Айни ва интишори он” (1963), Р. Ҳодизода “Тадқиқоти илмии Садриддин Айни оид ба таърихи адабиёти тоҷик” (1950), “Оид ба аҳамияти таърихии “Намунаи адабиёти тоҷик” (1966), Х. Отахонова “А. Лохутӣ ва С. Айни” (1966), Н. Бехбудӣ “С. Айни ва баъзе масъалаҳои забони адабии тоҷик” (1966), Т. Абдучабборов “Устод Айни ва баъзе масъалаҳои назарияи адабиёт” (1966) ва ғайра дар рисола ҳаматарафа таҳлил шудаанд, ки дар муайян намудани сарнавишт ва чеҳраи ҳунарии Айни ва ҷустуҷӯҳои айнишиносон нақши муҳим доштаанд.

Дар фасли дувуми боби аввал, ки **“Марҳалаи дувуми инкишофи айнишиносӣ (аз солҳои ҳафтод то солҳои навадум)”** номгузорӣ шудааст, давраи баъдии айнишиносӣ, ки бо вуҷати замони, фароҳӣ ва моҳияти доираи ҷустуҷӯҳо аз давраи қаблӣ фарқи чиддӣ дошта, зинаи нав ва босамари омӯзиши аҳвол ва осори Айни ба шумор меравад, таҳқиқ ва арзёбӣ шудааст. Дар рисола таҳқиқоти дар ин марҳала эҷод шуда ба се гуруҳ тақсимбандӣ шудааст, ки ба гуруҳи аввал омӯзиши зиндагинома, ба гуруҳи дувум фаъолияти эҷодӣ ва ба гуруҳи савум масъалаҳои эҷодӣ, аз ҷумла мундариҷаву ғоя ва хусусиятҳои бадеии осори нависанда дохил мешаванд.

Аз осоре, ки дар он муаллифон илова ба омӯзиши масъалаҳои дигар, замон, муҳити эҷод ва зиндагиномаи нависандаро низ таҳқиқ кардаанд, метавон

китобҳои Радий Фиш ва Раҳим Ҳошим “Бо амри вичдон”¹, М. Шукуров “Садриддин Айнӣ” (ба ҳуруфи форсӣ)², боби “Зиндагии пурҷӯш, роҳҳои сӯи реализм”-и рисолаи М. Шукуров “Насри реалистӣ ва таҳаввулоти шуури эстетикӣ”³, М. Шакурӣ “Падари миллат”⁴, рисолаи А. Сайфуллоев “Мактаби Айнӣ”⁵ ва ғайраҳо зикр кард. Ин таълифот бо фарогирии маводи тозаӣ тарҷумаҳои аз рӯзгори нависанда ва арзёбиҳои муҳаққиқона имтиёз дошта, дар рисола ба таври мушаххас баррасӣ шудааст. Дар ин давра фаъолияти матншиносӣ ва нақди қиёсии матни баъзе аз намунаҳои осори нависанда низ мавриди таваҷҷуҳи адабиётшиносон қарор гирифтааст, ки якеи он мақолаи А. Кӯчаров “Одина” ва масъалаи нашри интиқодии он” мебошад, ки баъдтар дар шакли рисолаи алоҳида бо номи “Таҳқиқи текстологии “Одина”-и С. Айнӣ” (1982) низ ҷоп шудааст ва дар рисола баррасӣ гардидааст.

Дар фасли савуми боби зикршуда, ки “**Айнишиносӣ дар давраи Истиқлол**” унвон дорад, консепсияҳои хоси таҳқиқи ҳаёт ва осори устод Айнӣ аз тарафи айнишиносон дар замони бозсозӣ ва истиқлол мавриди таҳқиқ ва таҳлил қарор гирифта, моҳияти тоҷаҷӯӣҳо дар ин замина мушаххас гардидааст.

Дар рисола собит шудааст, ки бозсозӣ аз ибтидои солҳои навадуми садаи гузашта сар карда, айнишиносонро барои ҷустани консепсияи нави шинохти ҳаёт ва осори устод Айнӣ раҳнамоӣ кард. Дигар шудани тасаввурот дар бораи таърихи ҷомеаи шуравӣ омилҳои аслии тағйир ёфтани дидгоҳҳои назариву амалӣ оид ба адабиёт низ гардид. Ба ин далел, дар ин давра назари айнишиносон то ҷое ба муҳимтарин лаҳзаҳои ҳаёту эҷодиёти Айнӣ ва моҳияти иҷтимоиву маънавии он тағйир ёфт. Мо шоҳиди биниши тозае дар шиноخت ва арзёбии баъзе паҳлуҳои аҳвол ва осори Айнӣ шудем, ки ҳадафаш илмро аз иҷтимоиятгароии дурушт ҳалос кардан буд. Ба ифодаи дақиқтар, нависанда дар асоси таҳлили иҷтимоии амиқрав ҷӣ масъалаҳои муҳими ҳаётии инсонро ба андеша гирифтааст ва ин таҳлилу андешаҳои ӯ махсусиятҳои зиндагии халқ, ақалан ягон ҷиҳати муҳими мазмуни таърихии айёми худ ё замони гузаштаро

---

¹ Фиш, Р., Ҳошим, Р. Бо амри вичдон. Шарҳи ҳоли Садриддин Саидмуродзода Айнӣ дар асоси ҳуҷҷатҳо, хотираҳо, мактубҳо ва навиштаҳои худӣ ӯ / Р. Фиш, Р. Ҳошим. – Душанбе: Ирфон, 1979. – 288 с.

² Шукуров, М. Садриддин Айнӣ (ба ҳуруфи арабӣ) / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 305 с.

³ Шукуров, М. Садриддин Айнӣ (ба ҳуруфи арабӣ) / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 305 с.

⁴ Бухорӣ, М. Ш. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М. Ш. Бухорӣ. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист. – Душанбе: Пайванд, 2006. – С. 211-283.

⁵ Сайфуллоев, А. Мактаби Айнӣ / А. Сайфуллоев. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 352 с.

ба чӣ андозаи мукамалӣ падида овардааст, аз ҷумлаи масъалаҳоест, ки барои муайян кардани арзиши иҷтимоиву ахлоқӣ ва зебоишносии осори бадеӣ аҳамияти аввалдараҷа доранд. Дар марҳалаи мавриди назар маҳз ҳамин масъала ва ба қавли А. Набавӣ “мушкилаҳои навназарӣ ба эҷодиёти устод Айни”¹ дар маркази диққати айнишносон қарор гирифта, таваҷҷуҳи онҳо ба он равона гардидааст, ки ба ҷуз талаботи расмӣ созмондеҳони волонтарӣ оё чизе аз воқеияти аслии замон ва зиндагӣ дар осори бадеӣ роҳ ёфтааст ё не. Чунин тамоюли фикрӣ аз ин дидгоҳ санҷидани ҷустуҷӯҳои айнишносон ва бурду боҳти онро тақозо мекунад, ки дар ин фасли рисола муфассал таҳлил шудааст.

Ба эътирофи А. Набавӣ “Нахустин ва хубтарин рисолаву мақолаҳои дастурӣ дар бораи навназарӣ ба адабиёти замони шуравӣ”, аз ҷумла “аҳамияти эҷодиёти устод Айни дар худшносии миллӣ ва таърихии тоҷикон”, “иртиботи маънавий” Садри Зиё бо Айни, “мутолиаи эҷодиёти устод Айни аз диди нав ва мақому манзалати бузурги вай дар ташаккули маънавии мардуми тоҷик дар садаи бист” аз тарафи М. Шакурӣ эҷод гардидаанд², ки саҳми ин донишмандро дар ташаккул ва таҳаввули айнишносӣ нишон медиҳанд.

Яке аз аввалин мақолаҳое, ки мушкилоти навназариро ба эҷодиёти устод Айни дар ибтидои солҳои навадум матраҳ карда буд, мақолаи М. Шакурӣ “Аз пайи фаҳмиши нав” мебошад. М. Шакурӣ дар замони шуравӣ “дур рафтани аз ҳақиқати ҳаёт”-ро “як навъи поймол шудани адолати иҷтимоӣ” унвон карда, дар қатори бисёре аз масъалаҳои дигар ба ҳаёт ва эҷодиёти устод Айни бо “навназарӣ, биниши тозаи танқидӣ”³ нигаристанро маслиҳат дода, худ дар ин замина баъзе қорҳои муҳимро анҷом додааст. Аз ҷумла М. Шакурӣ дар мақолаи “Аз пайи фаҳмиши нав” зери таъсири сиёсати зӯргӯйи вақт ва “зери ҳавфи доимӣ зидагӣ ва қор” кардани Айниро дар мисоли романҳои “Дохунда” ва “Ғулумон” далели “аз тадқиқи бадеӣ дур” шудани ва “бештар ба нақли сарсарии пуртаҷил ва баёни публитсистии ҳиссиётomez”⁴ гаравидани Айни таъбир карда, фақат “дар асоси таҳлили бадеии ҳаёти замонҳои гузашта-

---

¹ Набавӣ, А. Мушкилоти навназарӣ ба эҷодиёти устод Айни / А. Набавӣ // Садои Шарқ. – 2011. - № 2. – С. 115- 132. -С.115.

² Набавӣ, А. Ноқиди моҳиятбин ва муҳаққиқи равандшинос / А. Набавӣ / Абармарди илму фарҳанг (Маҷмуаи мақолаҳо, ёддошт ва меҳрномаҳо бахшида ба 80-солагии академик М. Шакурӣ). –Душанбе: Диниш, - С. 143-163.-С.153.

³ Бухорой, М. Ш. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М. Ш. Бухорой. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист. – Душанбе: Пайванд, 2006. – С. 211-283. -С.13.

⁴ Бухорой, М. Ш. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М. Ш. Бухорой. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист. – Душанбе: Пайванд, 2006. – С. 211-283. -С.13.

зиндагии беҳуқуқонаи пеш аз инқилоб” ба “ҷамъбастҳои чиддии фалсафӣ”¹ (58, 26) даст ёфтани нависандаро аз муваффақияти ҳунарии ӯ ба шумор меоварад.

Дар ин фасли рисола тозаҷӯиҳои айнишиносон, аз ҷумла М. Шакурӣ дар заминаи мақолаҳои “Як нигоҳе умумӣ ба адабиёти тоҷикии садаи бист”, “Тазкори ашъор” ва масъалаҳои пайдоиши шеърӣ нав” ва “Падари миллат”, Соҳиб Табаров рисолаи “Зиндагиномаи Садриддин Айни” (1875-1899), Х. Асоев “Таҷдиди назар бояд”, “Устод Айни ва Лоҳутӣ рамзи Тоҷикистон буданд”, “Сиёсат, воқеият ва устод Айни” ва рисолаҳои “Иловаҳо ба шарҳи ҳоли устод Айни” ва “Садриддин Айни дар миён ҳаст ва хоҳад буд”, А. Набавӣ мақолаи “Мушкилаҳои навназарӣ ба эҷодиёти устод Айни”, А. Кӯчаров рисолаҳои “Масъалаҳои матншиносии адабиёти тоҷик”, “Нақди матн ва масъалаҳои матншиносии насри С. Айни”, “Таҳрири адабӣ ва ҷаҳолияти муҳаррири С. Айни”, “Нақди матн ва нақди адабӣ”, Ш. Солеҳов “Роман дар адабиёти тоҷикии қарни 20”, мақолаи “Азамати Айни ва заъфҳои айнишиносии муосир”, М. Имомов рисолаи “Сужет ва тасвир дар насри Садриддин Айни”, А. Маҳмадаминов рисолаҳои “Адабиётшиносӣ ва ҳудӯҳои миллӣ”, “Айнишиносӣ ва замони ҳозира”, “Садриддин Айни-олим”, “Поиски истины”, Ш. Раҳмонов “Шеър ва Айни” ва ғайра ба таври мушаххас таҳлил ва тозаҷӯиҳои муҳаққиқон нишон дода шудааст. Ба ин тартиб, муаллиф дар асоси таҳлил ва арзёбиҳои дар ин фасл анҷомгирифта ба ин натиҷа расид, ки дар марҳилаи савуми таҳқиқи аҳвол ва осори Айни навназарӣ ва биниши тозаи интиқодӣ нуфӯз дошта, ифодагари хасусиятҳои хоси ташаккул ва таҳаввули айнишиносӣ ва ҷустуҷӯҳои муҳаққиқон мебошад. Омиди асосии ин таҳаввулот тағйироти сиёсиву иҷтимоии дар ҷомеа рухдода, ошкорбаёнӣ ҳақталошӣ, баҳусус истиклоли воқеии кишвар мебошад, ки шароитро барои баёни андешаҳои гуногун муҳайё сохт ва айнишиносон тавонистанд ба аҳвол ва осори Айни, аз ҷумла шинохти чеҳраи воқеии инсонӣ ва ҳунарии ӯ, мансубияти иҷтимоӣ, тамоюли ақидатии нависанда ва таъсири он ба эҷодиёташ, ҳифзи ҳувияти миллӣ, талоши бешоибӣ барои барқарор кардани ҳуқуқҳои таърихии адабию фарҳангии тоҷикон бо навназарӣ ва биниши тазаи интиқодии моҳиятҷӯӣ бархурд кунанд ва ҳақиқати ҳолро бинмоянд.

Афзалияти дигари ҷараёни ҷустуҷӯҳои илмии айнишиносон дар ин марҳала аз он иборат аст, ки онҳо бо диди нав ва моҳиятҷӯӣ ба таҳқиқи

---

¹ Бухорӣ, М. Ш. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М. Ш. Бухорӣ. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист. – Душанбе: Пайванд, 2006. – С. 211-283. -С.26.

пахлуҳои гуногуни фаъолияти адабиву илмӣ ва фарҳангии Айнӣ тавачҷух карда, чихатҳои торик ё баҳсноки андешаву орои ӯ, аз ҷумла муносибаташ ба сиёсати вақт, чараёни чадилия, забон ва адабиёти форсии тоҷикӣ ва асолати меросбариро воқеъбинона таҳқиқ ва арзёбӣ намудаанд, ки баёни ҳақиқат дар бораи зиндагинома ва тамоюлҳои хунарии Айнӣ мебошад.

Боби дувуми рисола **“Шинохт ва баррасии пажӯҳишҳо дар заминаи омӯзиши сохтори мундариҷавию ғоявӣ ва бадеии осори Айнӣ”** номгузори шуда, дар ду фасли он ҷустуҷӯҳои айнишиносон дар боби сохтори мундариҷавию ғоявӣ ва бадеии осори Айнӣ баррасӣ шудааст.

Фасли якуми ин боб **“Таҳқиқи хусусиятҳои мундариҷавӣ ва ғоявии осори нависанда”** унвон дошта, дар он таҳқиқоти муҳаққиқон оид ба хусусиятҳои мундариҷавӣ ва ғоявии осори бадеии Айнӣ арзёбӣ шудааст. Аз ҷумла мушаххас гардидааст, ки айнишиносон зери таъсири чараёни идеологии замон асосан ба моҳияти иҷтимоиву сиёсӣ ва ахлоқии масъалаҳои мазмуни инқилобӣ, адолати иҷтимоӣ, озодии инсон, мавқеи зан дар ҷомеа, нақш ва ҷойгоҳи табақаи меҳнаткаш дар ҷомеаи сотсиалистӣ, тасвир ва таблиғи рӯҳияи инқилобӣ, ҷаҳонбинии нави марбут ба сохти нав ва монанди инҳо тавачҷух карда, тамоюлҳои эҷодии Айниро ошкор намудаанд. Нахустин кӯшишро дар шинохт ва арзёбии хусусиятҳои мундариҷавӣ ва ғоявии осори бадеии Айнӣ, аз ҷумла повести “Одина” муҳаққиқони рус Швердин ва Афанасев анҷом дода, мазмуни онро инқилобӣ ва марбут ба тасвири аҳволи иҷтимоии “кӯҳистонии камбағал, зулми бек ва мансабдорони амир, ҳаракати инқилобӣ”¹ доништаанд. Дар айнишиносии тоҷик Раҳим Ҳошим бори аввал дар мақолаи “Якумин қиссаи инқилобии тоҷик “Одина” ба таври мухтасар доир ба хусусиятҳои мундариҷавию ғоявии повести “Одина” мулоҳизаҳои баён кардааст. Муҳаққиқ повести “Одина”-ро “яке аз он китобҳои сурхе” доништааст, ки “саргузашти як тоҷики камбағалро ҳикоя мекунад ... Дар “Одина” аз муомила ва истисмори як муштзӯри тоҷик сар карда, то зиндони Бухоро, мулоҳиза ва муҳокимаи қозии шариат, заводи пахта ва як тӯда воқеаҳои давраи инқилоб бо маҳорати тамоме тасвир карда шудааст”².

Муҳаққиқ пас аз зикри мавзӯи мазмуни мундариҷаи повест ғоя ва моҳияти идеологии повестро дар тобеият ба сиёсати вақт шарҳ додааст, ки онро ҳамчун шарҳи моҳияти иҷтимоиву сиёсии асари Айнӣ метавон пазируфт. Ин мақола дар таърихи усули (методи) таърихиву фарҳангӣ, ки дар

---

¹ Ҳошим, Р. Пире, ки ҷавон шуд / Р. Ҳошим // Раҳбари дониш. – 1928. № 8-9. – С. 3-6.-С.5.

² Ҳошим, Р. Пире, ки ҷавон шуд / Р. Ҳошим // Раҳбари дониш. – 1928. № 8-9. – С. 3-6.-С.3.

адабиётшиносии солҳои бисту сӣ шоеъ буд, навишта шуда, муаллиф мундариҷа ва ғояи повести Айниро танҳо аз назари идеологияи ҳизбӣ таҳлил ва арзёбӣ намудааст¹.

Рисолаи Бектош “Садриддин Айни ва эҷодиёти ӯ” такмили мақолаи ӯ “С. Айни дар адабиёти инқилобии тоҷик” буда, он намунаи “роҳи илмӣ гирифтани нақднavigии навбунёди тоҷикӣ”² дар шинохти мундариҷа ва ғояи осори бадеии Айни, аз ҷумла повести “Одина” ва романи “Дохунда” мебошад. Таҳлил ва арзёбиҳои Бектош дар ин мақола ба ошкор намудани моҳияти иҷтимоии мундариҷа ва ғояи асарҳои Айни нигаронида шуда, дар ин замина вай менависад, ки “Дар романҳои Айни (Бектош “Одина”-ро низ дар баробари “Дохунда” роман гуфтааст-шарҳи мо) ҳамаи табақаҳои иҷтимоӣ ҳеч набошад як намояндае доранд, ки дар вазъият ва шароити иҷтимоӣ-дар муносибати зиндагии иҷтимоӣ ба ҳамдигар пайваста шудаанд”³. Ин пайвастагиро муҳаққиқ бо зикри аъмоли шахсиятҳои ҳар ду асар, ки намояндагони табақоти истисморгаранд, собит мекунад. Дар ин замина вай аз таҳлили мундариҷаи повести “Одина” ва романи “Дохунда” ба ин натиҷа мерасад, ки “усул ва ғурӯҳҳои гуногуни истисмори кулакҳо ва ба кулак мутеъ будани деҳқонони миёна ва камбағал”-ро⁴ тасвир кардани Айни ба таври воқеӣ падида овардани мавқеи инсонии золим ва мазлум дар ҷомеаи истисморгар аст. Ба мушоҳидаи ӯ Айни ба василаи тасвири воқеияти ҳаёти иҷтимоӣ дар истисмори деҳқон ҳамфикр будани оқсақол, ҳоким, мулло, кулак ва онҳоро ҳимоя кардани “апарати режими амирӣ”-ро⁵ таъйид менамояд. Дар ин замина Бектош мундариҷа ва ғояи ҳар ду асарро муфассал таҳлил карда, тадриҷан таҳаввули ҳунари нависанда ва камбудии онро низ зикр кардааст, ки дар рисола муфассал таҳлил шудааст.

Аз солҳои панҷоҳуми садаи гузашта ба баъд масъалаи хусусиятҳои мундариҷавӣ ва ғоявии осори бадеии Айни мавриди таҳқиқ ва баррасии донишмандоне мисли М. Шукуров (М. Шакурӣ), А. Сайфуллоев, И. Брагинский, Н. Маъсумӣ, А. Набиев (А. Набавӣ), М. Раҷабӣ, Ш. Солеҳов ва дигарон қарор гирифтааст, ки дар шинохти моҳияти сохтори мундариҷавӣ ва ғоявии осори бадеии Айни муҳим ва арзишманд мебошад. Дар ин радиף яке аз

¹ Ҳошим, Р. Пире, ки ҷавон шуд / Р. Ҳошим // Раҳбари дониш. – 1928. № 8-9. – С. 3-6.-С.5.

² Набиев, А. Нарзуллои Бектош ва илму адаби тоҷики солҳои 20-30 садаи 20 / А. Набиев. – Душанбе: Ирфон, 2003. – 324 с. -С.206.

³ Бектош, Н. Садриддин Айни ва эҷодиёти ӯ / Н. Бектош. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1933. – 56 с. -С.25.

⁴ Бектош, Н. Садриддин Айни ва эҷодиёти ӯ / Н. Бектош. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1933. – 56 с. -С.25.

⁵ Бектош, Н. Садриддин Айни ва эҷодиёти ӯ / Н. Бектош. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1933. – 56 с. -С.25.

аввалин таҳқиқоти чиддӣ ва пурмоя мақолаҳои М. Шукуров “Анъанаҳои ёддоштнависиҳои классикӣ дар “Ёддоштҳо”-и устод Айни”, “Саҳифаҳои нафрат ва тамасхур” ва “Ҳачв дар “Ёддоштҳо”-и устод Айни” мебошанд. Дар мақолаи аввал муаллиф дар алоқамандӣ бо таҳқиқи масъалаи таъсири суннатҳои ёддоштнависиҳои классикӣ дар “Ёддоштҳо”-и Айни “марҳалаҳои муҳими асарро дар асоси мазмуни иҷтимоии он муайян” карда, воқеияти зиндагиро ҳамчун василаи такмили сохтори мундариҷавӣ ва ғоявии асар ба шумор овардааст¹. Дар мақолаи дигар ин донишманд хунари Айниро дар офаридани сохтори мундариҷавӣ ва ғоявии осори насриаш М. Шукуров дар заминаи корбурди ҳачв низ баррасӣ карда, нахуст таъкид мекунад, ки “дар “Ёддоштҳо”, ки асосан асари ҳачвӣ нест, ҳачв ва мутоиба-сатира ва юмор вазифаи муҳимеро иҷро кардааст”². Муҳаққиқ дар ин замина нақши ҳикояҳои ҳачвиро дар такмили мундариҷа ва ғояи “Ёддоштҳо” баррасӣ карда, онро на фақат василаи шавқовар шудан ва “диққати хонандаро ба сӯйи худ” кашидан, балки тарзи такмили сохтори мундариҷавӣ ва ғоявии асар ба шумор меовард. Муҳаққиқ “Ёддоштҳо”-и Айниро дар “янҷоягӣ” ва “яғонагии ҷудонашаванда”³ бо мундариҷа ва ғояи асар таҳлил карда, пайванди мантиқӣ ва хунари онҳоро бо далелҳо собит менамояд, ки дар рисола ба таври мушаххас баррасӣ шудааст.

Муҳаққиқи дигаре, ки дар боби мазмуну мундариҷа ва ғояи осори Айни ҷустуҷӯҳои судмандеро анҷом додааст, Атахон Сайфуллоев мебошад. Ин донишманд дар таҳқиқоти “Романи устод Садриддин Айни “Дохунда”. Хусусиятҳои ғоявӣ ва бадеии асар” (1966) ва “Мактаби Айни” (1978) дар қатори дигар масъалаҳо ба омӯзиши хусусияти сохтори мундариҷавию ғоявии романи “Дохунда” ва дигар осори устод диққат дода, муҳимтарин дастовардҳои хунари нависандаро дар ин замина таҳлил ва арзёбӣ намудааст. Ин донишманд дар рисола “ҳақиқатнигории устодона ва пояи нави тақомули маҳорати адабии С. Айниро вобаста ба таҳлили мундариҷаи ғоявии романи “Дохунда” хеле хуб нишон”⁴ дода, онро дар алоқамандӣ бо нақди маҳорати воқеанигории нависанда, таҳлили сюжет ва композитсияи асар ва образҳои роман таҳқиқ ва арзёбӣ кардааст⁵ (118, 47-48). Масъалаи мавриди назар дар

---

¹ Шукуров, М. Анъанаи ёддоштнависиҳои классикӣ дар “Ёддоштҳо”-и устод Айни / М. Шукуров. Анъана, ҳалқият ва маҳорат. – Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1964. – С. 7-37. -С.31.

² Шукуров, М. Саҳифаҳои нафрат ва тамасхур / М. Шукуров. Анъана, ҳалқият ва маҳорат. – Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1964. – С. 38-84. -С.39.

³ Бушмин, А. С. Наука о литературе: Проблемы. Суждения. Споры / А. С. Бушмин. – Москва: Современник, 1980. – 334 с. -С.109.

⁴ Шукуров, М. Сарсухан / М. Шукуров // А. Сайфуллоев. Романи устод С. Айни “Дохунда”. – Душанбе: Дониш, 1966. – С. 5-10. -С.8.

⁵ Муллоҷонов, Ш. Ритсензия / Ш. Муллоҷонов / Садои Шарқ. – 2004. - № 10-12. – С. 80-84.- С.47-48.

рисолаи А. Сайфуллоев “Мактаби Айнӣ” низ мавриди қазоват қарор гирифта, дар рисола он ҳаматарафа баррасӣ шудааст¹.

Адабиётшиносон А. Набиев (А. Набавӣ), Маъруфи Раҷабӣ ва Ш. Солеҳов низ дар алоқамандӣ бо мавзуи таҳқиқоташон дар баъзе мавридҳо доир ба моҳияти мундариҷаи ғоявии осори Айнӣ сухан кардаанд, ки савияи илмию ҳунарии айнишиносиро дар шинохти масъалаи мавриди назар нишон медиҳад. Аз ҷумла А. Набиев “идея, пафос ва мундариҷаи асарҳои аввалини насри тоҷик”, аз ҷумла “Одина”, “Дохунда” ва “Ғулумон”-и Айнӣро фарогири “ҷаҳонбинӣ ва доираи ҳавасу манфиатҳои” инсонӣ нав, яъне “ инсонӣ, ки дар гузашта мазлум буд ва акнун соҳиби мамлақати худ гардидааст”² шинохта, ин асарҳоро “ҳам аз ҷиҳати мундариҷаи ғоявӣ ва ҳам аз хусуси нияти бадеӣ” аз муҳимтарин намунаҳои ҷустуҷӯҳои адабии насри тоҷикӣ ба қалам додааст. М. Раҷабӣ дар боби ташаккули инкишофи жанри таърихӣ дар насри тоҷикии солҳои бисту панҷоҳи садаи гузашта сухан карда, дар ин замина ҳунари Айнӣро дар инъикоси мавзӯву мазмун ва мундариҷаи ғоявии повести “Ҷаллодони Бухоро”, “Одина”, романҳои “Дохунда” ва “Ғулумон” баррасӣ карда, аз ҷумла созгории “таҳайюли нависанда ба ҳақиқати таърих”-ро³ яке аз омилҳои ҳунарии дастёбии Айнӣ ба фарогирии мавзӯву масъалҳо ва ғояи инқилобӣ ва азнавсозии ҷомеаи навбунёд таъбир мекунад. Ш. Солеҳов нақши Айнӣро дар ташаккули минбаъдаи мактаби романаҷибии тоҷикӣ дар мисоли “нахустин романҳои насри реалистии тоҷикӣ”-“Дохунда” ва “Ғулумон” баррасӣ карда, сипас ҷустуҷӯҳои нависандаро дар тарзи корбурди мундариҷаи ғоявии ин романҳо бо мисолҳо ба таври мушаххас нишон додааст. Ба назари ӯ “Ҳуҷҷатнависандӣ, воқеъназарӣ, таърих ба асноди таърихӣ намудан, тасвири ашхоси воқеӣ бо номҳои аслиашон”⁴ яке аз василаҳои тақмили сохтори мундариҷаи ғоявии осори ёдшудаи Айнӣ буда, “Нависанда ба василаи дарки амиқи эстетикаи жанри роман ва таъкиди мавқеи ғоявии ҳеш пораҳо ё ҳикоятҳои ҷудоғонаи рӯзгори шахсиятҳои дostonӣ ва ҳодисаю воқеаҳои мавриди назарашро аз ин ё он ҷиҳат ба ҳам алоқаманд намуда, паҳноии ҳамосии сохтори асарашро фароҳу фарогир”⁵ сохтааст, ки омилҳои аслии таҳаввули

¹ Сайфуллоев, А. Мактаби Айнӣ / А. Сайфуллоев. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 352 с. -С. 69-82, 83-103, 159-213.

²Набиев, А. Тасвири олами ботинии инсон. Нависанда ва замон (Масъалаҳои тасвири психологӣ дар насри муосир) / А. Набиев. – Душанбе: Адиб, 1987. – 160 с. -С.21.

³ Раҷабӣ, М. Таҳқиқи таърих-таҳқиқи характер / М. Раҷабӣ. – Душанбе: Адиб, 1990. – 192 с. - С.18.

⁴ Солеҳов, Ш. Роман дар адабиёти тоҷикии қарни 20 (масъалаи ташаккули жанр) / Ш. Солеҳов. – Душанбе: Дониш, 2011. – 331 с. -С.216.

⁵ Солеҳов, Ш. Роман дар адабиёти тоҷикии қарни 20 (масъалаи ташаккули жанр) / Ш. Солеҳов. – Душанбе: Дониш, 2011. – 331 с. -С.217.

мундариҷаи ғоявии ин ду роман мебошад. Дар рисола ҷустуҷӯҳои А. Набавӣ, М. Раҷабӣ ва Ш. Солеҳов дар ин замина муфассал таҳлил ва арзёбӣ шудааст.

Дар фасли дувуми ин боби рисола, ки **“Таҳқиқ ва баррасии ҷустуҷӯҳои бадеии Айнӣ”** номида шудааст, омӯзиш ва арзёбии ҷустуҷӯҳои бадеӣ ва маҳорати ҳунарии Айнӣ дар айнишиносии тоҷик аз оғоз то ба имрӯз дар самтҳои шиноخت ва таҳқиқу тавсифи образҳо ва характерҳои осори бадеии Айнӣ, тарзи сужетсозӣ ва сохтори композитсионии асарҳои нависанда, усули тасвир, забон ва сабки нигориш ва ҳунари шоирӣ баррасӣ шудааст.

Дар рисола таҳқиқотҳои аз нимаи дувуми солҳои бистуми садаи гузашта то ба имрӯз дар ин замина ба вучудода таҳлил шуда, моҳияти ҷустуҷӯҳои айнишиносон ба таври мушаххас нишон дода шудааст. Аз ҷумла муаллиф ба ин натиҷа расидааст, ки дар таҳқиқи ҳунари образфаринӣ, характер, сужет, композитсия, тарзи тасвир ва забону сабки осори бадеии Айнӣ донишмандон М. Шакурӣ, А. Сайфуллоев, Раҳим Ҳошим, Ҷ. Бақозода, Х. Шарифов, А. Набиев, М. Раҷабӣ, М. Имомов, О. Ҳочамуродов ва дигарон мушоҳидаҳои ҷолиб баён доштаанд. Масалан, М. Шукуров (М. Шакурӣ) дар рисолаҳои “Насри реалистӣ ва таҳаввули шуури эстетикӣ”, “Диди эстетикӣ халқ ва насри реалистӣ” ва мақолаи “Падари миллат” масъалаҳои зикршударо бо таҳлили повести “Одина”, романҳои “Дохунда”, “Ғуломон” ва “Ёддоштҳо”-и Айнӣ муфассал таҳлил карда, тозақориҳои Айниро дар ин замина нишон додааст, ки масъалаҳои заминаи образи бадеӣ, тасвири мушаххас ва таъминӣ, нақши тахайюл, моҳияти характер, сужет, композитсия, тарзи тасвир, хусусиятҳои забонӣ ва сабки осори бадеии Айниро дарбар мегирад. Масъалаҳои зикршударо А. Сайфуллоев дар рисолаҳои “Романи устод Садриддин Айнӣ “Дохунда” ва “Мактаби Айнӣ”, Раҳим Ҳошим дар “Якумин қиссаи инқилобии тоҷик “Одина”, “Оини ҷавонмардӣ ва олуфтаҳои Айнӣ”, Ҷ. Бақозода дар мақолаи “Устод Айнӣ”, Х. Шарифов дар мақолаи “Диди ҳамосаи миллӣ дар эҷоди бадеии Айнӣ ва дигарон”, А. Набиев дар рисолаи “Тасвири олами ботинии инсон. Нависанда ва замон”, М. Раҷабӣ дар рисолаи “Тадқиқи таърих-тадқиқи характер”, М. Имомов дар китоби “Сужет ва тасвир дар насри Садриддин Айнӣ” ва О. Ҳочамуродов дар мақолаи “Қорӣ ишқамба”-и Садриддин Айнӣ ва “Ҳочиоқо”-и Содикӣ Ҳидоят” мавриди баррасӣ қарор дода, равиши ҷустуҷӯҳои бадеии Айниро дар ин замина ба таври мушаххас таҳқиқ ва арзёбӣ кардаанд.

Дар ин замина таҷрибаи М. Шукуров (М. Шакурӣ) дар таҳқиқу таҳлили маҳорати Айнӣ дар офаридани образҳои бадеӣ, характери шахсиятҳо, сужет ва

композитсия, тарзи тасвир, забон ва сабки осори нависанда қобили мулоҳиза буда, биниши тоза ва интиқодии ўро ифода мекунад. Он чи ки М. Шукуров дар таҷрибаи образофарии Айни муҳим доништааст, дар повести “Одина”, романҳои “Дохунда”, “Ғуломон” ва “Ёддоштҳо” рангу бори романтикӣ гирифтани образҳои мусбат-Гулнор, Ёдгор ва Абдуллоҳоҷа ва дар образҳои манфӣ ба қор гирифтани воситаҳои тасвири реалистӣ мебошад, ки мушоҳидаи тозаӣ ӯ дар шинохт ва баррасии тарзи образофарии нависанда мебошад.

Ба андешаи М. Шукуров “Айни якумин бор дар “Одина” қаҳрамони асосии осори худро ёфт. Заҳматкаши одӣ баъд аз ин дар ҳамаи асарҳои намоёни ӯ қаҳрамони асосӣ шуд. Ин қаҳрамон аз “Одина” то “Ёддоштҳо” дар роману повестҳои гуногуни ӯ такомул ёфта, сайри таърихии халқ, муҳимтарин сифатҳои маънавии вай ва дигаргуниҳои таърихии маънавияти ўро амиқтару мукамалтар ифода намуд”¹. М. Шукуров аз ҳамин мавқеъ образҳои мусбати осори бадеии Айниро, ки “намояндаи халқи заҳматкаш” аст, таҳлил ва тавсиф карда, хислати (характери) онҳоро дар заминаи воқеиятҳои мавриди тасвири нависанда мушаххас месозад. Шинохти ўро аз қаҳрамонони манфӣ низ фардият ва умумияти заминаи образ мушаххас месозад, ки намунааш Арбоб Камол аз повести “Одина” буда, дар ин замина, ба назари ин донишманд Айни дар тасвири образҳои асарҳояш чанбаи иҷтимоии синфиро меёӣ қарор додааст². Муҳаққиқ повести “Одина”, романҳои “Дохунда”-ю “Ғуломон” ва “Ёддоштҳо”-и Айниро муфассал таҳлил карда, ҳунари нависандаро дар сюжетсозӣ, сохтори композитсионии асарҳо, тарзи тасвир, хусусиятҳои забонӣ ва сабки асарҳои зикршудаи нависанда бори аввал муайян ва мушаххас намудааст. Ҳамчунин М. Шукуров доир ба равияҳои услубӣ ва хусусиятҳои забонии осори Айни, ки иборат аз услуби реализми сирф ва ҷараёни романтикии услуб аст, андеша рондааст, ки дар рисола муфассал таҳлил шудааст³.

“Романи устод Садриддин Айни “Дохунда” таҳқиқоти дигарест, ки дар ин замина анҷом гирифта, ба қалами А. Сайфуллоев тааллуқ дорад. Муҳаққиқ дар ин рисола илова ба масъалаҳои дигар сужету композитсия, характери шахсиятҳо, тарзи тасвир, забон ва сабки нигоҳи нависандаро таҳқиқ карда, хусусиятҳои бадеии романи “Дохунда”-ро нишон додааст, ки аз бисёр ҷиҳат тоза ва муҳим мебошад. А. Сайфуллоев дар рисолаи “Мактаби Айни” низ

¹ Шукуров, М. Насри реалистӣ ва таҳаввули шуури эстетикӣ / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 456 с. -С.95.

² Бухорой, М. Ш. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М. Ш. Бухорой. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист. – Душанбе: Пайванд, 2006. – С. 211-283. -С.261.

³ Шукуров, М. Садриддин Айни (ба ҳуруфи арабӣ) / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 305 с. -С.30.

хусусиятҳои бадеии романи устод Айнӣ “Ғуломон”, аз ҷумла сохтори композитсионӣ, ҳислати шахсиятҳо, тарзи тасвир ва забону сабки нависандаро ба алоҳидагӣ баррасӣ ва махсусиятҳои сохтори бадеии ин романро ба таври мушаххас нишон додааст, ки дар рисола ҷустуҷӯҳои ӯ ба таври мушаххас арзёбӣ шудааст¹.

Дар рисола ҳамчунин таҳқиқоти А. Набиев (А. Набавӣ) доир ба хусусиятҳои образфарӣ ва усули шахсиятпардозии устод Айнӣ дар алоқамандӣ ба “мавқеи психологизми бадеӣ” баррасӣ шуда, ҷустуҷӯҳои ӯ дар шинохти усули образфаринӣ ва шахсиятпардозии (характерофарӣ) нависанда ва ошкор кардани ҳислати одамони табақоти мухталифи ҷомеа ба таври мушаххас нишон дода шудааст.

Таҳқиқи таҷрибаи ҳунарии устод Айнӣ дар офаридани образҳои характерҳо, тарзи сужетсозӣ, сохтори композитсионии асар дар рисолаҳои М. Раҷабӣ “Тадқиқи таърих-тадқиқи характер”² ва М. Имомов “Сужет ва тасвир дар насри Садриддин Айнӣ” низ таҳқиқ шудааст. Махсусан таҳқиқоти М. Имомов³ дар шинохти ҳунари нависандагии Айнӣ ҷомеъ ва пурмухтаво буда, он дар рисола ҳаматарфа арзёбӣ шудааст. Доир ба ҳунари шоирии Айнӣ дар адабиётшиносии тоҷик тадқиқоти ҷомеъ сурат нагирифта бошад ҳам, баъзе паҳлуҳои ҷустуҷӯҳои бадеии ӯ дар рисолаҳои Шоҳзамон Раҳмонов “Шеър ва Айнӣ” ва мақолаи А. Ҳаким “Мақоми шеър дар эҷодиёти устод Айнӣ” баррасӣ гардидааст.

Боби савуми рисола “Омӯзиши фаъолияти илмии Садриддин Айнӣ” ном дошта, аз се фасл иборат мебошад. Дар фасли аввали “**Арзёбии фаъолияти адабиётшиносии Айнӣ**” ҷустуҷӯҳои айнишиносон оиди фаъолияти адабиётшиносии Айнӣ таҳқиқ ва таҳлил шуда, аз ҷумла таъкид шудааст, ки Холиқ Мирзозода дар як мақолааш Садриддин Айниро “аввалин адабиётшиноси советии тоҷик”⁴ унвон карда, хеле баъдтар А. Маҳмадаминов навишта буд, ки “Пайдоиш ва инкишофи адабиётшиносии советии тоҷик ба номи устод Айнӣ саҳт вобаста аст. Асарҳои илмии ӯ оид ба таърихи адабиёт, назарияи адабиёт, танқиди адабӣ ва проблемаҳои муҳими адабиёти муосир дар ташаккули адабиётшиносии марксистии тоҷик нақши ҳалқунанда бозидаанд.

¹ Сайфуллоев, А. Мактаби Айнӣ / А. Сайфуллоев. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 352 с.

² Раҷабӣ, М. Тадқиқи таърих-тадқиқи характер / М. Раҷабӣ. – Душанбе: Адиб, 1990. – 192 с.

³ Имомов, М. Сужет ва тасвир дар насри Садриддин Айнӣ / М. Имомов. – Душанбе: Адиб, 2007. – 427 с.

⁴ Мирзозода, Х. Садриддин Айнӣ аввалин адабиётшиноси советии тоҷик / Х. Мирзозода. Мулҳизаҳо дар бораи адабиёт (Маҷмуаи мақолаҳо). – Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1963. – С. 172-194. -С.172.

Хизматҳои С. Айнӣ, хусусан дар бобати омӯзиши мероси адабӣ, тарғиби адабиёти нави тоҷик ва ривочу равнақи минбаъдаи он бағоят бузурганд”¹. А. Сатторзода “Муаллифи нахустин таҳқиқоти илмии муосир” будани Айниро таъкид карда, номгӯи пурраи асарҳои илмии ӯ, аз ҷумла таълифоташро дар бораи Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Сино, Саъдӣ, Камоли Хучандӣ, Восифӣ ва Бедил зикр карда, меафзояд, ки “ҳар яке аз ин асарҳо, бемуҳобо, заминаи боэътимоди ташаккули шоҳаҳои рӯдакишиносӣ, фирдавсишиносӣ, синошиносӣ, саъдишиносӣ, камолшиносӣ, навоишиносӣ, восифишиносӣ ва бедилшиносӣ дар Тоҷикистон ва қаламрави забони форсии тоҷикӣ гардид”².

Дар ин замина муаллифи рисола фаъолияти адабиётшиносии Айниро мурур карда ба ин натиҷа расидааст, ки домана ва паҳлуҳои ҷустуҷӯҳои адабиётшиносии ӯ васеъ буда, аввалин андешаҳои илмиаш, ба шаҳодати М. Шукуров ва Ҷ. Бақозода, бори аввал дар мактубе, ки ӯ “моҳи марти соли 1910 аз Бухоро ба Истамбул-ба Идрисӣ фиристода будааст”³, баён шудааст. Аз таҳқиқоти М. Шукурову Ҷ. Бақозода ва аз қавли А. Маҳмадаминов бармеояд, ки “устод Айнӣ дар фаъолияти адабиётшиносиаш тадқиқро бори аввал аз абулмаонӣ-Бедил оғоз карда, муддати чил сол дар бораи ӯ пайваста ба пажӯҳиш машғул шуда ва ниҳоят натиҷаҳои кори илмии охиринашро бо таълифи монографияи дар бедилшиносӣ бесобиқаву беҳамто “Мирзо Абулқодирӣ Бедил” (1954) ҷамъбаст намудааст”⁴, ки дар он замон “дар илми адабиётшиносии ҷаҳон дар хусуси Бедил якумин монография буд”⁵.

Ҳамин тавр, аз таҳқиқотҳои дар ин замина анҷомгирифта муаллифи рисола ба ин натиҷа расид, ки таҳқиқи фаъолияти адабиётшиносии Айнӣ аз ибтидо ҷузъи муҳими таҳқиқоти айнишиносони тоҷик қарор гирифта, дар ин замина корҳои зиёде анҷом гирифтааст, ки марбут ба самтҳои гуногуни фаъолияти илмии Айнӣ, аз ҷумла таърихи адабиёт, масъалаҳои назарӣ ва зебоишиносӣ мебошад. Ба эътирофи аҳли таҳқиқ Айнӣ нахустин адабиётшиноси давраи нави таърихи халқи тоҷик буд, ки бо таълифи як

---

¹ Маҳмадаминов, А. Садриддин Айнӣ-олим / А. Маҳмадаминов. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 64 с. -С.9.

² Сатторзода, А. Ҷойгоҳи устод Айнӣ дар ҷомеаи тоҷик / А. Сатторзода // Ҷашнномаи Айнӣ. Ҷузъи 12. – Душанбе: 2019. – С. 13-18. -С.17.

³ Шукуров, М. Насри реалистӣ ва таҳаввули шуури эстетикӣ / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 456 с. -С.151.; Маҳмадаминов, А. Садриддин Айнӣ-олим / А. Маҳмадаминов. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 64 с. -С.9.

⁴ Маҳмадаминов, А. Садриддин Айнӣ-олим / А. Маҳмадаминов. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 64 с. -С.9-10.

⁵ Шукуров, М., Бақозода, Ҷ. Аввалин фикру мулҳизаҳои устод Айнӣ дар бораи Бедил / Ҷашнномаи Айнӣ. Ҷузъи 3. – Душанбе: Дониш, 1966. – С. 151-158.-С.152.

силсила асарҳо, ба қавли Холиқ Мирзозода “якчанд масъалаҳои муҳими таърихи адабиётнамона”, аз ҷумла “масъалаи мероси адабӣ, давраҳои адабиёт, шуур ва худшиносии миллӣ”-ро ҳал намудааст¹. Дар рисолаи мақолаи Х. Мирзозода “Садриддин Айнӣ-аввалин адабиётшиноси советии тоҷик” муфассал баррасӣ шуда, дидгоҳҳои ӯ оид ба фаъолияти адабиётшиносии Айнӣ, аз ҷумла “Намунаи адабиёти тоҷик” баҳогузорӣ шудааст. Дар рисолаи мақолаи Р. Ҳодизода “Масъалаҳои таърихи адабиёт дар “Намунаи адабиёти тоҷик” низ муфассал таҳлил шуда, андешаҳои ин муҳаққиқ дар шинохти ҷустуҷӯҳои Айнӣ оид ба тарзи тасвири реалистӣ дар осори гузаштагон, тарҳи муайяни давраномии таърихи адабиёт, роҳҳои истифодаи мероси адабии пешин “барои тарбияи насли навраси ҷамъияти сотсиалистӣ” ва “ба тарзи нави илмӣ ва усули тадқиқи марксистӣ омӯхтан ва таҳқиқ намудани таърихи адабиёти тоҷик”² арзёбӣ шудааст.

Дар рисола дар радифи таҳқиқоти ҷиддӣ ва муҳиме, ки дар онҳо фаъолияти адабиётшиносии Айнӣ бевосита баррасӣ шудааст, мақолаҳои Эм. Муллоқандов “Устод Айнӣ-адабиётшинос”, А. Маҳмадаминов “Оид ба фаъолияти адабиётшиносии устод Айнӣ” ва рисолаи ҳамин муаллиф “Айнишиносӣ ва замони ҳозира” таҳлил ва арзёбӣ шуда, муаллиф ба хулоса омадааст, ки таҳқиқоти дар ин замина анҷомгирифта ҳарчанд аз рӯйи миқдор чандон зиёд нест, бо вучуди ин таҷрибаи мавҷуда имкон медиҳад баъзе равишҳои айнишиносиро дар шинохти фаъолияти адабиётшиносии Айнӣ бо баррасии таълифоти донишмандоне мисли М. Шукуров (М. Шакрӣ), С. Табаров, Р. Ҳошим, Ҷ. Бақозода, Т. Абдучабборов, А. Набиев (А. Набавӣ) ва дигарон мушаххас созем. Дар ин замина мақолаҳои М. Шукуров “Фаъолияти илмии устод Айнӣ ва ҳудогоҳии миллии меҳнаткашони тоҷик”, Соҳиб Табаров “Дар бораи баъзе масъалаҳои ақоиди эстетикӣ С. Айнӣ”, Т. Абдучабборов “Устод Айнӣ ва баъзе масъалаҳои назарияи адабиёт”, Ҷ. Бақозода “Устод Айнӣ ва ташаккули афкори адабию эстетикӣ тоҷик дар солҳои бистум”, Раҳим Ҳошим “Баъзе мулоҳизаҳои Айнӣ дар бораи шеър шоирӣ”, “Асарҳо ва фаъолияти педагогии Айнӣ”, рисолаи Ш. Раҳмонов “Шеър ва Айнӣ” дар рисола таҳлил шуда, моҳияти андешаҳои онҳо оид ба фаъолияти адабиётшиносии Айнӣ, ки масъалаҳои назария, таърихи адабиёт ва зебоишиносии (эстетикӣ) осори бадеиро фаро мегирад, мушаххас гардидааст.

¹ Мирзозода, Х. Садриддин Айнӣ аввалин адабиётшиноси советии тоҷик / Х. Мирзозода. Мулоҳизаҳо дар бораи адабиёт (Маҷмуаи мақолаҳо). – Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1963. – С. 172-194.-С.17.

² Ҳодизода, Р. Масъалаҳои таърихи адабиёти тоҷик дар “Намунаи адабиёти тоҷик” / Р. Ҳодизода. Аз Рӯдакӣ то имрӯз. – Душанбе: Адиб, 1988. – С. 131-138. -С.135-138.

Дар фасли дувуми ин боб, ки “Нақд ва арзёбии ҷустуҷӯҳои Айнӣ дар илми забоншиносӣ” унвон гирифтааст, фаъолияти Айнӣ ҳамчун “сарвари илми забоншиносии тоҷик”¹ ва яке аз поягузори он дар заминаи таҳқиқоти анҷомгирифта мушаххас ва таҳқиқоте, ки хидматҳои Айнӣро дар ҳифз ва ташаккули таҳаввули забони тоҷикӣ ва соҳаи луғатшиносӣ арзёбӣ кардаанд, баррасӣ шудааст.

Аз таҳқиқоти айнӣшиносон бармеояд, ки Айнӣ аз ибтидои фаъолияти адабиву илмӣ ва фарҳангиаш то охирин лаҳзаҳои ҳаёташ дар бораи забони тоҷикӣ, алифбо, масъалаҳои имло, забони гуфтории мардум ва шеваҳои он, сабки шоиру нависандагон ва луғату истилоҳотшиносӣ як силсила таҳқиқоти арзишмандеро анҷом додааст, ки равиши асосии инкишофи илми забоншиносии тоҷикро дар ин замина муайян менамоянд.

Дар айнӣшиносӣ нақш ва мавеи Айнӣ дар илми забоншиносӣ, масъалаҳои инкишофи забони адабӣ ва забони осори бадеӣ, таҳқиқоти ӯ дар соҳаи забоншиносӣ, Айнӣ ва забони мардум, дидгоҳҳои ӯ оид ба забони форсӣ ва тоҷикӣ, навсозӣ ва меъёрбандии забон, забони адабӣ ва гуфторӣ, забони адабӣ ва имло, забони адабӣ ва китобҳои дарсӣ, забони адабӣ ва матбуот, пажӯҳишҳои забоншиносӣ, калимаҳои лаҳҷавӣ ва муқоисаи онҳо бо матнҳои классикӣ то ҷое аз тарафи муҳаққиқони соҳа мавриди таҳқиқ ва арзёбӣ қарор гирифта, моҳияти ҷустуҷӯҳои ӯ дар ин замина муайян ва мушаххас карда шудааст. Дар ин замина донишмандоне мисли Р. Ҳошим, Н. Маъсумӣ, М. Шукуров (М. Шакурӣ), Н. Бехбудӣ, Ҳ. Рауфов, Р. Ғаффоров, Х. Отахонова, Б. Камолитдинов, А. Маҳмадаминов ва дигарон як силсила таҳқиқоти қобили мулоҳизаро ба анҷом расондаанд.

Масъалаҳои “фаъолияти илмии устод Айнӣ” дар “соҳаи забоншиносӣ”² ва нақшу мавқеи ӯ дар инкишофи забони адабӣ ва забони адабиёти тоҷик³ аввалин бор аз ҷониби Р. Ҳошим ба миён гузошта ва баррасӣ шудааст. Раҳим Ҳошим дар мақолаҳои “Сарвари илми забоншиносии тоҷик” ва “Луғатдон ва луғатшинос” хидматҳои Айнӣро ҳамчун “донандаи ҳам назария ва амалияи забон” дар ҳифзи асолати забони тоҷикӣ, “дар сари кори таҳрир ва таълифи

---

¹ Ҳошим, Р. Сарвари илми забоншиносии тоҷик / Р. Ҳошим. Солҳо дар саҳифаҳо. Мақолаҳо ва ёддоштҳо. – Душанбе: Адиб, 1988. С. 72-79. -С.78.

² Ҳошим, Р. Сарвари илми забоншиносии тоҷик / Р. Ҳошим. Солҳо дар саҳифаҳо. Мақолаҳо ва ёддоштҳо. – Душанбе: Адиб, 1988. С. 72-79. -С.72.

³ Маъсумӣ, Н. Рол ва мавқеи айнӣшиносӣ дар инкишофи забони адабӣ ва забони адабиёти тоҷик баъд аз револусияи Октябр / Н. Маъсумӣ. Ҷаҳонбинӣ ва маҳорат. – Душанбе: Ирфон, 1966. – С. 230-267. -С.230

асарҳо, қабул кардани истилоҳҳои илмӣ, тартиб додани китобҳои дарсӣ”¹ луғатшиносӣ бузург шинохта, дар симои ӯ чамъ омадани чанд хусусияти муҳим ва асосии “дониши васеъ ва амиқи назариявии замони худ дар соҳаи забон, донишани нозуқиҳои забон, на танҳо донишан, балки хеле нозук ҳис кардани хусусиятҳои грамматикӣ, наҳвӣ ва услубии забони тоҷикӣ, ба хубӣ донишани забони гуфтугӯӣ, доштани захираҳои бисёр бузурги луғавӣ-ин аз як тараф, аз тарафи дигар, ишқ ва муҳаббати беҳадду андоза ба забони зиндаи модарӣ ва муқаддас донишани он”-ро² таъйид мекунад.

Раҳим Ҳошим ин хислати устод Айниро дар мақолаҳое, ки вай “дар атрофи масъалаҳои забон навиштааст, дар суҳанрониҳои вай, дар кори амалии таҳрири вай, дар мушоҳидаҳо ва эродгириҳои вай оид ба забони нависандагони ҳамзамон ва ҳамкорош” мушоҳида карда, дар ин замина хидматҳои Айниро дар муайян кардани “роҳҳои тараққиёти ояндаи он”, “гузашатан ба алифбои нав”, сода кардани забон, коркарди истилоҳот, поксозии забон аз калимаҳои бегона, истифодаи босамар аз лаҳҷа, тартиб додани луғат ва луғатномаҳо ба таври мушаххас, дар таълифоти Айни арзёбӣ ва саҳми “ин меъмори корогоҳ, доно ва муътабар”-ро дар гузоштани “сангҳои аввалини бинои илмӣ забоншиносии мо” таъйид намудааст³, ки дар рисола муфассал баррасӣ гардидааст.

Дар мақолаи “Айнӣ-луғатшинос” Ҳ. Рауфов фаъолияти луғатшиносии Айниро муфассал таҳқиқ карда, доир ба паҳлуҳои дигари фаъолияти луғатшиносии Айни, аз ҷумла, заҳматҳои ӯ дар таълифи “Луғати нимтафсилии забони адабии тоҷик” суҳан кардааст. Аз таҳқиқоти ин донишманд маълум мешавад, ки устод Айни дар ин луғат анъанаҳои чандинасраи луғатшиносии тоҷикро бо диққати тамом ва ҷиддияти махсус истифода намуда, комёбиҳои ин соҳаро ба талаботи луғатсозии замони ҳозира мувофиқ кунонидааст. Ба мушоҳидаи ӯ усули луғатсозии устод Айни ба ҷустуҷӯҳои ҳаматарафа, ба тадқиқоти чуқури илмӣ, ба таҳқиқи васеи захираи луғавӣ ва зоҳир намудани нозуқиҳои маъноиву сохти воҳидҳои луғавӣ асос ёфтааст⁴. Имтиёзи кори Айниро Ҳ. Рауфов ба тариқи зайл дастабандӣ кардааст: нахуст, муаллиф калимаҳоро ҳаматарафа санҷида, ба ин васила муносибатҳои лексикиву

¹ Ҳошим, Р. Сарвари илми забоншиносии тоҷик / Р. Ҳошим. Солҳо дар саҳифаҳо. Мақолаҳо ва ёддоштҳо. – Душанбе: Адиб, 1988. С. 72-79. -С.72.

² Ҳошим, Р. Сарвари илми забоншиносии тоҷик / Р. Ҳошим. Солҳо дар саҳифаҳо. Мақолаҳо ва ёддоштҳо. – Душанбе: Адиб, 1988. С. 72-79. -С.73.

³ Ҳошим, Р. Сарвари илми забоншиносии тоҷик / Р. Ҳошим. Солҳо дар саҳифаҳо. Мақолаҳо ва ёддоштҳо. – Душанбе: Адиб, 1988. С. 72-79. -С.72. -С.78.

⁴ Рауфов, Ҳ. Айнӣ-луғатшинос / Ҳ. Рауфов // Чашномаи Айни. Ҷузъи 5. – Душанбе: Дониш, 1978. – С. 152-158. -С.155.

семантикии воҳидҳои нутқро барқарор намудааст; дувум, сайри таърихӣ калима ва инкишофи маъноии онро таъйид кардааст; савум, ба ҳар як воҳиди луғавӣ ранги тадқиқи илмӣ додааст; дигар ин ки барои таъйини маъноӣ саҳеҳи вожа тарзҳои гуногуни тафсириро ба кор гирифтааст, ки ифодакунандаи услуби хосӣ ӯ дар шарҳу тафсири калимот мебошад ва ниҳоят Айнӣ ба калима ва маъноӣ он аз назари таърихӣ нигариста, инкишоф ва тағйироти сохтори маъноӣ калимаҳоро дар ҳуди моддаҳои луғат ба тарзи махсус қайд намудааст.

Мақолаи Н. Маъсумӣ “Рол ва мавқеи С. Айнӣ дар инкишофи забони адабӣ ва забони адабиёти тоҷик баъд аз револютсияи Октябр”, ки дар солҳои панҷоҳум таълиф шудааст, паҳлуҳои гуногуни фаъолияти Айнӣро дар соҳаи забон фаро гирифта муаллиф масъалаҳоро, ки Айнӣ барои инкишофи забони тоҷикӣ ҳаллу фасл кардааст, ба тариқи зер тақсимбандӣ кардааст: а) муборизаи Айнӣ бар зидди туркпарастон ва эронпарастон барои инкишофи забони ҳозираи адабии тоҷик ва ҳифзи асолати он; б) талоши Айнӣ барои тозагӣ, боигарӣ ва фасоҳати забони адабии тоҷик; в) С. Айнӣ дар бораи тарзи баён ва ифода; г) С. Айнӣ дар бораи забони насри бадеӣ ва вазифаи нависандагон.

Дар ин мақола чехраи устод Айнӣ ҳамчун забоншинос ва муборизи собитқдам барои инкишофи забони адабӣ, ҳифзи асолати он ҳамчун унсурӣ хувияти миллӣ муаррифӣшудааст, ки дар айнишинии солҳои панҷоҳум иқдоми муҳим дар шинохт ва арзёбии хидматҳои Айнӣ дар роҳи ташаккули забони тоҷикӣ буда, дар рисола ҳаматарафа таҳлил шудааст.

Дар мақолаҳои М. Шукуров “Устод Айнӣ ва забони халқ”, М. Беҳбудӣ “С. Айнӣ ва баъзе масъалаҳои забони адабии тоҷик”, Б. Камолиддинов “С. Айнӣ ва забони давлатӣ”, Х. Отахонова “Чанд масъалаи забон дар мактубҳои устод Айнӣ”, А. Маҳмадаминов “Забон ва услуби устод Рӯдакӣ аз назари С. Айнӣ”, “Андешаҳои С. Айнӣ доир ба забони тоҷикӣ” ва О. Қосимов, Н. Зукуров “Саҳми устод Айнӣ дар луғатнигорӣ тиббӣ” масъалаи талошҳои Айнӣ дар роҳи поксозии забон ва истифодаи огоҳона аз унсурҳои забони халқ, сабки нигоҳиш ва корбурди ғановати забони китобиву гуфтугӯӣ, маъноӣ таъбирҳои “забони адабӣ ва авомӣ тоҷик” аз нигоҳи устод Айнӣ, масъалаи омӯхтани забони халқ, истифодаи захираи лаҳҷаҳо дар забони адабӣ, дар айни замон аз худ намудани забони асарҳои классикони адабиёти тоҷик, дуруст ва бамавеъ кор фармудани калимаҳо, нигоҳ доштани тозагӣ ва риояи табиати миллии забони тоҷикӣ, риояи қоидаҳои он ва монанди инҳо баррасӣ шуда, дар рисола моҳияти ин ҷустуҷӯҳо мушаххас гардидааст.

Дар фасли савуми ин боб, ки **“Пажӯҳишҳо дар боби осори таърихӣ нависанда”** унвон дорад, андешаву орои айнишиносон оид ба “яке аз

муҳимтарин моддаҳои маромномаи эҷодкории илмиву адабии”¹ Айнӣ-шинохт ва арзёбии таърих баррасӣ шудааст. Дар рисола фаъолияти таърихнигории устод Айнӣ дар заминаи осори илмии З. Ш. Раҷабов, И. С. Брагинский, М. Шакурӣ, С. Ш. Табаров, А. Мухторов ва дигарон мавриди таҳқиқ ва таҳлил қарор гирифта, таъсири идеологияи ҳоким дар шаклгирии андешаҳои донишмандон нишон дода шудааст. Бо таҳлили қиёсӣ собит шудааст, ки аввалин муҳаққиқе, ки Айниро “Аввалин таърихнигори халқи тоҷик” унвон кардааст, Аҳрор Мухторов мебошад. Ин донишманд дар мақолааш “Садриддин Айнӣ-муаррих” (“Садриддин Айнӣ-историк”) менависад: “Соли 1920 дар саҳифаҳои журнали “Шуълаи инқилоб” (“Пламя революции”) дар шакли очерки таърихӣ асари ӯ (Айнӣ-шарҳи мо) зери унвони “Таърихи амирони манғитияи Бухоро” (“История мангитских эмиров Бухары”) пайдо шуд. Баъд аз се сол, дар соли 1923 баъди такмилҳое ин очеркҳо дар шакли китоби алоҳида дар Тошканд нашр шуданд. Соли 1926 дар Маскав асари дигари С. Айнӣ “Бухоро инқилоби таърихи учун материаллар” (“Материалы по истории Бухарской революции”) ба чоп расид”².

Дар бораи ин асари таърихии Айнӣ дар вақташ И. С. Брагинский, З. Раҷабов, Р. Ҳошим ва дигарон андешаҳои худро баён кардаанд. И. С. Брагинский “аҳамияти бузурги таърихӣ дошта”-ни ин асари устодро таъкид карда бошад ҳам, онро “дар шакли порчаҳои бадеӣ навишта шуда буд”³ мегӯяд, ки ишора ба тарзи нигориши нависанда дорад.

Профессор З. Раҷабов дар рисолаи “Садриддин Айнӣ-муаррихи халқи тоҷик” дар бораи ин асари устод Айнӣ, чунон ки Раҳим Ҳошим таъйид кардааст, “аввалин шуда ба таври муфассал истода мегузарад. Муаллиф маълумотҳоро, ки ин асар дар бар гирифтааст, мухтасаран баён намуда, лаҳзаҳои муҳими онро махсусан зикр мекунад ва зимнан баъзе камбудихои асарро қайд менамояд”⁴.

Мақолаи Раҳим Ҳошим “Таърихи амирони манғитияи Бухоро” ва услуби нигориши он” аввалин мақолае мебошад, ки муаллиф аҳамияти таърихӣ ва “тамоюлотии адабии” ин асари устодро дақиқкорона муайян ва арзёбӣ намудааст. Ин донишманд таърихи Бухороро дар давраи салтанати амирони

---

¹ Бухорой, М. Ш. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М. Ш. Бухорой. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист. – Душанбе: Пайванд, 2006. – С. 211-283. -С.237.

² Мухторов, А. Садриддин Айнӣ- историк / А. Мухторов // Чашнномаи Айнӣ. Ҷузъи 7. – Душанбе: Дониш, 1991. – С. 225-233. -С.233.

³ Брагинский, И. С. Ҳаёт ва эҷодиёти Садриддин Айнӣ / И. С. Брагинский. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 193 с. -С.61.

⁴ Ҳошим, Р. “Таърихи амирони манғитияи Бухоро” ва услуби нигориши он / Р. Ҳошим. Солҳо дар саҳифаҳо. Мақолаҳо ва ёддштҳо. – Душанбе: 1989. – С. 55-64. -С.56.

Манғит аз соли 1753 то 2-юми сентябри соли 1920 дар бар гирифтани ин асарро таъйид карда, аз манбаъҳои таърихии “Таърихи шоҳрухӣ”-таълифи Мулло Ниёз ном яке аз муҳаррирони Фарғонаро, ки қисми амирони Бухорояш аз “Мустафод-ул-ахбор” гирифта шудааст ва “Таърихи амирони Манғит”-и Мирзоазими Сомӣ истифода кардани Айниро ёдрас менамояд. Ягона манбаи хориҷие, ки Айни дар вақти навиштани ин китоб истифода кардааст, “Таърихи Эрон” будааст, ки аввали асри 19 аз тарафи сафири Англия дар Эрон Малколм навишта шудааст. Манбаъҳои русӣ ё хориҷии дигаре дар ихтиёри Айни набудааст. Ба шаҳодати Раҳим Ҳошим “Айни воқеаҳои айёми салтанати амир Абдулаҳадро бештар аз таърихи Мирзоазими Сомӣ фаро гирифтааст”¹. Ба мушоҳидаи ин донишманд Айни бо таълифи ин асар ҳамчун муаррих “услуби воқеанигории махсус ва навро пеш гирифтааст”, ки аз гузаштагони худ фарқ дорад. Ин фарқият, пеш аз ҳама, дар он зоҳир шудааст, ки Айни дар ин асар на ба баёни лашкаркашиҳо, ба шарҳи шикорравӣ ва сафарҳои гуногуни амирон, низоъҳои байнихудии онҳо, балки бештар ба нишон додани симои онҳо, ҳаёти хусусии онҳо кӯшида, шахсияти онон ва атрофиёнашонро дар асоси фактҳо фош намуда, аҳволи иқтисодӣ ва иҷтимоии мамлакатро, хусусан аҳволи табақаи меҳнаткашро баён намудааст. Раҳим Ҳошим дар таърихи ба ишораи зерини Айни ба услуби таърихнигории муаррихони Шарқ сабки таърихнигории ўро муайян намудааст. Дар рисола ҷустуҷӯҳои Р. Ҳошим дар боби усули таърихнигории Айни, ки ба воқеият таърих дорад, ба таври ҷомеъ баррасӣ шудааст.

Дар байни таълифоти доир ба фаъолияти таърихногории Айни эҷод шуда мақолаи А. Мухторов “Садриддин Айни – муаррих” ҷойгоҳи хос дошта, муаллиф дар ин мақола тозаҷӯиҳои Айниро дар фарогирии воқеиятҳои таърихӣ ва усули нигориш мушаххас сохта, дар ин замина дар бораи асарҳои таърихӣ ӯ “Таърихи амирони манғитияи Бухоро”, “Бухоро инқилоби таърихӣ учун материаллари”, “Шӯриши Муқаннаъ”, “Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик”, “Тирози ҷаҳон”, “Ҷашни таърихӣ” ва заминаҳои ҳуҷҷативу таърихӣ баъзе осори бадеии Айни маълумоти муҳимро дар ихтиёри хонанда мегузорад, ки дар рисола муфассал таҳлил шудааст².

Муҳаммадюсуф Имомзода дар мақолаи “Нигоҳи Айни ба масъалаҳои иҷтимоӣ ва сиёсии аморати Бухоро” бори аввал диди илмӣ ва таърихӣ Айниро дар заминаи мушкилоти иҷтимоӣ ва сиёсии замони мавриди назараш,

¹ Ҳошим, Р. “Таърихи амирони манғитияи Бухоро” ва услуби нигориши он / Р. Ҳошим. Солҳо дар саҳифаҳо. Мақолаҳо ва ёдгирӣҳо. – Душанбе: 1989. – С. 55-64. -С.56.

² Мухторов, А. Садриддин Айни- историк / А. Мухторов // Ҷашномаи Айни. Ҷузъи 7. – Душанбе: Дониш, 1991. – С. 225-233. -С.226-227.

аз ҷумла масъалаи “юриши ғосибонаи артиши ҳукумати подшоҳии рус ба Осиёи Миёна ва муборизаи бесуботона ва дар айни замон тобеияти ҷоплусонаи амирони манғит бо онҳо”¹ таҳқиқ ва арзёбӣ кардааст, ки аз бисёр ҷиҳат бозгӯи ҷанбаи тозаи ҳунари таърихнигории Айнӣ ва диди моҳиятҷӯи муаллиф мебошад. Муҳаққиқ масъалаи зикршударо дар заминаи таҳлил ва баррасии “Таърихи амирони манғитияи Бухоро” анҷом дода, баъзе паҳлаҳои усули таърихнигории Айниро ба таври мушаххас муайян намудааст, ки дар рисола мушаххасан арзёбӣ шудааст.

Дар мақолаи Б. Валихоҷаев “Таърихи инқилоби Бухоро” ва масъалаҳои муҳити адабӣ”, маҳорати таърихнигории Айнӣ дар заминаи инъикоси “масъалаҳои муҳити адабӣ, намояндагони ҷараёни маданияи адабии охири садаи 19 ва аввали садаи 20 дар мисоли “Ёддоштҳо”, “Намунаи адабиёти тоҷик”, “Таърихи инқилоби Бухоро ва ғайра”² (64, 88) баррасӣ шуда, Камол Айнӣ дар мақолаи “Китобе, ки ҳафт сол дар зиндон буд” ҳамчун муқаддимаи китоби устод Айнӣ “Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро” (ҷопи Техрон, 1381) назарӣёт ва усули таърихнигории Айниро дар асоси санадҳои қотей арзёбӣ карда, ҳуҷатписандӣ ва эътимод ба ҳақиқати таърихро аз тамоюли виҷаи таърихшиносӣ ва усули илмии инъикоси воқеиятҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ ва фарҳангӣ дар таҷрибаи устод Айнӣ ба шумор меоварад.

Ҳамин тавр, аз таҳлилҳои дар ин фасл анҷомгирифта нуктаи муҳим ин аст, ки устод Айнӣ бо таълифи осори таърихӣ ва истифодаи огоҳонаи асноди таърихӣ дар асарҳои бадеиаш ҷеҳраи ҳунарии худро ҳамчун таърихшиноси ҳақиқӣ ва баёнгарии андешаҳои ормонгароёнаи миллӣ барои имрӯзу фардо ҳифз намудааст. Он чи дар ин фасл гуфта шуд, собит месозад, ки Айнӣ дар шинохт ва инъикоси воқеаҳои таърихӣ марбут ба сарнавишти миллати тоҷик дар осори таърихиаш берӯю риё буда, ҷеҳраи асили инсонӣ ва ҳунарии худро ҳамчун амонати таърих ба ихтиёри наслҳои имрӯзу оянда супоридааст, ки ҷузъе аз сарнавишти миллати тоҷик мебошад.

ХУЛОСА

Натиҷаҳои таҳқиқ ба таври зерин ҷамъбасти гардидаанд:

1. Таҳқиқ ва арзёбии ҳаёт ва фаъолияти эҷодии Садриддин Айнӣ аз нимаи дууми солҳои бистуми садаи бист шуруъ шуда, соҳаи мустақили

---

¹ Имомзода, М. Нигоҳи Айнӣ ба масъалаҳои иҷтимоӣ ва сиёсии аморати Бухоро / М. Имомзода // Ҷашнномаи Айнӣ. Ҷузъи 12. – Душанбе: Дониш, 2019. – С. 19-32. -С.20.

² Валихоҷаев, Б. “Таърихи инқилоби Бухоро” ва масъалаҳои муҳити адабӣ / Б. Валихоҷаев // Ҷашнномаи Айнӣ. Ҷузъи 9. – Душанбе: Дониш, 2019. – С. 88-95. -С.88.

айнишиносиро ба вучуд овард, ки се марҳаларо дар бар мегирад. Марҳалаи аввал аз солҳои бистум то шастум, дувум аз солҳои ҳафтодум то навад ва савум давраи Итиқлолро дар бар мегирад, ки ҳар кадом бо хусусиятҳои хоси худ аз ҳамдигар фарқ мекунад.

2. Хусусиятҳои хоси марҳалаи аввали ҷустуҷӯҳои айтишиносиро дар шинохти аҳвол ва осори устод Айти равиши усули таҳқиқ ва тобеият ба тамоюлҳои ақидатии (идеологияи) сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ мушаххас менамояд, ки зерин таъсири сиёсати ҳоким шакл гирифта, то нимаи давраи солҳои шаст идома ёфтааст. Аз нахустин таҳқиқоти дар ин замина анҷомгирифта, яъне мақолаҳои Б. Азизӣ, Ҷ. Иқромӣ, Н. Бектош ва дигарон назари айтишиносон ба замони зиндагӣ, муҳити адабию фарҳангӣ ва аҳволу осори С. Айти ҷанбаи амиқи сиёсӣ ва иҷтимоӣғароии маҳз дошта, таҳқиқ ва арзёбии мушкилоти мавриди назар аз мавқеи идеологияи расмӣ хизби ҳоким сурат гирифтааст.

3. Дар марҳалаи аввал асосан “Намунаи адабиёти тоҷик”, повести “Одина” ва романи “Дохунда” баррасӣ шудааст, ки аксаран ҳолисона набуда, моҳияти ҷустуҷӯҳои нависанда зерин таъсири идеологияи сиёсатгаро ва иҷтимоӣғаро таҳриф шудааст. Дар ин миён, бо вучуди ҷанбаҳои манфии ақидатиаиш, мақолаи Н. Бектош “Садриддин Айти дар адабиёти инқилобии тоҷик” ва рисолаи ӯ “Садриддин Айти ва эҷодиёти ӯ” аз арзиши хос бархурдор буда, дар онҳо бори аввал замон ва муҳити зиндагӣ, нашьати иҷтимоӣ ва ташаккулу таҳаввули роҳи эҷодии Айти то инқилоб ва баъди он аз мавқеияти касбӣ баррасӣ шуда, хусусиятҳои мундариҷаи ғоявӣ ва бадеии насри Айти ва баъзе камбудииҳои он воқеъбинона муайян карда шудааст.

4. Дар таҳқиқоти баъдӣ, аз ҷумла асарҳои И. Брагинский, М. Шукуров, З. Муллоҷонова, Н. Маъсумӣ, А. Маниёзов, С. Табаров, А. Сайфуллоев, Х. Отахонова ва дигарон, ки дар ин марҳала ба вучуд омадааст, масъалаҳои ҳаёт ва эҷодиёти тоинқилобии Айти (назм, наср, публицистика ва осори педагогӣ), асарҳои ҷудоғонаи насрии нависанда (повести “Одина”, романҳои “Дохунда”, “Ёддоштҳо”, осори публицистӣ ва педагогии давраи шуравӣ), фаъолияти илмии Айти ва монанди инҳо баррасӣ шудаанд, ки нисбат ба солҳои бисту сӣ пурғунҷоииш ва аҳамиятнок мебошанд.

5. Дар аксари таҳқиқоте, ки дар марҳалаи дувуми айтишиносӣ ба майдон омадаанд, аҳвол ва осори Айти дар замианаи воқеиятҳои сиёсӣю иҷтимоӣ ва адабии замони шуравӣ таҳқиқ ва таҳлил шудаанд, ки низ тобеияти усули таҳқиқ ва андешаҳои назарии муаллифон ба идеологияи расмӣ равшан ба назар мерасад ва моҳияти ҷустуҷӯҳои онҳоро муайян менамояд. Дар ин замина

чустучӯҳои илмӣ айнашинуноне мисли М. Шукуров, С. Табаров, А. Сайфуллоев, Р. Фиш ва Р. Ҳошим, Р. Ҳодизода, А. Набиев, А. Кӯчаров, А. Маҳамадаминов ва дигарон ҷобили мулоҳиза буда, ин муҳаққикон дар шинохти мушаххасоти зиндагинома ва осори устод Айнӣ аз равишҳои усулли таҳқиқи таърихив муқоисавӣ истифода карда, концепсияи хоси арзёбии аҳвол ва осори Айниро шакл додаанд, ки чеҳраи инсонӣ ва ҳунарии нависандаро воқеъбинона ба хонанда менамоянд.

6. Аз таҳқиқоти доир ба ҳаёт ва эҷодиёти устод Айнӣ анҷомгирифта бармеояд, ки ӯ дар таърихи илму адабиёт ва фарҳанги тоҷикон нақш ва ҷойгоҳи хос дошта, таҷрибааш дар ташаккул ва инкишофи адабу фарҳанги миллат бешоибаст. Яке аз паҳлуҳои аҳвол ва осори Айниро дар айнашинуносе муносибати ӯ ба инқилоби Октябр ва ҷадидон муайян мекунад, ки дар ин марҳала масъалаи мазкур мавриди таваҷҷуҳи хоси баъзе муҳаққикон қарор дошта, мавқеи Айнӣ мушаххас карда шудааст. Ҷустуҷӯҳои дар ин самт анҷомгирифта далели он аст, ки пойбандии Айнӣ ба инқилоби таҳмили Октябр, пеш аз ҳама, дар пояи шинохти манфиат ва мавқеи инсон дар ҷамеа устувор гардида, ин равиш ҳеҷ гоҳ монеаи таҳаввули андешаи худшинуносии миллӣ дар самтҳои фаъолияти адабӣ, илмӣ ва публитсистии ӯ нашудааст, баръакс заминаро барои таҳаввули афкори иҷтимоӣ ва инсонпарваронаи ӯ фароҳам овардааст, ки мероси адабию илмиаш ин фарзиятро таъйид мекунанд.

7. Хусусияти умдаи марҳалаи савуми ҷустуҷӯҳои айнашинуносноро навназарӣ ва биниши тозаи интиқодӣ мушаххас месозад, ки ифодагари равиши хоси ташаккул ва таҳаввули ин соҳа ва ҷустуҷӯҳои илмӣ муҳаққикон мебошад. Омили асосии ин таҳавулоти тағйироти сиёсиву иҷтимоӣ дар ҷомеаи рухдода, ошкорбаёнӣву ҳақталашӣ, баҳусус фарорасии истиқлолияти воқеии кишвар мебошад, ки шароитро барои баёни андешаву оро муҳайё сохт ва имконе фароҳам омад, ки айнашинуносон ба аҳвол ва осори Айнӣ, аз ҷумла шинохти чеҳраи инсонӣ ва ҳунарии ӯ, мансубияти иҷтимоӣву ақидатии нависанда ва таъсири он ба эҷодиёташ, ҳифзи ҳувияти миллӣ, талоши бешоибаст барои барқарор кардани ҳуқуқҳои таърихии адабию фарҳангии тоҷикон бо навназарӣ ва биниши тозаи интиқодии моҳиятҷӯ бархурд кунанд ва ҳақиқати сарнавишти инсонӣ ва ҳунарии Айниро бинамоянд.

8. Афзалияти дигари ҷустуҷӯҳои илмӣ айнашинуносноро дар ин марҳала бо диди нав ва моҳиятҷӯ ба таҳқиқи паҳлуҳои гуногуни фаъолияти адабиву илмӣ ва фарҳангии Айнӣ таваҷҷуҳ кардан ва ҷиҳатҳои торик ё баҳсноки андешаву орои ӯ, аз ҷумла муносибаташ ба сиёсати вақт, ҷараёни ҷадидия, забон ва адабиёти форсии тоҷикӣ ва асолати меросбариро воқеъбинона таҳқиқ ва арзёбӣ намудан

муайян менамояд, ки шинохти воқеъбинонаи сарнавишти нависанда дар фаросӯи таърих мебошад.

9. Аз солҳои бистуми садаи гузашта ба ин тараф яке аз хусусиятҳои асосии ҷустуҷӯҳои айнишиносонро таҳқиқ ва арзёбии масъалаи мундариҷаи ғоявии осори Айнӣ ташкил менамуд, ки мутобиқи ҳамаи ҷиҳатҳои идеологияи ҳоким шакл гирифта буд. Ба ин далел, тамоюли асосии равиши таҳқиқро нақши Айнӣ дар тасвир ва шарҳу маънидоди мушкилоти сиёсӣ ва иҷтимоӣ ва ахлоқӣ муайян мекард. Дар ин замина таҳқиқоти анҷомгирифта дар шинохт ва арзёбии ҳунари нависанда дар офариниши образҳои бадеӣ, шахсиятпардозӣ, усули сюжетсозӣ, сохтори коопозитсионӣ, забон ва сабки нависанда низ қобили мулоиза мебошад.

Муқоисаи таҳқиқоти дар ин самт анҷомгирифта нишон медиҳад, ки ҳунари Айнӣ дар офаридани образҳои бадеӣ, характерҳо, банду басти асари бадеӣ, пеш аз ҳама, фарогирии воқеиятҳои зиёд, лаҳзаҳо, муносибати шахсиятҳои асар ба ҳодисаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа ва шахсиятҳо мушаххас сохта, дар ин замина тасвири дақиқи бадеии воқеиятҳо ва хулқу ҳӯи шахсиятҳо омили аслии ташаккул ва таҳаввули тарзи бадеии нигориши нависанда мебошад.

10. Фаъолияти адабиётшиносии Айнӣ ҷузъи муҳими таҳқиқоти айнишиносон буда, чеҳраи ӯро ҳамчун “аввалин адабиётшиноси советии тоҷик” ба хонанда муаррифӣ мекунад. Дар таърих ба таҳқиқоти дар ин замина анҷомгирифта метавон хулоса кард, ки адабиётшиносӣ аз ибтидои фаъолияти эҷодӣ то охири рӯзҳои ҳаёташ ҷузъи асосии ҷустуҷӯҳои эҷодии Айнӣ қарор гирифта, дар ин самт ӯ дар фосолаи мушаххаси замони корҳои шоистаеро ба анҷом расонидааст. Муҳаққиқон Х. Мирзозода, Р. Ҳодизода, Э. Муллоқандов, А. Маҳмадаминов ва дигарон фаъолияти адабиётшиносии Айнӣро дар таҳқиқ ва арзёбии мушкилоти таърихи адабиёт, масъалаҳои назарӣ ва зебоишиносӣ (эстетикӣ) дар мисоли “Намунаи адабиёти тоҷик”, таҳқиқоташ доир ба рӯзгор ва осори Рӯдакӣ, Фирдавӣ, Саъдӣ, Восифӣ, Навоӣ ва ғайра муҳим шинохта, ӯро бунёдгузори равиши тозаи илми адабиётшиносии навини тоҷик ба шумор овардаанд.

11. Муҳаққиқон фаъолияти забоншиносиро низ ҷузъи муҳими ҷустуҷӯҳои эҷодии Айнӣ шинохта, нақши андешаву орои ӯро дар ҳифзи ҳувияти миллӣ ва арзишҳои фарҳангии тоҷикон бузург маънидод кардаанд. Аз таҳқиқоти дар ин замина анҷомгирифта бармеояд, ки забон барои Айнӣ аз оғози фаъолияти эҷодӣ унсурҳои муҳими ҳувиятсозии миллӣ буда, ин тамоюли фикрӣ дар пешниҳод ва ҳалли масъалаҳои бунёдии забон раҳнамои ӯ будааст. Ба ин далел, бебабаб нест, ки Айнӣ дар давоми фаъолияти эҷодӣ масъалаҳои

бунёдии забон-ҳифзи асолати забони тоҷикӣ, поксозии забон, интиҳоби забони миллии содаву оммафаҳм, муносибати эҷодкорона ба забони гуфторӣ, луғату луғатсозӣ ва ғайраро ба миён гузошта дар роҳи ҳаллу фасли мусбати онҳо талош варзидааст.

12. Муруре ба осори таърихии Айнӣ ва таҳқиқоти дар ин замина анҷомдодаи адабиётшиносон ва таърихшиносон собит месозад, ки таърих барои ӯ аз оғоз, ба қавли худаш “силоҳе дар муборизаи роҳи фардо” будааст. Аз таҳқиқоти дар ин замина анҷомдодаи М. Шакурӣ, Р. Ҳошим, З. Ш. Раҷабов, А. Мухторов, Б. Валихоҷаев, М. Имомзода, Л. Н. Демидчик ва дигарон маълум мешавад, ки устод Айнӣ бо таълифи осори таърихӣ ва истифодаи огоҳонаи асноди таърихӣ дар осори бадеияш чеҳраи ҳунарии худро ҳамчун таърихнигори ҳаққӯву ҳақшинос ва баёнгари андешаҳои ормонгароёнаи миллии барои имрӯзу фардо ҳифз намудааст. Айнӣ дар шинохт ва инъикоси воқеиятҳои таърихии гузаштаву муосири марбут ба сарнавишти миллати тоҷик дар осори таърихӣ ва бадеиаш берӯю риё буда, чеҳраи асили инсонӣ ва ҳунарии худро ҳамчун амонати таърих ба ихтиёри наслҳои имрӯзу фардо супурдааст, ки низ ҷузъе аз сифоти миллати тоҷик мебошад.

ТАВСИЯҶО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҶОИ ТАҶҚИҚ

Аз баррасиҳо ва арзёбиҳои анҷомгирифта маълум мешавад, ки оид ба раванди айнишиносӣ ва баъзе паҳлуҳои он таҳлилҳо ва арзёбиҳои сурат гирифта бошад ҳам, аммо то ба имрӯз ин мавзӯ ба тарзи монографӣ мавриди таҳқиқ ва баррасии ҷомеа қарор нагирифтааст. Доираи мавзуи баҳс ва микҷеси ҷуғрофиёии айнишиносӣ васеъ буда, маҳдудайи шуравии собиқ ва ҷаҳонро дар бар мегирад, ки фаро гирифтани он дар ин таҳқиқот аз имкон берун буд. Бинобар ин, дар диссертатсия кӯшиш ба харҷ дода шуд, ки марҳалаҳо ва тамоюлҳои инкишофи айнишиносӣ, ҷустуҷӯҳои муҳаққиқон дар шинохти хусусиятҳои мундариҷавию ғоявӣ ва бадеии осори нависанда ва омӯзиши паҳлуҳои дигари фаъолияти илмии Айнӣ ҳамчун адабиётшинос, забоншинос ва муаррих муайян ва мушаххас карда шавад. Дар алоқамандӣ бо мавзуи мавриди таҳқиқ барои истифодаи амалии он пешниҳодҳои зерин тавсия карда мешаванд.

1. Диссертатсия ба унвонҷӯёни дараҷаҳои илмӣ ва муҳаққиқони соҳа дар таҳқиқ ва арзёбии мавзӯҳои ба ин монанд ва баррасии таҳқиқоти дар ин замина анҷомгирифта метавонад ёри назарӣ ва амалӣ расонад [1-М].

2. Дар диссертатсияи алоҳида мавриди омӯзиши амиқ қарор додани паҳлуҳои ҷудогонаи айнишиносӣ, аз ҷумла ҷустуҷӯҳои шахсиятҳои алоҳида дар

омӯзиши ҳаёту осор ва ҳунари тасвиргарии устод Айнӣ барои муайян кардани нақши ӯ дар инкишофи адабиёти тоҷик муҳим ба назар мерасад [2-М].

3. Зарурати таҳқиқ ва арзёбии таҳқиқоти адабиётшиносон доир ба аҳвол ва осори шоирон ва нависандагони дигар дар миён буда, ин мушкилот бояд мавриди таваҷҷуҳи донишмандони соҳа қарор бигирад [2-М].

4. Дар диссертатсия ба таври алоҳида мавриди таҳқиқ қарор гирифтани таҷрибаи айнишиносон барои муайян намудани нақш ва ҷойгоҳи Айнӣ дар таърихи адабиёти навини тоҷик муҳим ба шумор меравад [5-М].

5. Таҷрибаи айнишиносон барои шинохти тамоюлҳои гуногуни инкишофи адабиёти тоҷик, аз ҷумла назму наср ва арзёбии паҳлуҳои ҳунари ва мундариҷаи ғоявии он ёри бевосита мерасонад [5-М].

6. Омӯзиши ҳаматарафаи тадқиқоти адабиётшиносон доир ба фаъолияти шоиру нависандагони алоҳида бо мақсади муайян намудани мухтассот ва арзиши бадеии осори онҳо муҳим мебошад [3-М].

7. Маводи дар диссертатсия фароҳамомада барои омӯзиш ва таълими таърихи адабиёти тоҷик, ҳаёт ва осори шоирон ва нависандагон, нақди адабӣ, сабкшиносӣ ва балоғати сухан, курсҳо ва семинарҳои таҳассусии факултетҳои гуманитарии муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи мусоид фароҳам меоварад [4-М].

8. Таҳқиқоти айнишиносон чехраи комили инсонӣ ва адабии Айниро ба хонанда намуда, имкон фароҳам меоварад, ки бахши муҳими натиҷаҳои ҷустуҷӯҳои муҳаққиқонро дар ҷараёни таълими фанҳои таърихи адабиёт, адабиёти гузаштаву имрӯза, адабиёти шифоҳӣ ва ҳамчунин дар ҷараёни соатҳои тарбиявӣ дар муассисаҳои олии касбии кишвар фаровон истифода намуд [4-М].

Дар маҷмӯъ, ҳаёт ва осори Айнӣ ва таҳқиқотҳои адабиётшиносон дар шинохти тамоюлҳои эҷодии ӯ яке аз паҳлуҳои адабиёти навини тоҷик буда, диссертатсияи мазкур ибтидои пажӯҳишҳои вижаи илмӣ дар ин самт мебошад ва таваҷҷуҳи муҳаққиқонро ба омӯзиши масъалаҳои марбут ба он ҷалб менамояд. Таҳқиқи ҳаматарафа ва фарогири таҳқиқотҳо доир ба таърихи адабиёт, аз ҷумла аҳвол ва осори шоиру нависандагони алоҳида аз мушкилоти мубрами адабиётшиносӣ буда, дурнамои мавзӯи мавриди таҳқиқро муайян менамояд.

НАШРИ ТАЪЛИФОТИ ИЛМӢ ДАР МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

I. Таълифоти муаллиф дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҚОА-и Федератсияи Россия:

[1-М]. Сирочзода Ҷамолиддин Қиём. Нақди вижагиҳои мундариҷавӣ ва ғоявии осори Айнӣ дар таҳқиқоти айнишиносон. Суханшиносӣ, 2024 №1, саҳ.151-161;

[2-М]. Сирочзода Ҷамолиддин Қиём. Айнишиноси навҷӯ ва моҳиятбин. Суханшиносӣ, 2023 №3, саҳ.105-115;

[3-М]. Сирочзода Ҷамолиддин Қиём. Айнишиносӣ дар давраи истиқлол. Суханшиносӣ, 2023 №4, саҳ.174-188;

[4-М]. Сирочзода Ҷамолиддин Қиём. Арзёбии фаъолияти адабиётшиносии Айнӣ. Паёми Донишгоҳи забонҳо. 2023. № 4 (52), саҳ. 232-241;

[5-М]. Сирочзода Ҷамолиддин Қиём. Ҷустуҷӯҳои бадеии Айнӣ аз нигоҳи айнишиносон. Паёми Донишгоҳи забонҳо. 2024. № 1 (53), саҳ.184-192.

II. Суханронӣҳои дар конференсияҳо ва нишастҳои илмӣ:

6. Сирочзода Ҷамолиддин Қиём. Нигоҳе ба таҳқиқи фаъолияти адабиётшиносии устод Айнӣ/ суханронӣ дар Конференсияи илмӣ–амалӣ бахшида ба “Ҳафтаи илм” дар Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, 02-16 апрели 2024.

7. Сирочзода Ҷамолиддин Қиём. Дидгоҳи ноқидии Айнӣ дар таҳқиқи адабиётшиносии тоҷик. Суханронӣ дар конференсияи илмӣ -назариявӣ ҷумҳуриявӣ зери унвони «Мақоми Соҳиб Табаров дар нақд ва адабиётшиносии тоҷик» (ба муносибати 100-солагии адабиётшинос, мунаққид, узви вобастаи АМИТ Соҳиб Табаров, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, 19.11.2024).

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ
АБУАБДУЛЛО РУДАКИ**

На правах рукописи

УДК: 891.550(091)

ББК: 83.3Тадж

С-16

СИРОДЖЗОДА ДЖАМОЛИДДИН КИЁМ

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ АЙНИВЕДЕНИЯ В ТАДЖИКИСТАНЕ

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание учёной степени кандидата филологических наук
по специальности 10.01.00 - Литературоведения (10.01.01 – Таджикская
литература)

Душанбе - 2024

Диссертация была выполнена в отделе современной литературы Института языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки НАНТ.

Научный руководитель: **Мухаммадиев Шамсиддин Муродович** – кандидат филологических наук, заместитель директора Института языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки по науке и учёбе НАНТ;

Официальные оппоненты: **Солехов Шамсиддин Аслиддинович** – доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой теории и истории таджикской литературы Государственного педагогического университета Таджикистана имени Садриддина Айни;
Мухаммадизода Карор Мухаммади – кандидат филологических наук, заведующий кафедрой теории и современной таджикско-персидской литературы Национального университета Таджикистана.

Ведущая организация: Государственное образовательное учреждение «Международный университет иностранных языков Таджикистана имени Сотима Улугзода».

Защита диссертации состоится 06 мая 2025 года, в 13³⁰ на заседании Диссертационного совета 6Д.КОА-067 в Институте языка и литературы имени Рудаки НАНТ (734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 21).

С диссертацией можно ознакомиться на сайте www.izar.tj и в Центральной библиотеке Института языка и литературы имени Рудаки по адресу: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 21.

Автореферат разослан « _____ » _____ 2025 года.

**Ученый секретарь
диссертационного совета,
кандидат филологических наук**

Мухамедходжаева Р. А.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. В истории таджикского народа Садриддин Саидмуродзода Айни признан одним из величайших мастеров слова, совершивших революцию в общественной, литературной и культурной жизни своего народа. Учёные рассматривали его появление как «общественный, историко-культурный феномен» не только для таджиков, но и для мировой литературы»¹ (127, 284).

Айни, будучи великим сыном своего времени, был одним из тех личностей, которые глубоко понимали духовные потребности общества и своей литературно-общественной деятельностью, и новаторством создали новую страницу в истории таджикской литературы и культуры. По словам М. Шаури (М. Шукуров) Айни «внёс коренные изменения в литературу своего народа, произвёл такие изменения, которые отразились на качестве литературы, изменили основные принципы изображения человека и жизни. Его признали основоположником новой таджикской литературы»² (191, 5).

Устод Айни благодаря своему своеобразному и неповторимому стилю выражения, новаторской подаче, оригинальной форме произведения и реалистическому изображению явлений достиг такого высокого положения, что в литературе появился уникальный стиль письма, известный как «школа Айни», увековечивший его имя.

Это значимое литературное событие положило начало к возникновению нового самостоятельного направления – айниведения, в рамках которого учёные занимаются изучением и оценкой времени, жизни, содержательных, структурных и художественных особенностей творчества писателя. По словам И. С. Брагинского айниведение «особый термин, точно выражающий реальное состояние всестороннего изучения жизни и творчества Садриддина Айни с 1935 года»³ (127, 284). География этой области литературоведения обширна и включает в себя страны бывшего Советского Союза, а также страны Европы и Азии, что за прошедшее время принесло значимые результаты.

Если принять во внимание статью Абулькасима Лахути «Садриддин Айни» и первые дискуссионные работы, в том числе статьи Нарзулло Бектоша, Бахриддина Азизи и Джалола Икрами о творческой деятельности Айни, то айниведение в Таджикистане началось в двадцатые годы прошлого века и

---

¹ Брагинский, И. С. Итоги и перспективы айнианы / И. С. Брагинский // Чашнномаи Айни. Чузъи 7. – Душанбе: Дониш, 1991. – С. 284-293. -С.284

²Шукуров, М. Насри реалистӣ ва таҳаввули шуури эстетикӣ / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 456 с. -С. 5.

³ Брагинский, И. С. Итоги и перспективы айнианы / И. С. Брагинский // Чашнномаи Айни. Чузъи 7. – Душанбе: Дониш, 1991. – С. 284-293. -С.284.

продолжается по сей день. Начиная с 1930-х годов двадцатого века, и особенно в период празднования 30-летия творческой деятельности Айни, в изучении и оценке его жизни и творчества наметился новый плодотворный этап, ознаменовавший значительный прогресс в айниведении.

Одним из основных факторов становления и эволюции айниведения в Таджикистане является, прежде всего, большое внимание общественности и учёных к социально-художественной позиции Айни в обществе и уникальной социально-литературной мысли писателя в освещении социальных реалий того времени в своих произведениях. Достижения таджикских учёных в этом направлении обогатили знания в области айниведения и подняли его на более высокий уровень. Также была проделана большая работа, связанная с публикациями произведений и оценкой различных сторон жизни и творчества Айни, которая во многом ценна, но, к сожалению, по сей день всестороннего и многогранного исследования всех этапов развития этой сферы проведено не было.

Семидесятые, восьмидесятые, девяностые годы двадцатого века и период независимости можно назвать новым и плодотворным этапом айниведения. Хочется особо отметить научные исследования того времени М. Шакури, И. Брагинского, Л. Демидчик, А. Сайфуллоева, Ю. Бобоева, А. Маниёзова, Х. Мирзозода, Х. Шарифова, С. Амиркулова, А. Кучарова, Х. Асозода, А. Набави, А. Махмадаминовой и др., в которых авторы конкретизируют специфику и преимущества этапов развития таджикского айниведения. Современные новаторские тенденции в познании жизненной и творческой судьбы Айни, точном раскрытии его человеческого и художественного лица являются новейшими достижениями исследователей жизни и творчества писателя.

По этой причине айниведение в Таджикистане имеет свои этапы, подходы и специфические особенности, а его история до сих пор не изучена поэтапно. Со временем таджикское айниведение прошло через определённые этапы становления и развития, а имеющиеся в этом контексте материалы нуждаются в изучении и оценке со стороны общественности, что подтверждает актуальность темы диссертационного исследования.

Степень изученности темы. Несмотря на то, что данная тема не стала предметом монографического исследования, в ряде проведённых работ о жизни и творчестве Айни, наличествуют краткие указания на цели и подходы исследователей и вкладе того или иного учёного в изучение жизни и творчества писателя. В таких исследованиях, в зависимости от темы, учёные данной области рассматривали некоторые статьи или комментарии, написанные об Айни и его произведениях, и обсуждали их положительные и

отрицательные аспекты, что весьма ценно как опыт изучения жизни и творчества писателя.

Эта история начинается со статей Абулькасима Лахути «Садриддин Айни» (1926), Кори Очили “Муваффақияти бузурге дар майдони адабиёт” («Большой успех в области литературы») (1927) и Саида Нафиси “Намунаи адабиёти тоҷик” («Образец таджикской литературы») (1927) и продолжилась в двадцатые годы прошлого века острой, а порой и необоснованной полемикой Б. Азизи, Дж. Икрами, Н. Бектоша, Г. Ализода и некоторых других авторов, ниже мы приведём критическое исследование этой дискуссии.

Начиная с 1930-х годов были проведены объективные и достоверные исследования о жизни и творческой деятельности Айни, положившие начало новому этапу айниведения. В этом контексте можно упомянуть статьи К. Д. Обдинуфа «Садриддин Айни» (1936), Р. Хашима “Пире, ки чавон шудааст” («Помолодевший старец») (1937), И. Брагинского «Садриддин Айни. «Материалы к биографии и творческой характеристике»» (1948), Ю. Бобоева «Жанри таърихӣ ва романи “Ғуломон” («Исторический жанр и роман «Рабы»»») (1948), Р. Ходизода «Тадқиқоти илмии Садриддин Айни оид ба таърихи адабиёти тоҷик» («Научное исследование Садриддина Айни по истории таджикской литературы») (1950), З. Ш. Раджабова «Садриддин Айни – историк таджикского народа» (1951), С. Табарова «Нависанда ва олим» («Писатель и учёный») (1951), М. Турсунзаде «Садриддин Айни» (1953), А. Маниёзова «Публицистика ва назми устод С. Айни» («Публицистика и поэзия устода С. Айни» (1918-1941), А. Сайфуллоева «Образи қахрамони мусбати мубориз дар романҳои устод Садриддин Айни» («Образ положительного героя-борца в романах устода Садриддина Айни») «Мактаби Айни» (1960), «Школа Айни» (1978), М. Шакурова «Хусусиятҳои ғоявию бадеии “Ёддоштҳо”-и устод С. Айни» («Идейно-художественные особенности «Воспоминаний» устода С. Айни») (1966), «Садриддин Айни» (1978), Дж. Бакозода «Устод Айни ва ташаккули афкори адабию эстетикӣ тоҷик дар солҳои бистум» («Устод Айни и формирование таджикской литературно-эстетической мысли в двадцатые годы») (1978), Х. Асозода «Садриддин Айни дар миён ҳафт ва ҳоҳад буд» («Садриддин Айни есть и будет среди нас») (2013), А. Набави «Мушкилаҳои навназарӣ ба эҷодиёти устод Айни» («Проблемы нового подхода к творчеству Устода Айни») (2008), А. Махмадаминова «Адабиётшиносӣ ва ҳудогоҳии миллӣ» («Литературоведение и национальная идентичность») (1998), «Айнишиносӣ ва замони ҳозира» («Айниведение и современность») (2005), А. Кучарова «Масъалаҳои матншиносӣ адабиёти тоҷик» («Проблемы текстологии таджикской литературы») (1994) и многие другие работы, в которых можно увидеть

краткие оценки или указания на мнение того или иного исследователя о жизни и творчестве Айни.

Анализ истории изучения темы показывает, что деятельность специалистов и научные труды, написанные в этом контексте, ещё недостаточно исследованы и оценены. То, что было сделано до сих пор, носит ограниченный характер, и некоторые их результаты можно рассматривать только как исследовательский опыт. Сравнение показало, что работы, выполненные по настоящее время в этой сфере, не охватывают пути, способы и стилистические направления таджикского айниведения, что требует его комплексного и тщательного изучения и оценки значимых исследований учёных в этой области с двадцатых годов прошлого века до наших дней, и такой подход будет способствовать более глубокому пониманию сути проблемы.

Связь исследования с программами и научными темами. Вопросы исследования тесно связаны с программами и темами научных исследований. Результаты исследования и научные оценки могут помочь в разработке и совершенствовании образовательных и учебных программ. Тема данной диссертации исследуется в рамках одного из направлений научно-исследовательской работы отдела современной литературы Института языка и литературы имени Рудаки Национальной академии наук Таджикистана.

ОБЩЕЕ ОПИСАНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель исследования. Целью диссертации является исследование и оценка этапов и направлений становления и развития айниведения в Таджикистане.

Задачи исследования. Учитывая сущность, обширность и глубину исследования, тема которого впервые рассматривается в таджикском литературоведении, автор диссертации решает следующие конкретные задачи:

- определить состояние изучения и оценки жизни и творчества Айни в Таджикистане;
- изучение этапов исследования работ Айни и их особенностей;
- процесс развития айниведения в двадцатые годы и позже;
- изучение и анализ исследований в контексте изучения содержательной и идейно-художественной структуры творчества Айни;
- конкретизация взглядов исследователей на научную деятельность Айни;
- взгляды ученых о литературно-критическом мышлении писателя;

- оценка взглядов исследователей на лингвистические и исторические труды Айни;
- выявление положительных и отрицательных сторон айниведения на разных этапах;
- определение роли айниведов в подтверждении художественной позиции Айни.

Основным объектом исследования диссертации является исследование и оценка взглядов и мнений исследователей о жизни и творчестве Айни.

Предметом диссертационного исследования является становление и развитие айниведения в Таджикистане.

Теоретические основы исследования. Теоретические основы диссертации составляют научные труды отечественных и зарубежных литературоведов, таких как М. М. Бахтин, Ю. Л. Лотман, Д. С. Лихачев, В. Жирмунский, Н. Я. Конрад, И. С. Брагинский, И. Г. Неупокоева, М. Шакури, Х. Шарифов, А. Сатторзода и других.

Методологические основы исследования. Диссертация выполнена на основе сравнительно-исторического метода и историко-типологического анализа. Также при необходимости применялись различные методы анализа текста: аргументативный, сравнительный, литературно-текстовый анализ, анализ стиля и стилистики текста, контент-анализ текста, статистический анализ.

Источники исследования. Основным источником диссертации являются научные труды таджикских литературоведов, написанные и опубликованные в разные периоды времени. Также использовались литературные и научные труды Айни и его современников, мемуары, исследования по истории таджикской литературы, антологии, исторические источники, отраслевые энциклопедии и т. д.

Научная новизна исследования. Научная новизна диссертации отражена в следующих положениях:

- в диссертации впервые широко исследованы и оценены этапы становления и развития таджикского айниведения;
- на основе опыта таджикских учёных определены сущность, положительные и отрицательные аспекты айниведения в Таджикистане;
- современный уровень понимания рассматриваемых вопросов побудил нас проанализировать, оценить и уточнить способы решения проблем, связанных с жизнью и творчеством Айни с учётом новых достижений историко-литературной мысли и в контексте развития современного литературоведения.

- на основе выполненных исследований всесторонне изучены особенности содержания и художественной структуры произведений писателя;

- в диссертации подробно анализируются и оцениваются достижения таджикских литературоведов по дискуссионным вопросам жизни и творчества Айни.

Основные положения, выносимые на защиту:

1. Айниведение в Таджикистане, как одна из важных частей литературоведения, определило течение и стилистические направления литературной и научной мысли и создало прочную научную основу для исследования жизни и творчества Айни. В этом контексте принципиальное значение для понимания этапов и тенденций развития айниведения имеют проблемы и особенности развития литературной мысли.

2. Таджикские исследователи, основываясь на историко-сравнительном подходе в изучении и оценке жизни и творчества Айни, выявили значимые и конкретные аспекты его биографии, а также художественную и эстетическую ценность его произведений.

3. Фундаментальные исследования айниведов Таджикистана основываются на передовых научно-теоретических и научно-экспериментальных методах исследования времени жизни, политической и социальной, литературно-культурной среды, специфических течений мысли и мнений (идеологии) и создают реальную основу для точного понимания человеческого и творческого облика писателя.

4. История прикладного айниведения в Таджикистане начинается со статьи Абулкасима Лахути «Садриддин Айни» и включает в себя несколько этапов, каждый из которых имеет свои особенности развития. Процесс исследования жизни и творчества Айни на всех этапах продолжается анализом и публикацией произведений Айни и имеет свои специфические особенности.

5. Первый этап айниведения начался в конце двадцатых годов прошлого века и продолжался до шестидесятых годов того же столетия. Завершённые на этом этапе серьёзные исследования оказали влияние на современную науку, в этом ряду научные труды таких исследователей, как К. Д. Амдинуф, Р. Хашим, И. С. Брагинский, Ю. Бобоев, З. Ш. Раджабов, С. Табаров, А. Маниёзов, А. Сайфуллоев, М. Шукуров и некоторых других.

6. Становление и развитие следующего этапа в изучении творчества Айни, охватывающего период с шестидесятых годов прошлого столетия до наших дней, связано с именами таких исследователей, как М. Шакури, А. Саидфуллоев, С. Табаров, Х. Шарифов, С. Амиркулов, Дж. Бакозода, А. Набави, Х. Асосзода, А. Махмадаминов, А. Кучаров и другие. Их новаторский

подход определяет особенности исследований этих учёных при изучении жизни и творчества Айни и отличает их от исследований первого этапа.

Теоретическая и практическая значимость исследования.

Теоретическую значимость диссертационной работы определяет понимание научных основ и особенностей процесса развития айниведения в Таджикистане. В связи с этим были проанализированы и оценены научные труды, посвящённые жизни и творчеству Айни и написанные с конца XX века до наших дней, а также выявлены и уточнены теоретические закономерности рассматриваемого вопроса. Именно поэтому исследования в этой области способствуют совершенствованию теоретических знаний по рассматриваемой теме.

Диссертация содержит большой литературоведческий материал, который может быть использован для написания истории таджикской литературы. Также результаты исследований могут быть использованы для дальнейших исследований, связанных с айниведением, для разработки и публикации критических текстов произведений писателя, написания и составления учебников, учебных средств, лекций по теоретическим и практическим проблемам типологических исследований жизни и деятельности Айни в общеобразовательных школах и вузах.

Соответствие темы диссертации паспорту научной специальности.

Диссертация на тему «Становление и развитие айниведения в Таджикистане» соответствует паспорту специальности для получения степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 – Таджикская литература.

Личный вклад соискателя научной степени в исследование. Личный вклад исследователя заключается в изучении и глубокой оценке вопроса становления и развития айниведения в Таджикистане, сборе богатого материала из литературных и исторических источников, изучении теорий специалистов в области типологических исследований и использовании полезного опыта в этой области, определении методологических особенностей исследовательских подходов в таджикском айниведении, подготовке статей, докладов и публикации диссертации по теме исследования. Настоящее исследование является результатом нескольких лет работы автора и выполнено в виде полноценной диссертации.

Апробация результатов исследования. Основное содержание диссертации отражены в выступлениях и докладах соискателя ученой степени на республиканских конференциях, в том числе научно-практической конференции, посвященной «Неделе науки» в Национальной академии наук

Таджикистана, 2-16 апреля 2024 г. тема «Взгляд на исследования литературоведения устода Айны», научно-практической республиканской конференции под названием «Места Сахиба Табарова в таджикской литературоведение и литературной критики» в честь его 100-летия на тему «Критическая точка зрения Айны в изучении таджикской литературы» и конференций Института языка и литературы имени Рудаки АМИТ, автореферата, диссертации и отдельные статьи опубликованы в сборниках и различные научные журналы.

Диссертация рассмотрена и рекомендована к защите на общем собрании отдела современной литературы Института языка и литературы имени Рудаки АМИТ от 20.06.2024, протокол №11.

Публикация научных работ по теме диссертации. Основные выводы, содержащиеся в диссертации, были изложены в 7 статьях, включая 5 статьи, опубликованные в журналах, рецензируемых ВАК при Президенте Республики Таджикистан и РФ, а также статьях, опубликованных в различных научных сборниках.

Структура и объём диссертации. Диссертация состоит из введения, трёх глав, заключения и списка использованной литературы. Общий объём диссертации составляет 173 страниц компьютерного набора.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Во введении обосновывается необходимость исследования темы, степень её изученности, а также изложены основные цели и задачи автора диссертации. Также объяснены и интерпретированы источниковедческая и исследовательская методология, теоретическая и практическая значимость, научная новизна и основные положения, выносимые на защиту, показан личный вклад автора и практическое применение результатов исследования.

Первая глава диссертации называется «**Этапы становления и тенденции развития айниведения в Таджикистане**» и состоит из трёх глав. В первом разделе, который называется «Исследования в изучении и оценке биографии и творчества Айни», обсуждаются подходы и тенденции первого этапа айниведения, охватывающего период с двадцатых по шестидесятые годы прошлого столетия.

Несмотря на то, что айниведение началось с оценки поэтической деятельности устода Айни, автор диссертации пришёл к выводу, что первый этап становления и развития айниведения в Таджикистане начался во второй половине двадцатых годов и продолжался до конца шестидесятых годов двадцатого века. Этот этап существенно отличается от более поздних периодов особенностями развития, взлётами и падениями, художественно-идеологическими тенденциями и формировался под влиянием советской партийной и государственной политики в области литературы и культуры, в том числе идеологического и научного коммунизма. Несмотря на некоторые негативные аспекты, этот период важен и оказывает влияние на изучение и оценку жизни, творчества и роли Айни в развитии современной таджикской литературы.

Айниведение в Таджикистане началось с обсуждения «Намунаи адабиёти тоҷик» («Образца таджикской литературы»), повести «Одина» и романа «Дохунда» Устода Айни, а первые сведения об «Образце таджикской литературы» были опубликованы ещё до его издания под названием «Ба ошиқони адабиёти тоҷик» («Любителям таджикской литературы»), опубликованной самим Устодом Айни в газете «Овози тоҷик» («Голос Таджики») [2 марта 1925 г.] в виде «заметки», в которой он сообщил о том, что «правительство молодой Таджикской республики» возложило на него ответственность за создание этой антологии¹. Позже в том же издании была опубликована статья «Ба дӯстдорони адабиёти тоҷик» («Любителям таджикской литературы»), и по словам А. Махмадаминова «появление этого произведения – событие большого культурного значения»². После выхода в свет «Образца таджикской литературы» эта газета опубликовала подробный репортаж под названием «Дер намонад, шитобед!» («Не опаздайте, поторопитесь!»), в котором читателю были показаны особенности антологии С. Айни, охватывающей «тысячелетний образец таджикской литературы» и «подборку весьма ценных произведений старой и новой литературы и революционной литературы [Овози тоҷик 1927. - январь, номер 128].

Однако статьи Абулкаси́ма Лахути под названием «Садриддин Айни», Кори Оджили «Муваффақияти бузурге дар майдони адабиёт» («Большой успех в области литературы»), Саида Нафиси «Намунаи адабиёти тоҷик» («Образец таджикской литературы»), рецензии Бахриддина Азизи и Джалола Икрами,

---

¹Ҳодизода, Р. Оид ба аҳамияти таърихии «Намунаи адабиёти очик» / Р. Ҳодизода // Чашномаи Айни. Ҷузъи 3. – Душанбе: Дониш, 1966. С. 16-21.-С.17.

² Махмадаминов, А. Адабиётшиносӣ ва ҳудогоҳии миллӣ (Тазкираи С. Айни «Намунаи адабиёти тоҷик») / А. Махмадаминов. – Душанбе: Сино, 1998. – 211 с. -С.41.

статьи Рахима Хошима “Пире, ки чавон шуд” («Старик, ставший молодым»)¹, “Якумин қиссаи инқилобии тоҷик” («Первая таджикская революционная повесть»)², Н. Бектоша “Садриддин Айни дар адабиёти инқилобии тоҷик” («Садриддин Айни в таджикской революционной литературе») (1931), его диссертация “Садриддин Айни ва эҷодиёти ӯ” («Садриддин Айни и его творчество») (1933), статья М. Солехова “Як мулоҳиза дар бораи румони “Дохунда” («Размышление о романе «Дохунда»»)³ и других были одними из первых исследований, рассматривавших жизнь и творчество «мастера пролетарской словесности» - Садриддина Айни с литературных позиций тогдашней жизни, имевшей характер коммунизма.

Период конца сороковых годов, пятидесятые и шестидесятые годы прошлого века трактуются как новый этап исследования и оценки жизни и творчества Айни. В этой связи в диссертации подробно рассматривается работы И. С. Брагинского «Садриддин Айни», статьи и труды М. Шукурова “Анъанаи ёддоштнависи классикӣ дар “Ёддоштҳо”-и устод Айни” «Традиция мемуарной литературы в «Воспоминаниях» устода Айни» (1955-1957), “Саҳифаҳои нафрат ва тамасхур” («Страницы ненависти и намешек») (1959), “Ҳачв дар “Ёддоштҳо”-и устод С. Айни” («Сатира в «Воспоминаниях» устода С. Айни») (1963), “Хусусиятҳои ғоявию бадеии “Ёддоштҳо”-и устод Айни” («Идейно-художественные особенности «Воспоминаний» устода Айни») (1966), А. Маниёзова “Публицистика ва назми С. Айни” («Публицистика и поэзия С. Айни») (1958), “Мулоҳизаҳо доир ба ташаккули насри С. Айни” («Размышления о становлении прозы С. Айни») (1963), С. Табарова “Нависанда ва олим” («Писатель и учёный») (1951), “Айни ва тарҷумаи “Қамар”-и Фердинанд Дюшен” («Айни и перевод «Молодого месяца» Фердинанда Дюшена») (1963), М. Турсунзаде «Садриддин Айни» (1953), Ш. Хусейнзода “Айни ва баъзе масъалаҳои адабиёти тоҷик” («Айни и некоторые вопросы таджикской литературы») (1953), Х. Мирзозода “Садриддин Айни – аввалин адабиётшиноси советии тоҷик” («Садриддин Айни – первый советский таджикский литературовед») (1958), Р. Хашима “Айни ва назми тоҷик дар даҳ соли аввали Октябр” («Айни и таджикская поэзия в первое десятилетие Октября») (1961), “Таҷрибаи омӯхтани як шеър” («Опыт изучения одного стихотворения») (1966), Н. Масуми “Рол ва мавқеи С. Айни дар инкишофи забони адаби ва забони абадиёти тоҷик баъд аз револотсияи

¹ Маҳмадаминов, А. Адабиётшиносӣ ва ҳудогоҳии миллӣ (Тазкираи С. Айни “Намунаи адабиёти тоҷик”) / А. Маҳмадаминов. – Душанбе: Сино, 1998. – 211 с. -С.41.

² Ҳошим, Р. Якумин қиссаи инқилобии тоҷик “Одина” / Р. Ҳошим // Раҳбари дониш. – 1928. – № 6(9). – С. 30-37.

³ Солеҳов, М. Як мулоҳиза дар бораи румони “Дохунда” / БАС. – 1936. - № 6. – С. 24-27.- № 7. – С. 15-22.

Октябр» («Роль и место С. Айни в развитии таджикского литературного языка и языка таджикской литературы после Октябрьской революции» (1966), А. Сайфуллоева «С. Айни-мусаввири забардасти манзараҳои табиат» («С. Айни-талантливый иллюстратор природных пейзажей») (1963), «Романи устод Садриддин Айни «Дохунда» («Роман устода Садриддина Айни «Дохунда») (1966), Дж. Азизкулова «Мероси адабии С. Айни ва интишори он» («Литературное наследие С. Айни и его публикация») (1963), Р. Хадизода «Тадқиқоти илмии Садриддин Айни оид ба таърихи адабиёти тоҷик» («Научные исследования Садриддина Айни по истории таджикской литературы») (1950), «Оид ба аҳамияти таърихии «Намунаи адабиёти тоҷик» («Об историческом значении «Намунаи адабиёти тоҷик» («Образца таджикской литературы»)) (1966), Х. Отахонова «А. Лахути и С. Айни» (1966), Н. Бехбуди «С. Айни ва баъзе масъалаҳои забони адабии тоҷик» («С. Айни и некоторые вопросы таджикского литературного языка») (1966), Т. Абдуджабборовва «Устод Айни ва баъзе масъалаҳои назарияи адабиёт» («Устод Айни и некоторые вопросы теории литературы») (1966) и др., сыгравшие важную роль в определении судьбы и художественного облика Айни, а также в исследовательских поисках айниведов.

Во втором разделе первой главы, который назван «Второй этап развития айниведения (с семидесятых по девяностые годы)», рассматривается последующий этап айниведения, который существенно отличается от предыдущего периода с точки зрения временных рамок, широты и объёма исследований, он признан новым и плодотворным уровнем изучения жизни и творчества Айни. Выполненные на данном этапе исследования делятся в диссертации на три группы. Первая группа включает изучение биографии, вторая группа фокусируется на творческой деятельности, а третья группа рассматривает вопросы творчества, включая содержание, идеи и художественные особенности произведений писателя.

Среди работ, в которых авторы, помимо исследования других вопросов, также исследовали время, творческую среду и биографию писателя, можно упомянуть книги Радия Фиша и Рахима Хашима «Бо амри вичдон» («По велению совести»)¹, М. Шукурова «Садриддин Айни» (на персидском языке)², глава «Зиндагии пурҷӯш, роҳҳои сӯи реализм» («Яркая, насыщенная жизнь, пути к реализму») диссертации М. Шукурова «Насри реалистӣ ва таҳаввулоти

---

¹ Фиш, Р., Ҳошим, Р. Бо амри вичдон. Шарҳи ҳоли Садриддин Саидмуродзода Айни дар асоси хуччатҳо, хотираҳо, мактубҳо ва навиштаҳои худӣ / Р. Фиш, Р. Ҳошим. – Душанбе: Ирфон, 1979. – 288 с.

² Шукуров, М. Садриддин Айни (ба ҳуруфи арабӣ) / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 305 с.

шуури эстетикӣ” («Реалистическая проза и эволюция эстетического сознания»)¹, статьи М. Шакури «Падари миллат» («Отец нации»)² [58], очерк А. Сайфуллоева “Мактаби Айни” («Школа Айни»)³ и другие. Эта работа, включающая в себя новый биографический материал о жизни писателя и научные оценки, специально рассмотрена в диссертации. В этот период внимание литературоведов привлекли также текстологическая деятельность и сопоставительный анализ текстов некоторых образцов произведений писателя, одной из таких работ, которая подробно анализируется в диссертации, является статья А. Кучарова “Одина” ва масъалаи нащри интиқодии он” («Одина» и вопросы её критической публикации»), которая позже была опубликована в виде отдельной диссертации под названием “Тадқиқи текстологии “Одина”-и С. Айни” («Текстологическое исследование «Одина» С. Айни») (1982).

В третьем разделе упомянутой главы, который озаглавлен «Айниведение в период Независимости», изучены и проанализированы конкретные подходы к изучению жизни и творчества Айни, разработанные учёными в период перестройки и независимости, а также определяется в этом контексте суть инновационных исследований.

В диссертации доказывается, что перестройка, начавшаяся в начале девяностых годов прошлого века, побудила айниведов к поиску новых подходов к изучению жизни и творчества Устода Айна. Изменение восприятия истории советского общества явилось главным фактором трансформации теоретических и практических воззрений на литературу. По этой причине в этот период в некоторой степени изменились взгляды айниведов на важнейшие моменты жизни и творчества Айни, их социальную и духовную сущность. Мы стали свидетелями нового видения в признании и оценке некоторых аспектов жизни и творчества Айни, целью которого было освобождение науки от жёсткой коммунитаризации. Точнее говоря, писатель рассмотрел важные вопросы человеческой жизни на основе глубокого социального анализа, и этот анализ и размышления выявили особенности народной жизни, по крайней мере какой-либо важный аспект исторического содержания своего времени или прошлого, являются одними из тех вопросов, являющихся центральными детерминантами для понимания как социальной, нравственной, так и эстетической ценности художественных произведений.

---

¹ Шукуров, М. Садриддин Айни (ба хуруфи арабӣ) / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 305 с.

² Бухорой, М. Ш. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М. Ш. Бухорой. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист. – Душанбе: Пайванд, 2006. – С. 211-283.

³ Сайфуллоев, А. Мактаби Айни / А. Сайфуллоев. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 352 с.

На рассматриваемом этапе именно этот вопрос и, по мнению А. Набави «проблемы нового взгляда на творчество Устода Айни»¹ оказались в центре внимания айниведов, и их внимание было сосредоточено на том, есть ли, помимо официальных требований волонтаристских руководителей, что-то из реальности времени и жизни, нашедшее своё отражение в художественных произведениях. В этом разделе диссертации подробно анализируются некоторые тенденции исследовательских усилий айниведов и даётся оценка их успехов и недостатков с этой точки зрения.

По словам А. Набави «Первые и лучшие исследовательские работы и статьи о новом взгляде на литературу советского периода», включая «значение творчества устода Айни в национальном и историческом самосознании таджиков», «духовной связи» Садри Зиё с Айни, «изучение творчества устода Айни с новой точки зрения и его великая роль в духовном становлении таджикского народа в двадцатом веке» были написаны М. Шакури², что показывает неоценимый вклад этого учёного в становление и развитие айниведения. Одной из первых статей, поднявших проблему нового подхода к творчеству Устода Айни в начале девяностых годов, стала статья М. Шакури «Аз пайи фаҳмиши нав» («В поисках нового понимания»). Шакури называл «отход от правды жизни» «видом нарушения социальной справедливости» в советское время, и советовал в ряду многих других вопросов посмотреть на жизнь и творчество Устода Айни «новым критическим взглядом»³, проделав большую работу в этом отношении. В частности, М. Шакури в статье «Аз пайи фаҳмиши нав» («В поисках нового понимания») на примерах романов «Дохунда» и «Рабы» размышляет о том, что под влиянием тиранической политики эпохи, «жизни и работы под постоянной угрозой» Айни, произошло «отдаление от художественного исследования» и тяготение к «более поверхностному повествованию и эмоционально-публицистическому изложению»⁴. Шакури утверждает, что только «на основе художественного анализа жизни прошлых времен – бесправной жизни до революции» Айни смог достичь «серьёзных философских обобщений»⁵ [58, 26], что является одним из творческих достижений писателя.

---

¹ Набавӣ, А. Мушкилоти навназарӣ ба эҷодиёти устод Айни / А. Набавӣ // Садои Шарқ. – 2011. - № 2. – С. 115- 132. -С.115.

² Бухорой, М. Ш. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М. Ш. Бухорой. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист. – Душанбе: Пайванд, 2006. – С. 211-283. -С.13.

³ Бухорой, М. Ш. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М. Ш. Бухорой. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист. – Душанбе: Пайванд, 2006. – С. 211-283. -С.13.

⁴ Бухорой, М. Ш. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М. Ш. Бухорой. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист. – Душанбе: Пайванд, 2006. – С. 211-283. -С.26.

⁵ Бухорой, М. Ш. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М. Ш. Бухорой. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист. – Душанбе: Пайванд, 2006. – С. 211-283. -С.26.

В этом разделе диссертации использованы исследования айниведов, подробно показаны анализ и новаторство исследователей, в том числе статьи М. Шакури “Як нигоҳе умумӣ ба адабиёти тоҷикии садаи бист”, “Тазкори ашъор” ва масъалаҳои пайдоиши шеърӣ нав” и “Падари миллат” («Общий взгляд на таджикскую литературу XX века», «Антология поэзии и вопросы возникновения новой поэзии», и «Отец нации»), диссертация Сахиба Табарова “Зиндагиномаи Садриддин Айни (1875-1899)” («Биография Садриддина Айни»), Х. Асоева “Тачдиди назар бояд”, “Устод Айни ва Лохутӣ рамзи Тоҷикистон буданд”, “Сиёсат, воқеият ва устод Айни” («Эволюция взглядов», «Устод Айни и Лахути были символами Таджикистана», «Политика, реальность и устод Айни») и работы “Иловаҳо ба шарҳи ҳоли устод Айни” ва “Садриддин Айни дар миён ҳаст ва хоҳад буд («Дополнения к биографии Устода Айни» и «Садриддин Айни есть и будет среди нас», А. Набави, статья “Мушкилаҳои навназарӣ ба эҷодиёти устод Айни” («Проблемы нового подхода к творчеству Устода Айни»), А. Кучарова “Масъалаҳои матншиносии адабиёти тоҷик”, “Нақди матн ва масъалаҳои матншиносии насри С. Айни”, “Таҳрири адабӣ ва ҷаҳолияти муҳарририи С. Айни”, “Нақди матн ва нақди адабӣ” («Проблемы текстологии таджикской литературы», «Текстология и вопросы текстологического анализа прозы С. Айни», «Литературная редакция и редакционная деятельность С. Айни», «Текстология и литературная критика», Ш. Солехов “Роман дар адабиёти тоҷикии қарни XX” («Роман в таджикской литературе XX века»), статья “Азамати Айни ва заъфҳои айнишиносии муосир” («Величие Айни и слабости современного айниведения»), диссертация М. Имамова “Сужет ва тасвир дар насри Садриддин Айни” («Сюжет и описание в прозе Садриддина Айни»), работы А. Махмадаминова “Адабиётшиносӣ ва ҳудӯҳои миллӣ”, “Айнишиносӣ ва замони ҳозира”, “Садриддин Айни-олим”, “Поиски истины” («Литературоведение и национальное самосознание», «Айниведение и современность», «Садриддин Айни - учёный»), Ш. Рахмонова “Шеър ва Айни” («Поэзия и Айни») и др. Таким образом, на основе проведённых в данном разделе анализов и оценок автор пришёл к выводу, что на третьем этапе изучения жизни и творчества Айни доминирует новый взгляд и критическое осмысление, отражающее специфику становления и развития айниведения, а также исследовательскую деятельность ученых. Главным фактором этой эволюции событий являются политические и социальные изменения в обществе: расширение свободы мысли, большая открытость и большая востребованность прав, особенно реальная независимость страны, создавшие условия для выражения различных мнений, что позволило айниведам с новаторской точки зрения глубже понять и оценить жизнь и творческое

наследие Айни на основе выявления его человеческой сущности и художественного мастерства, исследования его социальных связей, анализа тенденций мышления писателя и их влияния на творчество, стремлений к сохранению национальной идентичности, а также неустанной работы Устода по восстановлению исторического литературного и культурного наследия.

Ещё одним преимуществом научных исследований айниведов на этом этапе является то, что они обращают внимание на изучение различных сторон литературной, научной и культурной деятельности Айни с новой и направленной на самую сущность точки зрения, кроме того, они рассматривали и оценили менее известные аспекты его мыслей и идей, его отношение к политической эпохе, движению джадидов, таджикско-персидскому языку и литературе, а также самобытности его наследия, давая реальную картину биографии и художественных тенденций Айни.

Вторая глава диссертации называется **«Изучение и анализ исследований в контексте изучения содержательно-идейной и художественной структуры произведений Айни»**, а в двух её разделах представлены исследования айниведов содержательно-идейной и художественной структуры произведений Айни.

В первом разделе этой главы **«Изучение содержательных и идейных особенностей творчества писателя»** дана оценка трудам исследователей, изучавших содержательно-идейные особенности художественных произведений Айни. В частности, выяснено, что учёные-айниведы выявили творческие тенденции Айни под влиянием идеологических процессов того времени, и основное внимание уделяют социальной, политической и нравственной сущности вопросов революционного содержания, социальной справедливости, свободе человека, положению женщины в обществе, роли и месту рабочего класса в социалистическом обществе, описанию и пропаганде революционного духа, нового мировоззрения, связанного с новым строем и т.п. Первая попытка изучения и оценки содержательно-идейных особенностей художественных произведений Айни, в частности, повести «Одина», была предпринята русскими исследователями Шевердиным и Афанасьевым, считавшими, что её содержание революционно и связано с изображением социального положения «бедного горского народа, притеснения со стороны беков и эмирских чиновников, революционного движения»¹. Рахим Хашим впервые в таджикском айниведении кратко изложил свои мысли о содержании и идейных особенностях повести «Одина» в статье «Якумин қиссаи инқилобии тоҷик «Одина» («Первая таджикская революционная повесть «Одина»).

---

¹ Ҳошим, Р. Пире, ки ҷавон шуд / Р. Ҳошим // Раҳбари дониш. – 1928. № 8-9. – С. 3-6.-С.5.

Исследователь считал повесть «Одина» «одной из тех красных книг», которые «повествуют историю бедного таджика... В «Одине» она начинается с обращения и эксплуатации таджикского кулака, вплоть до Бухарской тюрьмы. с большим мастерством описаны суд и слушание дела шариатского судьи, хлопкоочистительный завод и многие события революции»¹.

Обрисовав тему и содержание повествования, исследователь разрабатывает концептуальную и идеологическую сущность повести в непосредственной политической среде, что позволяет рассмотреть социальную и политическую коннотацию творчества Айни. Данная статья написана на основе историко-культурного метода, широко распространённого в литературоведении двадцатых-тридцатых годов, а автор проанализировал и оценил содержание и идею повести Айни только с точки зрения партийной идеологии².

Работа Бектоша «Садриддин Айни ва эҷодиёти ӯ» («Садриддин Айни и его творчество») является продолжением его статьи «Айни дар адабиёти инқилобии тоҷик» («С. Айни в революционной таджикской литературе») и является примером «научного подхода к относительно молодой таджикской литературной критике»³ в изучении содержания и идей художественных произведений Айни, в том числе повести «Одина» и романа «Дохунда». Анализ и оценки Бектоша в данной статье направлены на раскрытие социальной сущности содержания и идеи произведений Айни, в этой связи он пишет, что «В романах Айни (Бектош называл «Одину» наряду с «Дохундой» романом – примечание автора) все социальные слои имеют, по крайней мере, одного представителя, который связан с другими в условиях и обстоятельствах социального положения и в рамках общественных взаимоотношений.»⁴. Исследователь доказывает эту связь, упоминая поступки героев обоих произведений, являющихся представителями эксплуататорских классов. В этом контексте, анализируя содержание повести «Одина» и романа «Дохунда», исследователь приходит к выводу, что «описание различных форм эксплуатации кулаками и подчинения им среднего и бедного крестьянства» Айни⁵ правдоподобно передаёт положение угнетателей и угнетённых в эксплуататорском обществе. По его наблюдению, Айни, изображая реальность

---

¹ Ҳошим, Р. Пире, ки чавон шуд / Р. Ҳошим // Раҳбари дониш. – 1928. № 8-9. – С. 3-6. -С.3.

² Ҳошим, Р. Пире, ки чавон шуд / Р. Ҳошим // Раҳбари дониш. – 1928. № 8-9. – С. 3-6.-С.5.

³ Набиев, А. Нарзуллои Бектош ва илму адаби тоҷики солҳои 20-30 садаи 20 / А. Набиев. – Душанбе: Ирфон, 2003. – 324 с. -С.206.

⁴ Бектош, Н. Садриддин Айни ва эҷодиёти ӯ / Н. Бектош. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1933. – 56 с. -С.25.

⁵ Бектош, Н. Садриддин Айни ва эҷодиёти ӯ / Н. Бектош. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1933. – 56 с. -С.25.

социальной жизни, подчёркивает единство таких фигур, как старшина, правитель, мулла и кулак в эксплуатации крестьянства и подтверждает их поддержку «аппаратом эмирского режима»¹. Бектош подробно проанализировал содержание и идеи обоих произведений, а также упомянул постепенное развитие творчества писателя и его недостатки, которые подробно анализируются в диссертации.

Начиная с пятидесятых годов прошлого века вопрос содержания и идей художественного творчества Айни исследуется и обсуждается такими учеными, как М. Шукуров (М. Шакури), А. Сайфуллоев, И. Брагинский, Н. Масуми, А. Набиев (А. Набави), М. Раджаби, Ш. Солехов. Эти учёные говорили о том, что в ходе исследований важно и ценно осознать суть содержания и концептуальную структуру художественных произведений Айни. В этом ряду одним из первых серьёзных и содержательных исследований являются статьи М. Шукурова: “Анъанаҳои ёддоштнависи классикӣ дар “Ёддоштҳо”-и устод Айни”, “Саҳифаҳои нафрат ва тамасхур” и “Ҳачв дар “Ёддоштҳо”-и устод Айни” («Традиции классической мемуаристики в "Воспоминаниях" устода Айни», «Страницы ненависти и насмешек» и «Сатира в "Воспоминаниях" устода Айни»). В первой статье автор в связи с исследованием влияния классических мемуарных традиций в «Воспоминаниях» Айни «выявляет важные этапы произведения исходя из его социального содержания» и рассматривает реальность жизни как средство совершенствования содержания и идейной структуры работы². В другой статье этот ученый описал искусство Айни в создании содержания и идейной структуры его прозаических произведений. Шукуров также рассуждает об использовании сатиры и сначала указывает, что «в «Воспоминаниях», которые не являются по преимуществу сатирическим произведением, важную роль сыграли сатира и юмор»³. В этом плане исследователь рассматривал роль комических рассказов в совершенствовании содержания и идеи «Воспоминаний» и считал их не только средством заинтересовать и «привлечь внимание читателя», но и способом улучшения идейно-содержательной структуры произведения. Исследователь анализирует «Воспоминания» Айни как «единое» и «неразрывное целое»⁴ с содержанием и идеей произведения,

---

¹ Бектош, Н. Садриддин Айни ва эҷодиёти ӯ / Н. Бектош. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1933. – 56 с. -С.25.

² Шукуров, М. Анъанаи ёддоштнависи классикӣ дар “Ёддоштҳо”-и устод Айни / М. Шукуров. Анъана, халқият ва маҳорат. – Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1964. – С. 7-37. -С.31.

³ Шукуров, М. Саҳифаҳои нафрат ва тамасхур / М. Шукуров. Анъана, халқият ва маҳорат. – Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1964. – С. 38-84. -С.39.

⁴ Бушмин, А. С. Наука о литературе: Проблемы. Суждения. Споры / А. С. Бушмин. – Москва: Современник, 1980. – 334 с. -С.109.

обосновывая их логическую и художественную связь на основании доказательств, подробно рассмотренных в диссертации.

Другим исследователем, внёсшим ценный вклад в изучение содержания и идейного замысла произведений Айни, является Атахон Сайфуллоев. В своих исследованиях “Романи устод Садриддин Айни “Дохунда”. Хусусиятҳои ғоявӣ ва бадеии асар” (1966) и “Мактаби Айни” (1978) («Роман устода Садриддина Айни “Дохунда”. Идейные и художественные особенности произведения» (1966) и «Школа Айни» (1978)), наряду с другими вопросами, он уделил внимание анализу структурных и идейных особенностей содержания романа «Дохунда» и других произведений мастера слова, оценивая и исследуя важнейшие художественные достижения писателя в этом направлении. Этот учёный в своей работе очень хорошо показал "мастерство правдивого изображения и новый этап развития литературного мастерства С. Айни", проанализировав идейное содержание романа "Дохунда"¹, оценивая его в контексте критики реалистического мастерства писателя, анализа сюжета и композиции произведения, а также образов романа². Рассматриваемый вопрос также затронут в работе А. Сайфуллоева "Школа Айни", которая подробно рассмотрена в диссертационной работе³.

Литературоведы А. Набиев (А. Набави), Маъруф Раджаби и Ш. Салехов также в связи с темой своих исследований в ряде случаев касались сущности идейного содержания произведений Айни, что демонстрирует научный и художественный уровень айниеведения в изучении данного вопроса. В частности, А. Набиев рассматривает «идею, пафос и содержание первых произведений таджикской прозы», таких как «Одина», «Дохунда» и «Рабы» Айни, как отражение «мировоззрения и круга стремлений и интересов» нового человека, то есть «человека, который в прошлом был угнетён, а теперь стал хозяином своей страны»⁴. Эти произведения он считает «важнейшими образцами литературных поисков таджикской прозы» как с точки зрения идейного содержания, так и художественного замысла. М. Раджаби, рассматривая процесс становления и развития исторического жанра в таджикской прозе 1920-1930-х годов, анализирует мастерство Айни в отражении тематики, содержания и идейной направленности повести «Палачи

---

¹ Шукуров, М. Сарсухан / М. Шукуров // А. Сайфуллоев. Романи устод С. Айни “Дохунда”. – Душанбе: Дониш, 1966. – С. 5-10. -С.8.

² Муллоҷонов, Ш. Ритсензия / Ш. Муллоҷонов / Садои Шарқ. – 2004. - № 10-12. – С. 80-84.- С.47-48.

³ Сайфуллоев, А. Мактаби Айни / А. Сайфуллоев. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 352 с. -С. 69-82, 83-103, 159-213.

⁴ Набиев, А. Тасвири олами ботинии инсон. Нависанда ва замон (Масъалаҳои тасвири психологӣ дар настри муосир) / А. Набиев. – Душанбе: Адиб, 1987. – 160 с. -С.21.

Бухары», «Одина», романов «Дохунда» и «Рабы». Он отмечает, что «созвучие воображения писателя с исторической правдой»¹ является одним из художественных факторов, благодаря которым Айни смог глубоко охватить революционные темы и проблемы², а также выразить процесс преобразования и построения нового общества. Ш. Солехов рассматривает роль Айни в дальнейшем формировании таджикского романописания, приводя примеры его первых романов, таких как «Дохунда» и «Рабы», как образцов реалистической прозы. Он конкретно анализирует, как писатель использует идеологическое содержание этих романов, ссылаясь на примеры из текста. По мнению Солехова, «документальность, объективизм, опора на исторические источники, изображение реальных людей с их настоящими именами»³ — это важные средства совершенствования структуры идеологического содержания упомянутых произведений Айни. Кроме того, «путём глубокого понимания эстетики жанра романа и акцентирования своего идеологического положения, писатель связывает различные эпизоды жизни персонажей и события, создавая разветвлённую и всеобъемлющую композицию своего произведения»⁴, что является основным фактором эволюции идеологического содержания этих двух романов. В диссертации исследования А. Набави, М. Раджаби и Ш. Солехова подробно проанализировано и оценено в этом контексте.

Во второй главе данной работы, которая называется **«Исследование и анализ художественных поисков Айни»**, рассматривается изучение и оценка художественных поисков и мастерства Айни в таджикском айниведении с начала его творческой деятельности до сегодняшнего дня. В этом разделе внимание уделяется вопросам анализа и описания образов и характеров в произведениях Айни, методам создания сюжета и композиционной структуре его произведений, а также методам изображения, языковому стилю, манере письма и поэтическому искусству писателя.

В данной диссертации проанализированы исследования в этой области со второй половины двадцатых годов прошлого века до наших дней, а также конкретно показана суть исследований современных учёных. В частности, автор пришел к такому выводу, что, исследуя образотворчество, характер, сюжет, композицию, стиль изображения и язык и стиль художественных

---

¹ Раҷабӣ, М. Таҷқиқи таърих-таҷқиқи ҳарактер / М. Раҷабӣ. – Душанбе: Адиб, 1990. – 192 с. - С.18.

² Раҷабӣ, М. Таҷқиқи таърих-таҷқиқи ҳарактер / М. Раҷабӣ. – Душанбе: Адиб, 1990. – 192 с. - С.18.

³ Солеҳов, Ш. Роман дар адабиёти тоҷикии қарни 20 (масъалаи ташаккули жанр) / Ш. Солеҳов. – Душанбе: Дониш, 2011. – 331 с. -С.216.

⁴ Солеҳов, Ш. Роман дар адабиёти тоҷикии қарни 20 (масъалаи ташаккули жанр) / Ш. Солеҳов. – Душанбе: Дониш, 2011. – 331 с. -С.217.

произведений Айни, ученые М. Шакури, А. Сайфуллоев, Рахим Хашим, Дж. Бакозада, Х. Шарифов, А. Набиев, М. Раджаби, М. Имамов, О. Ходжамурадов и другие сделали интересные наблюдения. Например, М. Шукуров (М. Шакури) в работах “Насри реалистӣ ва таҳаввули шуури эстетикӣ”, “Диди эстетикӣи халқ ва насри реалистӣ” и статье “Падари миллат” («Реалистическая проза и развитие эстетического сознания», «Эстетическое видение народа и реалистическая проза» и статье «Отец нации») подробно анализировал эти вопросы через призму повести “Одина”, романов “Дохунда”, “Рабы” и “Воспоминания” Айни, показывает новаторство Айни в этом направлении, включающем вопросы художественного образа, конкретного и обобщающего описания, роли воображения, сущности характера, сюжета, композиции, метода изображения, а также языковые и стилистические особенности произведений Айни. Указанные вопросы обсуждались в работах А. Сайфуллоева “Романи устод Садриддин Айни “Дохунда” и “Мактаби Айни” («Роман устода Садриддина Айни «Дохунда» и «Школа Айни»), Рахима Хошима “Якумин қиссаи инқилобии тоҷик “Одина”, “Оини ҷавонмардӣ ва олуфтаҳои Айни” («Первой таджикской революционной повести «Одина», «Традиции мужества и элегантность Айни», в статьях Дж. Бакозаде «Устод Айни», Х. Шарифова “Диди ҳамосаи миллӣ дар эҷоди бадеии Айни ва дигарон” («Видение национального эпоса в художественном творчестве Айни и других»), в диссертациях А. Набиева “Тасвири олами ботинии инсон. Нависанда ва замон” («Изображение внутреннего мира человека. Писатель и время»), М. Раджаби “Тадқиқи таърих-тадқиқи характер” («Исследование истории – изучение характера»), в книге М. Имамова “Сужет ва тасвир дар насри Садриддин Айни” («Сюжет и описание в прозе Садриддина Айни», в статье О. Ходжамурадова «Кори Ишкамба» Садриддина Айни и «Ходжи-око» Содика Хидоята. Эти исследователи всесторонне проанализировали и оценили подход Айни к художественным поискам в этом контексте.

В этом контексте особого внимания заслуживает опыт М. Шукурова (М. Шакури) по исследованию и анализу мастерства Айни в создании художественных образов, построении характеров, сюжета и композиции, а также способов изображения, языка и стиля его произведений, демонстрирующий его новый, критический подход. Это видно на примере собственного опыта формирования образов Айни в таких произведениях, как повесть «Одина», романы «Дохунда», «Рабы» и «Воспоминания», в которых Гульнор, Ёдгор и Абдуллоходжа, положительные герои, наделены романтическими чертами, а для характеристики отрицательных персонажей используются реалистические приёмы описания. Это новый способ взглянуть и проанализировать подход писателя к созданию образов.

По мнению М. Шукурова, «Айни впервые в “Одина” нашёл главного героя своих произведений. Простой труженик с этого момента стал центральным героем всех его значительных произведений. Этот герой, начиная с “Одина” и до “Воспоминаний”, в различных его романах и повестях, развивался, отражая исторический путь народа, важнейшие духовные качества и глубокие изменения его исторического сознания»¹. М. Шукуров, исходя из этого подхода, анализирует и описывает положительные образы в художественных произведениях Айни, которые являются «представителями трудового народа», конкретизируя их характеры на основе реальных событий, изображённых писателем. Его понимание отрицательных персонажей также раскрывает как индивидуальные, так и общие черты образов, ярким примером чего является Арбоб Камол из повести «Одина». По мнению исследователя, Айни в изображении персонажей своих произведений опирается на социальный и классовый аспект². Шукуров подробно анализирует повесть «Одина», романы «Дохунда», «Рабы» и «Воспоминания», впервые определяя и конкретизируя мастерство писателя в построении сюжетов, композиционной структуре, стиле изображения, а также языковые и стилистические особенности этих произведений. В работе “Диди эстетикӣи халқ ва насри реалистӣи” («Эстетическое восприятие народа и реалистическая проза») он рассуждает о стилевых направлениях и языковых особенностях произведений Айни, включая чистый реализм и романтическое направление в стиле, которые в диссертации детально анализированы³.

«Роман Садриддина Айни “Дохунда” является ещё одним исследованием, выполненным в этом направлении и принадлежащим перу А. Сайфуллоева. В данной работе исследователь, помимо других аспектов, анализирует сюжет и композицию, характеры персонажей, манеру изображения, язык и стиль написания автора, раскрывая художественные особенности романа “Дохунда”, во многом новаторские и значимые. В работе “Мактаби Айни” (“Школа Айни”) А. Сайфуллоев также отдельно рассматривает художественные особенности романа Айни “Рабы”, включая композиционную структуру, характеры персонажей, манеру изображения, а также язык и стиль автора, подробно указывая на особенности

---

¹ Шукуров, М. Насри реалистӣи ва таҳаввули шуури эстетикӣи / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 456 с. -С.95.

² Бухорой, М. Ш. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М. Ш. Бухорой. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист. – Душанбе: Пайванд, 2006. – С. 211-283. -С.261.

³ Шукуров, М. Садриддин Айни (ба ҳуруфи арабӣ)/ М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 305 с. -С.30.

художественной структуры этого романа, его исследование подробно анализируется в диссертации¹.

В диссертации также представлено исследование А. Набиева (А. Набави) об особенностях создания образа и подходах к характеристике в произведениях Садриддина Айни, с акцентом на «роль художественного психологизма». В нём рассматриваются его выводы о методах построения образа, характеристике персонажей и отражающем своеобразии людей из разных социальных слоёв.

Анализ художественного мастерства Айни в создании образов, построении сюжета и композиционной структуре произведений также представлен в исследованиях М. Раджаби “Тадқиқи таърих-тадқиқи характер” («Исследование истории - изучение характера»)² и М. Имомова и М. Имомова “Сужет ва тасвир дар насри Садриддин Айни” («Сюжет и образ в прозе Садриддина Айни»). Особое значение имеет работа М. Имомова³, дающая глубокий и всесторонний анализ произведений Айни, который подробно анализируется в диссертации. Хотя таджикское литературоведение не проводило комплексного изучения поэтического мастерства Айни, некоторые аспекты его художественного стиля затронуты в работе Шохзамона Рахмонова “Шеър ва Айни” («Поэзия и Айни») и в статье А. Хакима “Мақоми шеър дар эҷодиёти устод Айни” («Роль поэзии в творчестве Садриддина Айни»).

Третья глава диссертации называется «Изучение научной деятельности Садриддина Айни» и состоит из трёх разделов. В первом разделе под названием «Оценка литературоведческой деятельности Айни» исследуются и анализируются работы айниведов, посвящённые литературоведческой деятельности Садриддина Айни. В частности, отмечено, что Холик Мирзозода в одной из своих статей называет Садриддина Айни «первым советским литературоведом таджикского народа»⁴. Позже А. Махмадаминов писал, что «возникновение и развитие советского таджикского литературоведения тесно связано с именем Айни. Его научные работы по истории литературы, теории литературы, литературной критике и важным проблемам современной литературы сыграли решающую роль в формировании марксистского таджикского литературоведения. Вклад С. Айни, особенно в изучение литературного наследия, пропаганду новой

---

¹ Сайфуллоев, А. Мактаби Айни / А. Сайфуллоев. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 352 с.

² Раҷабӣ, М. Тадқиқи таърих-тадқиқи характер / М. Раҷабӣ. – Душанбе: Адиб, 1990. – 192 с.

³ Имомов, М. Сужет ва тасвир дар насри Садриддин Айни / М. Имомов. – Душанбе: Адиб, 2007. – 427 с.

⁴ Мирзозода, Х. Садриддин Айни аввалин адабиётшиноси советии тоҷик / Х. Мирзозода. Мулҳизаҳо дар бораи адабиёт (Маҷмуаи мақолаҳо). – Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1963. – С. 172-194. -С.172.

таджикской литературы и её дальнейшее развитие, крайне велик»¹. А. Сатторзода подчёркивает, что Айни был «автором первых современных научных исследований» и приводит полный список его научных трудов, включая работы о Рудаки, Фирдоуси, Сино, Саади, Камоли Худжанди, Васифи и Бедиле, добавляя, что «каждое из этих произведений стало, без преувеличения, надёжной основой для формирования рудакиведения, фирдоусиеведения, синоведения, саадиеведения, камоловедения, навоиеведения, васифиеведения и бедиловедения в Таджикистане и на пространстве персидско-таджикской культуры»².

Автор диссертации рассмотрел литературоведческую деятельность Айни и пришёл к выводу, что его научные исследования отличаются широтой и разнообразием. Первые научные мысли Айни, как указывают М. Шукуров и Дж. Бакозода, были выражены в письме, отправленном им в марте 1910 года из Бухары в Стамбул к Идриси³. Из исследований М. Шукурова и Дж. Бакозода, а также со слов А. Махмадаминова, выясняется, что Айни начал свои литературоведческие исследования с изучения творчества Бедилея и на протяжении сорока лет последовательно занимался его исследованием. В результате он завершил свои научные труды написанием монографии «Мирзо Абулкодири Бедил» (1954)⁴, которая стала уникальной и первой в бедиловедении и на тот момент являлась «первой в мировом литературоведении монографией о Бедиле»⁵.

Таким образом, на основе проведённых исследований в данной области автор диссертации пришёл к выводу, что изучение литературоведческой деятельности Айни с самого начала стало важной частью исследований таджикских литературоведов, и в этой области было выполнено множество работ, охватывающих различные аспекты научной деятельности Айни, включая историю литературы, теоретические вопросы и эстетические проблемы. Признано, что Айни был первым литературоведом нового времени в истории таджикского народа, который, написав ряд научных трудов, по словам Холика Мирзозода, «решил несколько важных вопросов нашей

---

¹ Махмадаминов, А. Садриддин Айни-олим / А. Махмадаминов. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 64 с. -С.9.

² Сатторзода, А. Қойгоҳи устод Айни дар ҷомеаи тоҷик / А. Сатторзода // Ҷашнномаи Айни. Ҷузъи 12. – Душанбе: 2019. – С. 13-18. -С.17.

³ Шукуров, М. Насри реалистӣ ва таҳаввули шуури эстетикӣ / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 456 с. -С.151.; Махмадаминов, А. Садриддин Айни-олим / А. Махмадаминов. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 64 с. -С.9.

⁴ Махмадаминов, А. Садриддин Айни-олим / А. Махмадаминов. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 64 с. -С.9-10.

⁵ Шукуров, М., Бақозода, Қ. Аввалин фикру мулҳизаҳои устод Айни дар бораи Бедил / Ҷашнномаи Айни. Ҷузъи 3. – Душанбе: Дониш, 1966. – С. 151-158.-С.152.

литературной истории», включая «проблему литературного наследия, этапов литературы, национального сознания и самопознания»¹. В диссертации подробно рассматривается статья Х. Мирзозода “Садриддин Айнӣ-аввалин адабиётшиноси советии тоҷик” («Садриддин Аини — первый советский таджикский литературовед»), в которой анализируются его взгляды на литературоведческую деятельность Аини, включая работу «Намунаи адабиёти тоҷик» («Образец таджикской литературы»). Также в диссертации подробно анализируется статья Р. Ходизода “Масъалаҳои таърихи адабиёт дар “Намунаи адабиёти тоҷик”» («Проблемы истории литературы в „Намунаи адабиёти тоҷик“»), в которой изложены идеи исследователя о подходах Аини к изображению реализма в произведениях предшественников, а также о его концепции деления истории литературы на этапы, использовании литературного наследия прошлого «для воспитания нового поколения социалистического общества» и «исследования истории таджикской литературы в рамках нового научного метода и марксистского подхода»² [172, 135-138].

В диссертации, в числе серьёзных и значимых исследований, непосредственно рассматривающих литературоведческую деятельность Аини, проанализированы статьи Эм. Муллоқандова “Устод Айнӣ-адабиётшинос” («Устод Аини — литературовед»), А. Махмадаминова “Оид ба фаъолияти адабиётшиносии устод Айнӣ” («О литературоведческой деятельности устода Аини») и диссертация того же автора “Айнишиносӣ ва замони ҳозира” («Айниведение и современность»). Автор приходит к выводу, что, несмотря на незначительное количество проведённых исследований в этой области, существующий опыт позволяет выделить некоторые направления айниведения, связанные с изучением литературоведческой деятельности Аини, путём анализа трудов таких учёных, как М. Шукуров (М. Шакури), С. Табаров, Р. Хошим, Дж. Бакозода, Т. Абдуджабборов, А. Набиев (А. Набави) и других. Диссертация также включает анализ статей М. Шукурова “Фаъолияти илмии устод Айнӣ ва ҳудӯҳои миллии меҳнаткашони тоҷик” («Научная деятельность устода Аини и национальное самосознание таджикских трудящихся»), Сохиба Табарова “Дар бораи баъзе масъалаҳои ақоиди эстетикӣ С. Айнӣ” («О некоторых вопросах эстетических взглядов С. Аини»), Т. Абдуджабборова “Устод Айнӣ ва баъзе масъалаҳои

---

¹ Мирзозода, Х. Садриддин Айнӣ аввалин адабиётшиноси советии тоҷик / Х. Мирзозода. Мулҳизаҳо дар бораи адабиёт (Маҷмуаи мақолаҳо). – Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1963. – С. 172-194.-С.17.

² Ходизода, Р. Масъалаҳои таърихи адабиёти тоҷик дар “Намунаи адабиёти тоҷик” / Р. Ходизода. Аз Рӯдакӣ то имрӯз. – Душанбе: Адиб, 1988. – С. 131-138. -С.135-138.

назарияи адабиёт” («Устод Айни и некоторые проблемы теории литературы»), Дж. Бақозода “Устод Айни ва ташаккули афкори адабию эстетикии тоҷик дар солҳои бистум” («Устод Айни и формирование таджикских литературных и эстетических идей в двадцатые годы»), Р. Хошима “Баъзе мулоҳизаҳои Айни дар бораи шеърӣ шоирӣ”, “Асарҳо ва фаъолияти педагогии Айни” («Некоторые размышления Айни о поэзии и поэтах», «Труды и педагогическая деятельность Айни», а также диссертацию Ш. Рахмонова “Шеър ва Айни” («Поэзия и Айни»). В диссертации подробно проанализированы их мысли о литературоведческой деятельности Айни, которые охватывают вопросы теории литературы, истории литературы и эстетики (красоты) художественных произведений.

Во втором разделе этой главы, озаглавленном «Критика и оценка исследований Айни в области языкознания», рассматривается деятельность Айни как «руководителя таджикского языкознания» и одного из основателей этой области науки, а также исследуются работы, оценивающие его вклад в сохранение, развитие и эволюцию таджикского языка и лексикологии.

Из исследований айниведов видно, что Айни с самого начала своей литературной, научной и культурной деятельности до последних дней своей жизни проводил ряд значимых исследований по вопросам таджикского языка, алфавита, орфографии, народного языка и его диалектов, стиля поэтов и писателей, а также лексикологии и терминологии. Эти исследования определяют основные направления развития таджикского языкознания в данной области.

В айниведении роль и место Айни в языкознании, вопросы развития литературного языка и языка художественных произведений, его исследования в области языкознания, отношения Айни к народному языку, его взгляды на персидский и таджикский языки, вопросы реформирования и стандартизации языка, литературный и разговорный язык, орфография, литература и учебники, язык в прессе, исследования по языкознанию, диалектные слова и их сравнение с классическими текстами были предметом исследования и оценки ряда учёных, таких как Р. Хошим, Н. Маъсуми, М. Шукуров (М. Шакури), Н. Бехбуди, Х. Рауфов, Р. Гаффоров, Х. Отахонава, Б. Камалиддинов, А. Махмадаминов и других. Эти работы вносят значительный вклад в определение сущности и значения исследований Айни в этой области.

Вопросы «научной деятельности устода Айни» в «области языкознания» и его роль в развитии литературного языка и таджикской литературы впервые были подняты и рассмотрены Р. Хошимом. В статьях «Руководитель таджикского языкознания» и «Лексикограф и лексиколог» Рахим Хошим подчёркивает вклад Айни как «знатока теории и практики языка» в сохранение

исконности таджикского языка, «в работе по редактированию и написанию произведений, принятии научных терминов, составлении учебников» и признаёт его заслуги в области лексикографии как выдающегося учёного. Он акцентирует внимание на том, что в личности Айни объединились несколько ключевых качеств: «глубокие теоретические знания своего времени в области языка, знание тонкостей языка, не только знание, но и очень чуткое восприятие грамматических, синтаксических и стилевых особенностей таджикского языка, отличное знание разговорного языка, наличие огромного лексического запаса и, с другой стороны, любовь и безмерное уважение к живому родному языку, признание его святыней».

Рахим Хошим отмечает эти черты Айни в статьях, которые он писал «по вопросам языка», в его выступлениях, в практической деятельности по редактированию, в его наблюдениях и замечаниях о языке современников и соратников. Он высоко оценивает вклад Айни в определение «путей будущего развития языка», переход на новый алфавит, упрощение языка, работу по созданию терминологии, очищению языка от заимствованных слов, эффективному использованию диалектов, составлению словарей и лексиконов. Это вклад, который, по мнению исследователя, «мудрый и уважаемый архитектор» «заложил первый камень в фундамент таджикского научного языкознания»¹, что подробно обсуждается в диссертации.

В статье «Айни — лексикограф» Х. Рауфов детально исследует деятельность Айни в области лексикографии и обсуждает различные аспекты его работы, включая его вклад в составление «Полутолкового словаря таджикского литературного языка». Из исследований этого учёного становится ясно, что Айни с особым вниманием и серьёзностью использовал многовековые традиции таджикской лексикографии, адаптируя их к требованиям современной лексикографии. По его наблюдениям, метод Айни в создании словаря основан на всестороннем подходе, глубоком научном исследовании, широком анализе словарного запаса и выявлении тонкостей смысловых и структурных аспектов лексических единиц².

Х. Рауфов классифицирует основные особенности работы Айни следующим образом: во-первых, автор всесторонне проверял слова, восстанавливая тем самым лексические и семантические связи между языковыми единицами; во-вторых, устанавливал историческое развитие слова и его смысловую эволюцию; в-третьих, придавал каждому словарному

---

¹ Хошим, Р. Сарвари илми забоншиносии тоҷик / Р. Хошим. Солҳо дар саҳифаҳо. Мақолаҳо ва ёддоштҳо. – Душанбе: Адиб, 1988. С. 72-79. -С.78.

² Рауфов, Ҳ. Айни-луғатшинос / Ҳ. Рауфов // Чашномаи Айни. Ҷузъи 5. – Душанбе: Дониш, 1978. – С. 152-158. -С. 155.

элементу научный характер анализа; применял различные способы интерпретации для точного определения значения слова, что демонстрирует уникальный стиль Айни в разъяснении слов; рассматривал слово и его значение с исторической точки зрения, фиксируя развитие и изменения смысловой структуры слов непосредственно в словарных статьях.

Статья Н. Масуми “Рол ва мавқеи С. Айни дар инкишофи забони адаби ва забони адабиёти тоҷик баъд аз револутсияи Октябр” («Роль и место С. Айни в развитии литературного языка и языка таджикской литературы после Октябрьской революции»), написанная в пятидесятых годах, охватила различные стороны деятельности Айни в области языка, а автор разделил вопросы, которые Айни решал для развития таджикского языка следующим образом: а) борьба Айни с пантюркизмом и паниранизмом за развитие современного таджикского литературного языка и сохранение его самобытности; б) стремление Айни к чистоте, богатству и красоте таджикского литературного языка; в) С. Айни о способах выражения и передачи мыслей; г) С. Айни о языке художественной прозы и задачах писателей.

В данной статье, которая подробно рассмотрена в диссертации, описывается образ Устода Айни как лингвиста, убежденного защитника развития литературного языка и его самобытности, сохранения языка как части национальной идентичности. В айниведении в пятидесятые годы изучение творчества Айни стало важным этапом в исследовании и оценке его вклада в формирование таджикского языка.

В статьях М. Шукурова “Устод Айни ва забони халк” («Устод Айни и язык народа»), М. Бехбуди “С. Айни ва баъзе масъалаҳои забони адабии тоҷик” («С. Айни и некоторые вопросы таджикского литературного языка»), Б. Камолитдинова “С. Айни ва забони давлатӣ” («С. Айни и государственный язык»), Х. Отахоновой “Чанд масъалаи забон дар мактубҳои устод Айни” («Некоторые языковые вопросы в письмах устода Айни»), А. Махмадаминова “Забон ва услуби устод Рӯдакӣ аз назари С. Айни” («Язык и стиль устода Рудаки по мнению С. Айни»), “Андешаҳои С. Айни доир ба забони тоҷикӣ” («Мысли С. Айни о таджикском языке») и О. Косимова, Н. Зукурова “Саҳми устод Айни дар луғатнигории тиббӣ” («Вклад устода Айни в медицинскую лексикографию») обсуждаются усилия Айни по очищению языка и осознанному использованию элементов народного языка, стиля и богатства как книжного, так и разговорного языка. Подняты такие вопросы, как смысл понятий «литературный язык и народная речь» с точки зрения Айни, изучение народного языка, использование диалектов в литературном языке, освоение языка классических произведений таджикской литературы, правильное и

уместное применение слов, сохранение чистоты и национальной природы таджикского языка, соблюдение его правил и другие аспекты, которые подробно исследованы в данной диссертации.

В третьем разделе этой главы, озаглавленном **«Исследование исторических произведений писателя»**, рассматриваются взгляды айниведов на «один из важнейших пунктов программы научного и литературного творчества»¹ Айни – осмысление и оценка истории. В диссертации исследуется историческая деятельность устода Айни на основе научных работ З. Ш. Раджабова, И. С. Брагинского, М. Шакури, С. Ш. Табарова, А. Мухторова и других, показывается влияние господствующей идеологии на формирование взглядов этих учёных. Сравнительный анализ подтверждает, что первым исследователем, назвавшим Айни «первым историком таджикского народа», был Ахрор Мухторов. Этот учёный в своей статье «Садриддин Айни-муаррих» («Садриддин Айни – историк») пишет: «В 1920 году на страницах журнала “Шуълаи инкилоб” (“Пламя революции”) в форме исторического очерка появилось его (Айни — прим. наше) произведение под названием “Таърихи амирони манғитияи Бухоро” (“История мангитских эмиров Бухары”). Через три года, в 1923 году, после доработки эти очерки были опубликованы в отдельной книге в Ташкенте. В 1926 году в Москве был издан другой труд С. Айни “Бухоро инкилоби таърихи учун материаллар” («Материалы по истории Бухарской революции»)².

О данном историческом произведении Айни в своё время высказывались И. С. Брагинский, З. Раджабов, Р. Хошим и другие. Хотя И. С. Брагинский подчёркивал «великое историческое значение» этого произведения устода, он отмечал, что оно «написано в форме художественных отрывков»³, указывая на стиль изложения автора.

Профессор З. Раджабов в своей диссертации “Садриддин Айни-муаррихи халқи тоҷик” («Садриддин Айни – историк таджикского народа») об этой работе устода Айни, как подтверждает Рахим Хошим, «первый подробно остановился на ней. Автор кратко излагает сведения, содержащиеся в произведении, выделяя его важные моменты и отмечая некоторые недостатки»⁴.

---

¹ Бухорой, М. Ш. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М. Ш. Бухорой. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист. – Душанбе: Пайванд, 2006. – С. 211-283. -С.237.

² Мухторов, А. Садриддин Айни- историк / А. Мухторов // Чашнномаи Айни. Ҷузъи 7. – Душанбе: Дониш, 1991. – С. 225-233. -С.233.

³ Брагинский, И. С. Ҳаёт ва эҷодиёти Садриддин Айни / И. С. Брагинский. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 193 с. -С.61.

⁴ Хошим, Р. “Таърихи амирони манғитияи Бухоро” ва услуби нигоҳиши он / Р. Хошим. Солҳо дар саҳифаҳо. Мақолаҳо ва ёддештҳо. – Душанбе: 1989. – С. 55-64. -С.56.

Статья Рахима Хошима “Таърихи амирони манғитияи Бухоро” («История мангитских эмиров Бухары» и её стиль») является первой работой, в которой автор тщательно определяет и оценивает историческое значение и «литературные тенденции» этого произведения устода Айни. Учёный подтверждает, что эта работа охватывает историю Бухары в период правления мангитских эмиров с 1753 года до 2 сентября 1920 года. Он отмечает, что Айни использовал такие исторические источники, как “Таърихи шоҳрухӣ”, написанная Мулло Ниёзом, писателем из Ферганы (раздел о бухарских эмирах взят из «Мустафод-ул-ахбор»), а также “Таърихи амирони Манғит” («История мангитских эмиров») Мирзоазима Сами. Единственным иностранным источником, который Айни использовал при написании этой книги, была «История Ирана», написанная в начале XIX века английским послом в Иране Малколмом. Других русских или иностранных источников у Айни не было. По свидетельству Рахима Хошима, «Айни особенно широко охватывает события времён правления эмира Абдулахада, основываясь на истории Мирзоазима Сами»¹. По наблюдению этого учёного, Айни, создавая это произведение как историк, «выработал особый и новый стиль реалистического повествования», который отличается от стиля его предшественников. Это различие проявилось прежде всего в том, что Айни в данном произведении сосредоточился не на описании военных походов, охоты и различных путешествий эмиров, их внутренних конфликтов, а на раскрытии их образов и личной жизни. Он стремился показать личность правителей и их окружение на основе фактов, разоблачая их и освещая экономическую и социальную ситуацию в стране, особенно положение трудящихся масс. Рахим Хошим, ссылаясь на следующее замечание Айни о стиле восточных историков, определил его исторический метод. В диссертации всесторонне рассматриваются исследования Р. Хошима по методам исторического изложения Айни, основанного на реалистическом подходе.

Среди работ, посвящённых исторической деятельности Айни, особое место занимает статья А. Мухторова “Садриддин Айни – муаррих” («Садриддин Айни — историк»), в которой автор подробно раскрывает новаторский подход Айни к охвату исторических реалий и его метод изложения. На этой основе он предоставляет читателю важную информацию о его исторических произведениях, таких как «История мангитских эмиров Бухары», «Материалы по истории Бухарской революции», «Восстание Муканны», «Герой таджикского народа Темурмалик», «Украшение мира»,

---

¹ Хошим, Р. “Таърихи амирони манғитияи Бухоро” ва услуби ниғориши он / Р. Хошим. Солҳо дар саҳифаҳо. Мақолаҳо ва ёдштҳо. – Душанбе: 1989. – С. 55-64. -С.56.

«Историческое событие», а также о документальных и исторических основах некоторых художественных произведений Айни, что подробно проанализировано в диссертации¹.

М. Имомзода в статье “Нигоҳи Айни ба масъалаҳои иҷтимоӣ ва сиёсии аморати Бухоро” («Взгляд Айни на социальные и политические проблемы Бухарского эмирата» впервые исследовал и оценил научное и историческое видение Айни в контексте социальных и политических проблем его времени, включая вопрос «захватнического похода царской русской армии в Среднюю Азию, вялое сопротивление и предательски раболепное подчинение мангитских эмиров»². Это исследование раскрывает новый аспект исторического мастерства Айни и его сущностный подход как автора. Учёный проанализировал этот вопрос на основе «Истории мангитских эмиров Бухары», детализируя отдельные элементы исторического метода Айни, которые подробно оценены в диссертации.

В статье Б. Валиходжаева “Таърихи инқилоби Бухоро” ва масъалаҳои муҳити адабӣ” (««История бухарской революции» и вопросы литературной среды») мастерство Айни как историка рассматривается через призму отражения «вопросов литературной среды, представителей культурного и литературного течения конца XIX — начала XX века» на примере таких произведений, как «Воспоминания», «Образцы таджикской литературы», «История бухарской революции» и других³. Камол Айни в статье “Китобе, ки ҳафт сол дар зиндон буд” («Книга, которая провела семь лет в тюрьме»), написанной как предисловие к книге устода Айни «История интеллектуальной революции в Бухаре» (издание Тегеран, 1381), оценивает взгляды и исторический метод Айни на основе достоверных документов. Он подчёркивает документальную точность и приверженность исторической истине как особую черту исторического метода Айни и его научный подход к отражению политических, социальных и культурных реалий.

Таким образом, из проведённого анализа в этой главе важным выводом является то, что устод Айни, создавая исторические произведения и осознанно используя исторические документы в своих художественных произведениях, сохранил свой образ как историка, честного и справедливого, а также как выразителя идеалов национальной мечты для настоящего и будущего. То, что было сказано в этой главе, доказывает, что Айни в своём восприятии и

---

¹ Мухторов, А. Садриддин Айни- историк / А. Мухторов // Чашномаи Айни. Ҷузъи 7. – Душанбе: Дониш, 1991. – С. 225-233. -С.226-227.

² Имомзода, М. Нигоҳи Айни ба масъалаҳои иҷтимоӣ ва сиёсии аморати Бухоро / М. Имомзода // Чашномаи Айни. Ҷузъи 12. – Душанбе: Дониш, 2019. – С. 19-32. -С.20.

³ Валихоҷаев, Б. “Таърихи инқилоби Бухоро” ва масъалаҳои муҳити адабӣ / Б. Валихоҷаев // Чашномаи Айни. Ҷузъи 9. – Душанбе: Дониш, 2019. – С. 88-95. -С.88.

отражении исторических событий, связанных с судьбой таджикского народа, был искренним и правдивым, передав свой подлинный человеческий и художественный облик как историческое наследие будущим поколениям, которое является неотъемлемой частью судьбы таджикского народа.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Результаты исследования можно обобщить следующим образом:

1. Изучение и анализ жизни и творчества Садриддина Айни начались во второй половине двадцатого века и сформировали отдельное направление айниведения, состоящее из трёх этапов. Первый этап — с двадцатых по шестидесятые годы, второй — с семидесятых по девяностые годы, третий — период Независимости, каждый из которых имеет свои особенности.

2. Особенности первого этапа исследований айниведов, посвящённых изучению жизни и творчества устода Айни, заключаются в методологическом подходе и следовании политическим, социальным и культурным идеологическим тенденциям, которые формировались под воздействием государственной политики и продолжались до середины 1960-х годов. В первых исследованиях, таких как статьи Б. Азизи, Дж. Икроми, Н. Бектоша и других, взгляды айниведов на время жизни, литературную и культурную среду, а также на жизнь и творчество С. Айни имели ярко выраженную политическую и социальную направленность, а исследование и оценка рассматриваемых вопросов проводились с позиций официальной идеологии правящей партии.

3. На начальной стадии исследований основное внимание уделялось «Образцам таджикской литературы», повести «Одина» и роману «Дохунда», которые часто анализировались не вполне объективно, и сущность поисков писателя искажается под воздействием идеологии, ориентированной на политику и социальную направленность. В этом контексте, несмотря на некоторые отрицательные аспекты, особую ценность представляют статья «Садриддин Айни дар адабиёти инқилобии тоҷик» («Садриддин Айни в революционной таджикской литературе») и диссертация Н. Бектоша «Садриддин Айни ва эҷодиёти ӯ» («Садриддин Айни и его творчество»). В этих работах впервые рассматриваются эпоха и жизненная среда, социальное положение и развитие творческого пути Айни до революции и после неё с профессиональной точки зрения. Также объективно определены особенности идейного и художественного содержания прозы Айни, а также некоторые её недостатки.

4. В последующих исследованиях, включая работы И. Брагинского, М. Шукурова, З. Муллоджанова, Н. Маъсуми, А. Маниёзова, С. Табарова, А.

Сайфуллоева, Х. Отахонова и других, рассматриваются вопросы жизни и творчества дореволюционного Айни (поэзия, проза, публицистика и педагогическое наследие), отдельные произведения писателя (повесть «Одина», романы «Дохунда», «Воспоминания», публицистические и педагогические работы советского периода), а также научная деятельность Айни и другие аспекты, которые в сравнении с исследованиями 1920–1930-х годов обладают большей глубиной и значимостью.

5. В большинстве исследований, появившихся на втором этапе айниведческих изысканий, жизнь и творчество Айни изучались и анализировались в контексте политических, социальных и литературных реалий советского времени, при этом явно прослеживается подчинение методологии исследований и теоретических взглядов авторов официальной идеологии, что определяет характер их научных поисков. В этом направлении заслуживают особое внимания научные исследования айниведов, таких как М. Шукуров, С. Табаров, А. Сайфуллоев, Р. Фиш, Р. Хошим, Р. Ходизода, А. Набиев, А. Кучаров, А. Махамадаминов и других. Эти исследователи, применяя методы историко-сравнительного анализа, сформировали особую концепцию оценки жизни и творчества Айни, которая объективно представляет читателю человеческий и художественный облик писателя.

6. Из исследований, посвященных жизни и творчеству Садриддина Айни, вытекает, что он занимал особое место в истории науки, литературы и культуры таджиков, и его вклад в формирование и развитие национальной литературы и культуры неоспорим. Одним из аспектов жизни и творчества Айни, исследуемых в айниведении, является его отношение к Октябрьской революции и джадидизму. На этом этапе данная тема стала предметом особого интереса для некоторых исследователей, что позволило уточнить позицию Айни. Проведённые в этом направлении исследования свидетельствуют о том, что приверженность Айни навязанной Октябрьской революции, прежде всего, основывалась на понимании интересов и положения человека в обществе. Этот подход никогда не препятствовал развитию его национального самосознания в литературной, научной и публицистической деятельности, наоборот, создавал основу для эволюции его социальных и гуманистических взглядов, что подтверждается его литературным и научным наследием.

7. Основной особенностью третьего этапа айниведческих исследований является обновлённый критический взгляд, который отражает уникальный подход к формированию и развитию этой области, а также научные поиски исследователей. Основным фактором этих изменений стали политические и социальные перемены в обществе, открытость и стремление к правде, особенно наступление реальной независимости страны, что создало условия

для свободного выражения мнений и взглядов. Это дало айниведам возможность переосмыслить жизнь и творчество Айни, включая его человеческий и творческий облик, социальную и идейную принадлежность писателя и их влияние на его творчество, сохранение национальной идентичности, искренние усилия по восстановлению исторических литературных и культурных прав таджиков. С обновлённым, критически сущностным взглядом они смогли раскрыть истину о судьбе Айни как человека и художника.

8. Ещё одним приоритетным направлением научных исследований айниведов на этом этапе является новое и сущностное осмысление различных аспектов литературной, научной и культурной деятельности Айни. Они сосредоточены на объективном изучении и оценке тёмных или спорных сторон его взглядов и идей, таких как его отношение к политике того времени, движению джадидизма, персидско-таджикскому языку и литературе, а также вопросу подлинности наследия. Эти исследования помогают создать реалистичное представление о судьбе писателя в историческом контексте.

9. Начиная с двадцатых годов прошлого столетия, одной из основных особенностей исследований ученых-айниведов является изучение и оценка вопроса идеологического содержания произведений Айни, формировавшегося согласно идеям господствующей идеологии. По этой причине основное направление исследовательского подхода определялось ролью Айни в описании и интерпретации политических, социальных и нравственных проблем. Нужно отметить, что в этом ряду заслуживают внимания также исследования, проведённые в области изучения и оценки творчества писателя в создании художественных образов, персонализации, метода сюжетного построения, композиционного строя, языка и стиля писателя.

Сравнение исследований, проведённых в этом направлении, показывает, что искусство Айни в создании художественных образов, характеров, композиции художественного произведения, прежде всего, охватывает многие события, моменты, отношения героев произведения к различным событиям жизни общества и личностям, ввиду этого точное художественное изображение жизни и поведения личности является главным фактором формирования и эволюции художественного мировоззрения и стиля изложения писателя.

10. Литературоведческая деятельность Айни составляет важную часть айниведения и представляет читателю его облик как «первого советского таджикского литературоведа». Из проведённых исследований можно утверждать, что литературоведение сопровождало творческую деятельность Айни на протяжении всей его жизни, играя основополагающую роль в его

творческих поисках. На определённых этапах времени Айни создал значительные и очень ценные труды в этой области. Такие исследователи, как Х. Мирзозода, Р. Ходизода, Э. Муллокандов, А. Махмадаминов и другие, на примере “Намунаи адабиёти тоҷик”, («Образец таджикской литературы») признают важность литературоведческой деятельности Айни в исследовании и оценке вопросов, связанных с историей литературы, теоретическими вопросами и эстетикой. Его исследования жизни и творчества Рудаки, Фирдавси, Саади, Восифи, Навои и других считаются новаторскими в новом подходе к современному таджикскому литературоведению.

11. Исследователи, изучив лингвистическую деятельность Айни как важную часть творческих поисков Айни, считают, что его роль в защите национальной идентичности и культурных традиций очень трудно переоценить. Благодаря исследованиям в этой области становится очевидным, что язык язык для Айни с самого начала его творческой деятельности – неотъемлемый элемент национальной идентичности, и это направление мысли было его руководством в представлении и решении фундаментальных проблем языка. Именно поэтому на протяжении всей своей творческой деятельности Айни решал фундаментальные вопросы языковой идентичности – сохранение целостности таджикского языка, очищение языка, выбор простого и понятного национального языка, творческий подход к разговорной речи, развитие лексики и лексикографии. Его усилия были неизменно конструктивными и позитивными.

12. Анализ исторических произведений Айни и исследований литературоведов и историков в этой области доказывает, что история для него изначально была, как он сам говорил, «оружием в борьбе за будущее». Из исследований М. Шакури, Р. Хошима, З. Ш. Раджабова, А. Мухторова, Б. Валиходжаева, М. Имомзода, Л. Н. Демидчика и других становится очевидным, что Айни, создавая исторические произведения и сознательно используя исторические документы в своем художественном творчестве, сохранил свой образ честного и правдивого историка и выразителя национально-идеалистических взглядов для настоящего и будущего. Айни, беспристрастно отражая в исторических и художественных произведениях исторические реалии прошлого и современности, касающиеся судьбы таджикского народа, передал будущим поколениям свой подлинный человеческий и художественный облик как историческое наследие, что также является частью качеств таджикского народа.

РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПРАКТИЧЕСКОМУ ИСПОЛЬЗОВАНИЮ РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЯ

Из проведённых исследований исходит, что несмотря на проведённые анализ и оценку айниведения и некоторых его аспектов, эта тема не стала предметом монографического исследования. Область исследования и географический охват айниведения обширны и включают территорию бывшего Советского Союза и другие страны, рассмотреть их в рамках данного диссертационного исследования не представляется возможным. Поэтому в диссертации были предприняты усилия по изучению этапов и тенденций развития айниведения, поисков исследователей в понимании содержательных и идейно-художественных особенностей творчества Айни, а также других аспектов его научной деятельности как литературоведа, языковеда и историка. В связи с этим для практического применения результатов исследования предлагаются следующие рекомендации:

1. Диссертация может оказать теоретическую и практическую помощь соискателям учёной степени и исследователям в области исследований и оценки аналогичных тем, а также рассмотрения исследований, проводимых в этой сфере.

2. Важно проведение углублённых исследований по отдельным аспектам айниведения, включая анализ вклада отдельных личностей в изучение жизни, творчества и художественного мастерства Айни, что способствует выявлению его роли в развитии таджикской литературы.

3. Существует необходимость изучения и оценки исследований литературоведов о жизни и творчестве других поэтов и писателей, и эта проблема должна стать предметом внимания ученых в данной области.

4. В диссертации важно отдельно исследовать опыт айниведов с целью определения роли и места Айни в истории современной таджикской литературы.

5. Опыт айниведов помогает в изучении различных тенденций развития таджикской литературы, в том числе поэзии и прозы, оценке её художественных аспектов и идеологического содержания.

6. Важно всесторонне изучить труды литературоведов о деятельности отдельных поэтов и писателей с целью определения особенностей и художественной ценности их произведений.

7. Материал, представленный в диссертации, обеспечивает благоприятную основу для изучения и преподавания истории таджикской литературы, жизни и творчества поэтов и писателей, литературоведения, стилистики и культуры речи, специализированных курсов и семинаров

гуманитарных факультетов высших профессиональных учебных заведений. Республики Таджикистан.

8. Исследования ученых-айниведов представляют читателю совершенный человеческий и творческий облик Айни, давая возможность использовать важную часть результатов поисков исследователей в процессе преподавания предметов истории литературы, литературы прошлого и настоящего, устной литературы, а также в ходе воспитательных часов в высших профессиональных учреждениях страны.

Рекомендации по практическому применению результатов исследования

Анализ и оценки, проведенные в рамках данного исследования, показывают, что, несмотря на существование определенных работ по айноведению и его отдельным аспектам, до сих пор эта тема не была исследована и рассмотрена в комплексной монографической форме. Обширность темы и географический масштаб айноведения охватывают как территорию бывшего СССР, так и зарубежные страны, что делает полное охват исследованием на данный момент невозможным. Поэтому в диссертации было предпринято усилие по изучению этапов и тенденций развития айноведения, поисков исследователей в понимании содержательных и идейно-художественных особенностей творчества Айни, а также других аспектов его научной деятельности как литературоведа, языковеда и историка. В связи с этим для практического применения результатов исследования предлагаются следующие рекомендации:

1. **Поддержка исследователей и соискателей ученых степеней**

Диссертация может быть полезна теоретически и практически для соискателей ученых степеней и исследователей в оценке аналогичных тем и в изучении проведенных в этой области исследований [1-М].

2. **Изучение отдельных аспектов айноведения**

Важно проведение углубленных исследований по отдельным аспектам айноведения, включая анализ вклада отдельных личностей в изучение жизни, творчества и художественного мастерства Айни, что способствует выявлению его роли в развитии таджикской литературы [2-М].

3. **Необходимость анализа исследований других авторов**

Существует потребность в исследовании и оценке работ литературоведов, посвященных жизни и творчеству других поэтов и писателей, что должно привлечь внимание специалистов в данной области [2-М].

4. **Роль и место Айни в истории таджикской литературы**

В диссертации рекомендуется изучить опыт айниведов для определения места и роли Айни в истории современной таджикской литературы [5-М].

5. ****Поддержка литературного анализа****

Опыт айниведов может способствовать осознанию различных тенденций развития таджикской литературы, включая поэзию и прозу, а также оценке художественных и идейных аспектов содержания [5-М].

6. ****Комплексное изучение творчества других поэтов и писателей****

Важно всесторонне изучить деятельность отдельных поэтов и писателей для выявления их особенностей и художественной ценности произведений [3-М].

7. ****Поддержка учебных программ****

Материалы диссертации могут служить основой для изучения и преподавания истории таджикской литературы, жизни и творчества поэтов и писателей, литературной критики, стиля и выразительности речи, а также для проведения специализированных курсов и семинаров в гуманитарных факультетах вузов Таджикистана [4-М].

8. ****Использование в образовательных курсах****

Исследования айноведа раскрывают полное литературное и человеческое лицо Айни, что позволяет широко применять результаты поисков ученых в преподавании истории литературы, как классической, так и современной, а также устной литературы и в воспитательной работе в вузах страны [4-М].

В целом, жизнь и творчество Айни и исследования литературоведов в выявлении его творческих тенденций являются важной составляющей современной таджикской литературы. Данная диссертация является началом специальных научных исследований в этом направлении и привлекает внимание исследователей к изучению смежных вопросов. Всестороннее и глубокое изучение истории литературы, в том числе жизни и творчества отдельных поэтов и писателей, является актуальной задачей литературоведения и определяет перспективы дальнейшего изучения данной темы.

Публикация научных работ по теме диссертации

I. В рецензируемых журналах ВАК при Президенте Республики Таджикистан:

- [1-А]. Сирочзода Чамолиддин Қиём. Нақди вижагиҳои мундариҷавӣ ва ғоявии осори Айнӣ дар таҳқиқоти айнишиносон. Суханшиносӣ, 2024 №1, саҳ.151-161; Критика особенностей содержательного и идейного характера произведений Айки в исследованиях айниведов. Словесность. 2024 №1. -С.151-161;
- [2-А]. Сирочзода Чамолиддин Қиём. Айнишиноси навҷӯ ва моҳиятбин. Суханшиносӣ, 2023 №3, саҳ.105-115; Айнивед, отличающийся новаторским подходом и стремлением к сути. Словесность. 2023 №3. -С.105-115;
- [3-А]. Сирочзода Чамолиддин Қиём. Айнишиносӣ дар давраи истиқлол. Суханшиносӣ, 2023 №4, саҳ.174-188; Айниведение в период независимости. Словесность. 2023 №4. -С.174-188;
- [4-А]. Сирочзода Чамолиддин Қиём. Арзёбии фаъолияти адабиётшиносии Айнӣ. Паёми Донишгоҳи забонҳо. 2023. № 4 (52), саҳ. 232-241; Оценка литературоведческой деятельности Айки. Вестник Университета языков. 2023. № 4 (52). -С. 232-241;
- [5-А]. Сирочзода Чамолиддин Қиём. Ҷустуҷӯҳои бадеии Айнӣ аз нигоҳи айнишиносон. Паёми Донишгоҳи забонҳо.; Художественные изыскания Айки с точки зрения айниведов. Вестник Университета языков. 2024. № 1 (53). -С.184-192.

II. Вступление в научных конференциях:

6. Сироджзода Джамолиддин Киём. Анализ исследований литературоведческой деятельности устода Айки/ выступление на научно-практической конференции, посвящённой “Неделе науки” в Национальной академии наук Таджикистана, 02-16 апреля 2024. Нигоҳе ба таҳқиқи фаъолияти адабиётшиносии устод Айнӣ/ суханронӣ дар Конференсияи илмӣ –амалӣ бахшида ба “Ҳафтаи илм” дар Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, 02-16 апрели 2024.
7. Сироджзода Джамолиддин Киём. Критический взгляд Айки в исследованиях таджикских литературоведов. Выступление на республиканской научно-теоретической конференции «Места Сахиба

Табарова в таджикской литературной критике и литературоведении» (к 100-летию со дня рождения литературоведа, критика, члена-корреспондента Национальной академии наук Таджикистана Сахиба Табарова, Национальной академии наук Таджикистана, 19.11.2024).
Дидгоҳи ноқидии Айнӣ дар таҳқиқи адабиётшиносии тоҷик. Суханронӣ дар конференсияи илмӣ -назариявии ҷумҳуриявӣ зери унвони «Мақоми Соҳиб Табаров дар нақд ва адабиётшиносии тоҷик» (ба муносибати 100-солагии адабиётшинос, мунаққид, узви вобастаи АМИТ Соҳиб Табаров, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, 19.11.2024).

АННОТАЦИЯ

к диссертации Сироджзода Джамолиддина Киёма «Становление и развитие айниведения в Таджикистане», представленной на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.03-Таджикская литература.

Ключевые слова: становление, эволюция, Айни, айниведение, литература, художественные произведения, проза, поэзия, писатель, поэт, повесть, роман, мемуары, содержание, идея, образ, композиция, литературовед, лингвист, историк и т.д.

Данная кандидатская диссертация посвящена изучению и оценке айниведения в Таджикистане. В связи с этой темой автор работы ставит перед собой задачу комплексного исследования этапов и подходов айниведения в Таджикистане, а также определения его значимости в понимании и оценке жизни и творчества Садриддина Айни.

С учётом того, что данная тема впервые подвергается комплексному исследованию в таджикском литературоведении, в работе решаются такие задачи, как уточнение основ, факторов и этапов становления и развития айниведения начиная с 1920-х годов до периода независимости и позже, поиск и оценка литературоведческих исследований жизни, писательской и поэтической деятельности Айни, оценка исследований структуры, содержания, идей и художественной ценности его произведений, изучение научных трудов, посвященных его деятельности как литературоведа, лингвиста и историка.

На основе исследований, проведённых в разные периоды, в диссертации рассматривается роль Айни в развитии прозы и поэзии, литературоведения, критики, лингвистики, лексикографии и исторической науки, а также выявляется и уточняется значение исследований учёных в понимании его творческого наследия и художественной ценности произведений. Исследование роли Айни как основоположника современной таджикской литературы, его вклад в развитие таджикской науки и литературы и литературные связи таджикского народа с народами мира составляют ещё одну важную часть диссертации.

ANNOTATION

to the dissertation of Sirojzoda Jamoliddin Qiyom "Formation and development of Aini studies in Tajikistan", submitted for the degree of candidate of philological sciences in the specialty 10.01.03-Tajik literature.

Keywords: formation, evolution, Aini, Aini studies, literature, fiction, prose, poetry, writer, poet, story, novel, memoirs, content, idea, image, composition, literary scholar, linguist, historian, etc.

This candidate's dissertation is devoted to the study and evaluation of Aini studies in Tajikistan. In connection with this topic, the author of the work sets himself the task of a comprehensive study of the stages and approaches of Aini studies in Tajikistan, as well as determining its significance in understanding and evaluating the life and work of Sadriddin Aini.

Taking into account that this topic is subject to a comprehensive study in Tajik literary criticism for the first time, the work solves such problems as clarifying the foundations, factors and stages of the formation and development of Aini studies from the 1920 y. to the period of independence and later, searching for and evaluating literary studies of the life, writing and poetic activity of Aini, evaluating studies of the structure, content, ideas and artistic value of his works, studying scientific works devoted to his activities as a literary scholar, linguist and historian. Based on studies conducted in different periods, the dissertation examines the role of Aini in the development of prose and poetry, literary criticism, criticism, linguistics, lexicography and historical science, and also identifies and clarifies the significance of scholars' research in understanding his creative heritage and the artistic value of his works. The study of the role of Aini as the founder of modern Tajik literature, his contribution to the development of Tajik science and literature and the literary ties of the Tajik people with the peoples of the world constitute another important part of the dissertation.